

282399

ЗМІСТ.

Л. ЖАБКО-ПОТАПОВИЧ: В пустелі	1
Г. ГАЙНЕ: Ми в липні прощалися з вами	2
В. БИРЧАК: Мініатури. 1. Що чувати	3
2. „Я нічо“	4
3. Не штука	4
4. Раб	5
5. Молитва	5
МАРКО ЧЕРЕМШИНА: За мачоху молоденьку...	6
АРК. ЖИВОТКО: Ти	18
В. ПАЧОВСЬКИЙ: Марко проклятий. Заспів „Пекла України“	19
БАРБЕ Д' ОРВІЛІ: Пімста жінки	22
Ю. Л.: Червоне	33
В. К.: Всеукраїнський військовий Ген. Комітет і Тимчасове Правительство	34
Г. ЙОСИПЕНКО: Московська комуністична партія на Вел. Україні ...	41
ЖАН КАТЕЛЬ: Сучасна американська пое- зія	49
О. ЛОТОЦЬКИЙ: Церковна справа на Україні	61
В. ТРЕПКЕ: Нафта і її значіння в су- часній світовий господарці і політиці	70
О. В.: Розклад нашого партій- ництва	82
МЕРІЯМ: На чорних раменах.....	89
Бібліографія	90
Нові книжки	96

1923.

РІЧНИК XXII.

Т. LXXX.

КНИЖКА V.

• ЗА МАЙ.

ЛІТЕРАТУРНО-

НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Дня 1 квітня с. р. почав виходити у Львові
двотижневик

„ЗАГРАВА“

орган незалежної політичної думки
під редакцією д-ра Дмитра Донцова.

„Заграва“ виходить кожного 1 і 15 в місяці.

Чвертьрічна передплата з поштовою пересилкою 7000 Мп.
Поодиноке число коштує 1000 Мп. — З поштовою пересил-
кою 1200 Мп.

Адреса Редакції і Адміністрації
Львів, ул. Руська, ч. 18.

Відкрита передплата на 1923 р. на бібліоґра-
фічний місячник

„КНИЖКА“

місячний вістник українського книжкового руху.

Орган „Союза укр. книгарень і накладень“.

Передплата в маю виносить Мп. 28.000. — Для Америки,
Канади й інших країв заграниці передплата рівняється
20-кратній оплаті за заграничний рекомандований лист після
тамошньої поштової тарифи. Гроші пересилати в реком. листі.

Замовлення і передплату слати на адресу:
Чешига Іван, Станиславів, ул. Липова ч. 76 (для „Книжки“).

Л. Жабко-Потанович.

В пустелі.

(Прольог до поеми „Великий Ісход“.)

Забуті Господом, голодні, босі й голі
 Ми мучились в ярмі... за днями дні тяглись...
 І раптом нас Мойсей покликав із неволі
 До рідної землі, де ми жили колись.

Він нам казав тоді, що сам Господь за нами,
 Що з неба нам пошле і хліб і воду Він,
 І ми повірили і досвіта з піснями
 Пішли, аби знайти чи славу, чи загин...

Далеко позад нас зникали, як в тумані,
 І нильські береги і гори пірамід,
 А ми, як хмари ті, як хвилі в океані,
 Уперто йшли вперед і мріяли про схід.

Нам ліжком був пісок, а підголовам скелі,
 Вмивали нас дощі, а вітер злий сушив;
 Ні хліба, ні води ми не знайшли в пустелі,
 І стали проклинати своїх проводирів...

А нас Мойсей благав... Із каменя він воду
 Руками витискав, з піску нам хліб творив...
 Напемся, наїмось, і знову в путь до сходу,
 І знову нас Мойсей, як ту отару, вів...

І знову йшли та йшли... За днями дні минали
 І хоч і близько вже до наших рідних хат,
 І вістники вже ті, яких ми посилали
 Вперед на розвідку, вернулися назад.

І кажуть, що наш край, як Бога нас чекає,
 Що молоко в річках тече замість води,
 Що хліба на полях без міри і без краю —
 Та пізно вже тепер... Ми не підём туди...

Знеслиив голод нас, замучила всіх спека,
 Зневірилися ми... старих бойців нема...
 І деякі раби, колиб не так далеко,
 Вернулисяб назад, в Єгипет, до ярма...

Де-ж той Ісус Навин, що дужою рукою
 В народі змученім піднесши дух старий,
 Полки, як кару ту, як бурю за собою
 І поведе вперед і сміло кине в біт...

НБ ПНУС

282399

Хто владним голосом, як громом, сонце спині,
 Щоб бачило й воно, як він мечем січе,
 Щоб видів сам Господь, як лютий ворог гине
 І як сторіками проклята кров тече?..

Де сурми ті святі, що мури Єрихону
 Своїми згуками валитимуть в ночі?..
 Хто нам покаже шлях до нашого Сіону,
 Хто в руки стомлені дасть списи і мечі?..

Скажиж мені, скажи, народе безталанний,
 Проклятий Господом... деж твій Ісус Навин,
 Що поведе тебе у край обітований
 І батьківщину нам відродить із руйн?..

Г. Г а й н е.

Ми в липні прощалися з вами,
 А в січні зустрілися знов..
 І в вас, як в природі часами
 Я зміну химерну знайшов:

Тоді ви були так горячі,
 Як спека в час літнього дня,
 Тепер ви остигли — неначе
 Зима вам найближша рідня.

Я знов десь поїду блукати
 Й коли повернуся в свій час,
 То, певно, вже буду шукати
 На тихому цвинтарі вас.

Туди, на забуту могилу
 Прийду й покладу під вербу
 Я душу свою спорожнілу
 Й безсилу старечу журбу.

Переклав *Л. Жабко-Потапович.*

Володимир Бирчак.

Мініятюри.

1. Що чувати?

— Товаришу, що чувати?

Кілько разів на день ви чуєте се слово? Ви чули його на улицах Львова в падолисті 1918 року і чули його в Станіславові в маю 1919 і чули його в Чорткові й Борщеві і в Камянці і в Відні і в Ужгороді. І чули ви його день у день у Києві і в Камянці і в Варшаві і в Відні і в Німецькій Яблінці й на Домбю... І чули ви його в Рівнім і в Винниці і в Могилеві і в Старій і Новій Ушиці і в Перемишлі і знов у Львові і знов у Відні. Десять разів вичисліть усі місцевости на земній кулі, де тільки живуть наші земляки — а всюди почувете се питанне. Що більше: ви спізнаєте спеціальний тип людей, які цілими днями тільки й бігають по улицах і звідують:

— Товаришу, що нового?

Рано, в полудне і в вечір. На улиці, в каварні, в театрі і дома і в бюрі.

— Товаришу, що нового?

Я розумію добре. Є люде, які живуть самі, своїм життем, своїми ідеями. Сі носять усе свою дорогу Вітчину в своїй груді, носять доти, доки живе їх грудь. Та грудь кріпка, як найкріпша твердиня. — Що нового? — А шож нового може бути? Нічого нового, бо вірив я вчора в нашу справу, вірю нині, і завтра однаково віритиму. Бо ні буря, ні грім, ні лють ворога, ні його підлестна хитрість не вирве мені тої віри з груді. Що нового? Нічого — я все і всюди однаково вірю.

Але є й люде, які живуть без отсеї віри. Є люди, для яких вітчина існує не в їх власній груді, а десь поза нею й поза ними. А там поза ними розбурхане море. Бє філями, раз пригожими, то знов смертоносними. Бє філями й на них наводить страх. І вони раді що дня, що години почути якусь добру вістку, що їм додала б сили. Вони подібні до стінних годинників, що тільки уложені нормально йдуть. Та военні події й наше лихолітте вивели їх із нормального положення й вони втратили усю свою силу. Що дня, що години треба пальцем кивнути їх маятник, що дня, що години майже, потребують вони доброї вістки, щоби могли дальше йти.

— Товаришу, що чувати доброго?

Брате, коли сам ти маєш сильну віру, кинь йому день у день добру вістку, нормальний час уложить знов нормально ті годинники й вони добре йтимуть.

2. „Я нічо“.

За Австрії до нас признавався — та наперед не виривався. По що? Як се за Австрії було — раз була вона тихцем за нами, то знов тихцем проти. Не вгадаєш, як, що й коли? По що задиратися. Ліпше тихо й супокійно і сам вижиєш і другому поможеш у біді.

Аж тут настала „та Україна“. Наш тип ожив нагло. Здавалося, що все, що накіпіло через ціле його життя, уся наруга, все безправє, всі злочини і кривди, які дізнав він і його батько і дід до смого покоління назад — се все тепер віджило, заболіло — Я Українець — а тих усіх — вивішати!

І він усюди хотів бути перший, він усе знав найліпше. Він робив багато на свою власну руку, не питаючи нікого про думку, не слухаючи наказів. Він сам усе добре знав, він сам усе добре робив і він усе лаяв тих, що не були такими свідомими Українцями, як він. — Запроданці, буржуї! — Я думаю се так і так, вправді з гори кажуть інакше — та се запроданці.. дурні! жадної поблажливости!

Дивно — а може власне й не дивно! — котиться колесо історії, нині ми на горі, завтра доли, нині наші вороги є доли завтра викидають їх події на гору. Гадичину занято... Наш тип скрутився.

— Винні наші вожди, головачі! Коли знали, що так воно скінчиться, по що зачинали? Через них чоловік так скомпромітувався...

І остав на місці, або трохи втік і знов вернувся. Досить, що по часі йде просити у нових господарів місця.

— Годі, ви були головою... председателем... ви впливовий... ви се і ви те...

— Я? Я? Алеж я нічо! Я все був льяльний до братнього народу, а се, що я дещо ніби робив — се мені казало українське військо, українська влада, а я — мусів слухати! Я сам нічо, нічо...

3. Не штука.

В 1913 був „истинно рускій человек“. В 1917 став горячим Українцем — у Києві за Скоропадського, а потім Петлюри. В марті

1919 був уже червоним під червоними в Києві, а 1921 „ja jsem Čech“ у Чехах під Чехами.

Не велика то штука бути червоним під червоними і Чехом під Чехами і Українцем, коли широка й могуча була Україна!

4. Раб.

Бачу його постать: могутню, сильну, сорокміліонову — похилені плечі й закайданені чужинцем руки. Йде високий, могутніми, великими ступенями по наших нивах. Віками. Оре землю й кидає за собою свою могутню чорну тінь.

Оре чужі ниви, у чужім ярмі, або з мечем у руці, вбиває рідного брата в імя чужих ідей. І нищить свою рідну хату, коли його пан йому се розкаже. — І йде похилий по своїх нивах могутніми великими ступенями, не бачить сонця й кидає за собою свою могутню, чорну тінь.

Я бачив такий сон — бодай не приснився! — Його старший брат побачив ясне сонце, розірвав свої кайдани і підбіг до нього:

— Брате, мій нещасний брате, глянь на ясне сонце, рви кайдани! Ось, я поможу тобі! Ось так ти їх рви! Іди тепер орати вже свої рідні ниви! Та ще вперед ходи своїм мечем їх оборонити! Ходи, ми вільні, щасливі, що мечем нам вільно боронити своїх прав!

І станув недавній раб, великий, могутній і випрямив свої похилі плечі. Побачив сонце й розірвав кайдани.

— Ходи, нашу волю мечем боронити!

Ішли хвилю разом. Але вже по хвилі йому стало жаль за нивами, які кинув. Куди веде отсей? І з недовірем споглянув на старшого брата. Раз і в друге і промовив:

— Чого мені з тобою? Чужого мусів я слухати, бо се був чужий — а тиж рідний брат. Чужий і тримав мене цупко у кайданах, а тиж кайданів не набеш мені. Ідиж собі сам...

І вернувся раб могутніми, великими ступенями по наших нивах. І чорна тінь постелилася ізнов за ним.

5. Молитва.

Я чув таку молитву:

— Боже, дай мені високий лет. Не горобчика, що вразливий на кожний подув вітру і що перед кожною бурею ховається під стріху — а дай мені високий лет орла, що з бурею йде в заводи!

— І прошу тебе, Боже, дай мені кріпку грудь. Не таку із глини, що всякає в себе кожду й найменшу каплиночку води,

всякає й сама розмакається — а дай мені грудь кріпку, як скеля над берегом моря. Кріпкі філі розбурханого, розгніваного моря бють громами об неї, а вона стоїть супокійна, струсне з себе теч і далі стоїть могутня, сильна, супокійна.

— І мені дай, Боже, той супокій і ту кріпость, щоб я струснув із себе тяжке лихоліття, що впало на нашу Україну, Щоби моя грудь була недобита для обману, ложі, підлоти, й перекупства, а стояла могутня й горда і чиста, як надморська скеля.

— І дай мені, Боже, охоту до праці і запал, який має поет у хвилі творення і дай мені пильність і витревалість маленької мурашки і точність і силу електричної машини.

— Вщипи се все в мою грудь і в грудь кожного із нас. Тоді, о тоді я вірю, що визнає нас світ, — бо найперше визнаємо ми себе самі!

Марко Черемшина.

За мачуху молоденьку...

I.

Млаво іде Іван Мотрюк до слюбу, так млаво гейби потичь. Весільні його гості більше говорять, як співають весільної. Одні кажуть, що сего старого князя шпотає його довгий вік, а другі показують на пальцях, який він був перед війною простий як дуб, а як сильно тепер війна скривила і його круглу тварь і його високі, мисливські ноги. Ще доки не впала у село чутка, що його Штефана убила куля, доти він бодай перед людьми напростовувався, а від тогди став подаватися тай гет-гет поникати. Бо Штефан то одинак у него, то права рука, то дедева одна надія. Але однако ще дід дужий, що тото витримав, а баба ні. Рано вчула, а в-обіда законилася, а з сонечком пішла на тот світ до сина у гості. А дід каже: Абисте свідомі, люди, що впаду в лежу тай черваки будут мене точити.

А з неділі каже: Я вмерлих, братчики, не підведу, хоть найрую як ніч, так день.

А по говінню від челяди обмахуєся гей від мух.

А челядь каже: Ви, бадічку, межи нами як тот кукуруз, що запряв повісом межи червоними фасульками.

А відтак від кукуруза до сивого сокола, а від фасольки до зазульки тай ще село не наговорилося, не насудилося, а дід вже на заповіді несе.

А селу кривда: А ми того старигана в його душу, — борше ялося йому таку доньку мати, ніж молодій Єленці світ вязати!

Старости погані слова направляють: Таки Мотрюкова хата була Єлені в зорях писана, хоть за Штефаном, хоть за його дєдем.

А Єленин дєдя собі думає: Най талан не розходиться, бо йому не довгі гони, а Єленка весь маєток присяде!

Та бо-ж і Мотрюк таку думку на переді має: Не судив Біг Штефанови, то судив Біг мені увесь Мочернаків маєток почерез отту одиначку!

Князь убраний гей на великдень підпираєся паличкою тай понурив набрескле лице в долину, отікби села стидався.

Газдині заздріли на другім груни дідову княгиню з дружками у золоті тай стали співати про тоту дівчиноньку, що йшла до-ріжечкою, обсаженою виноградом і заснула, а за нею ішли і рідний дєдя і рідна мати і рідні братя, але ніхто не важився вломити винограду і єї збудити, лиш один єї милий вломив китицю винограду і збудив єї зі-сну.

Мотрюк приступив під гору, щоб віддихатися і посміхнувся до газдині: Не богато я наломлю того винограду!

Газдині перечили і віщували дідови ще стільки винограду, що гаджючок в осіці, а газди підкліпували против себе і махали руками так, гей на тую лунчину, що змервіла на мерву.

А напротив них із поза зеленої смеречини на кремінному плаєви вийшла гей зоря білявиночка — Єленка, струнка та висока, у святочних запасках та мережаній цурканці, на білім личку засмучена, голубими вічьми розжалена.

Скрипки зойкнули, газди вівкнули, а газдині метали князеви під ноги свій голос гей сплетений барвінок.

З помежи дружок поклонилася молода княгиня своєму князеви, до слюбу ідучи...

II.

На прикінци весілля, коли гості стали з Мотрюкового двору розходитися, а скрипки та співи притихати, Єленка сховалася в колешни і тут доночувала нічку. Коли рано наймити дали дідови до постелі знати, що молода вуйна в ясліх коло маржини,

дід-втішний вийшов до вуйни: Видко, що ти, небого, господарска дитина, що талану меш сокотити, коли ти першої ночі до маржинки прилипла!

Єленка обмотала личко білим рантухом і не відзивалася на дідову хвальбу.

Але ти вже мені жінка вінчена тай тобі в ясліх не ночувати.

Наймити бадьорили молоду газдиню: „Йдіт, вуйночко, до газди свого в хату, а ми маргу обкутаємо, ми прото слуги.

Дід погладив студеними пальцями Єленку по головці, а наймити підводили єї попід руки з колешні до хати.

Газда наказав наймитам коні у крашений віз запрягати тай ще два осідлані коні до воза присилити.

А ти, Єленко, душко, не затинайся тай не норовися, бо ти тепер газдиня понад усе село. Грядки повні, скрині ковані, кліть порожного клинка не має, миски в полицях не містяться, кафлева піч всякої страви знає, лиш жити, лиш газдувати.

Дід поклав руку на Єленине плече і безпечився.

Єленка відвернулася і сперлася коло полиці тай личко жменями закрила.

Чогось дідова рука єї давить, гей гралі, чогось дідові слова єї морозом потинають. Чогось єї банно робиться, але єї думки ще з весільного деревця не позлітали, ще на своє місце не повертали. За ким єї банно? Та-же за ненею тай дедем, ще й як банно! Але вона відознала гадками і дедю і неню, а бана з серця не відступає. Та не тота тото бана, що дедю тай неню голубить, але тота тото бана, що за милим тужить. Най-би Штефан до неї так заговорив, най-би ручку поклав поза шию! Най би так вони обоє вінки з голов поскидали!...

Не бануй, Єленко, ні за своїм домом, ні за своїм родом, бо ти в гаразди прийшла, на талані сидиш!

А най я допрошуся тебе, аби ти до мене слово заговорила, аби ти мене за газду мала!

Дід вибирав з грядок найкрасшу одежину, запаски найчерленійші, хустки шовкові, чобітки жовтенькі тай коралі з талярами золотими тай перстінці золотенькі.

Уберу ті як паву, як голубку пишну, як леваду в маю. Посажу тебе на кованім возі поручь себе, як свою весну, як свою буйність, як свою памятку. Тай поїдемо через село до деді й до нені з колачами.

Вийшов у кліть, аби не полошити дівочої соромливости присними очима.

Не похочувала Єленка, а відтак таки поглянула. Коли до слюбу допустила, то не гія дідови противитися, не гія дідовим словом помітати. Але бо-ж і ті запаски за очи ловлють, ті хустки мінятья гей цвіт напротив сонця! Що уберя пишна, що чобітки мудрі, що плечіки як дуги, що коралі палають, що гerdани моргають!

Вергла з себе білу одіж і заціпила на заціпку двері. Уздріла в стіні кругле зеркальце і спробувала коралі.

Запалала як тоті дукати на шиї і на — млі ока скинула з себе запаски тай сорочку і перебиралася поквапно.

Дід слідив за нею з кліти через потайну шибку під грядками і не зводив з неї ока.

Таке молоденьке, як то гусятко, що мохом поростає. Ще груди на верх добре не повибігали, ще клуби на боки не розкололися. Ще біляві косиці заплітків не замагають. Ще отік і пахи без моху!

Мой, стареку порохनावий, якжеж тобі до такої ярочки дотулитися?

У неї ще лишень цвіт завязуєся, а в тобі старість хрупає!

Єї личко то пупіночок під мохом дрібненьким, а твої хавки гей пень стрепіхатий.

Єї ручки то білі крильця голубки.

Єї ніжки то дві рибці срібнолускі.

Се на молоці піна, на сонци лелія!

А ти мершя проти цвіту!

Коби Штефан не покійник, то було би кому на цю піну дути, цю лелію леліяти!

Єленка перебралася і у вікна поглянула:

Коби мене тепер мій Штефан видів, гай, гай!

Ото раз файну Штефаниху маю, — сказав би наретельно.

Або вхопив би на руки тай колисав би, як малу дитину.

Або до серця притулив би.

Або танцював би, мене обертаючи.

Або на долони носив би.

Або... ей, деж я годна тото відгадати, як мій Штефан мене по слюбі гостив би?..

Наймити приспособили фіру так, аби газда з газдинею сиділи на середині, як на подушках мягоньких.

Дід обіздрів віз і коні тай крикнув на наймитів, аби з комори колачі повиносили.

Наймити повні бесаги колачів на вози примістили, а дід поправив собі шовкову хусточку на шиї і відчинив хатні двері тай на порозі радувався і приповідав: Ой що-ж бо це за молодичка, що за горличка?

Я цю горличку піймаю тай у пазуху сховаю. Але ще заки що буде, поїдемо, Єленко, до деді, до нені, подякувати за весілочко, за годованечко, за вихованечко із маленької лялечки до білявенької ярочки, а від ярочки до молодички.

Єленка вийшла за дідом, а наймити усадовили їх на красих ліжниках серед воза, як лебедів на високому гнізді. Віз полетів дорогою через село, а дід обіймив Єленку попід пахи. отік аби не впала з ліжників тай аби село виділо, що газда молоду газдиню шанує і обедує тай аби ніхто другий не оббирався єї за приятіля тай йому житя не пересобачував.

Березинами та толоками овечки ставали і дивилися на богацький віз, на богацьку пару, на богацькі коні.

Дівчата лишали маржину і бігли ід дорозі тай накивуючи пальчиками, покривлювалися дідови і співали:

»А хотівес, старий діду, любити Єлену,
Було собі посадити в городочку лену«.

Вівчарики штрикали через купиння і співали проти гордовитої Єленки:

»Чорти тебе сотали би з твоєв одиницев,
Не городи перелази яловов драницев.
А я скочу, перескочу тай не докинуса,
На богацьку одиницу тай не подивлюси«.

Гримнули кіньми під Мочернаковими стіньми. Вийшли дедя тай неня від доньки тай від зятя колачі відобрати, молоденьку молодичку пообзирати, зятя похвалити.

Фуркнула з воза Єленка і дзоркнула чобітками на грегитному подвірю тай не зволяючи себе оглядати, побігла в хату.

Мотрюк передавав колачі і дякував грешними словами дєдеви тай нени за подругу годну, за красу із роду, за невидану вроду, за біляве личко і медіну нічку.

В хаті столи вгинаються.

Мочернаків рід не міститься в хаті. Танцює коло Мотрюка та заговорює його облесними словами, але ніхто не вакаєся йому тикати, як сватам звичай. Мочернаки звертаючись до него, кличуть його хоть: бадічку Йване, хоть: зятю наш дорогенький!

Посадили його під образи перед повними мисками тай просили харчувати красними словами.

Але Мотрюк не докинувся ні м'ясів, ні начинок, ні масних боршів, бо знав свій порядок і ждав на Єленку.

Мочернаки відгадали його волю і увели в хату Єленку та посадили її за стіл ліворуч коло газди свого.

Єленка зумівалася, чоґо її межи гістьми сідати, коли вона у себе дома.

Бо бадічка Йван без тебе ложки не підоймуть, — казали газди.

Бо любість у парі ходить, у парі пропочиває тай у парі харчує, — казали газдині.

Єленка, опинившись коло свого газди, розбезпечилася серед великого свого роду і забуваючи на всі ненині науки, промовила перший раз до газди свого: Харчуйте, дедуку, як дома!

Гості видивилися, а Мочерначка поправляла доньку: Лиши дедика, молодице, ти тепер пантруй газду свого, а твого дедика я сама собі упрошу, бо я йому газдиня.

Але Єленка не подавалася: Ви, нене, гадаєте, що я нашого дедю прошу, — а я прошу Штефанового дедю, — ану харчуйте, дедю, як дома!

Гості вмішалися: Бадічка Йван, молодичко, це тобі газда приходить, не дедя, коби здорові були!

Мочерначка упевнювала гостей, що її донька за своїм дедем пропадає тай тому кличе дедем бадічку Йвана, бо і за ним пропадає.

Мочернак нахмурився під сивим волосом і посміхнувся тай лагодив дончину похибку: Не перечте, любі гості, челідині, бо вона найборше знає, хто буде дедем!

Таки так, газдиня має зараз знати, чи її газда буде дедем, — потвердили гості.

Мотрюк чув, що очи всіх гостей на його твари шукають сти́ду, як бжілки цвіту, але знав, що його червонаве лице більше не почервоніє і сягаючи за начинкою, розповідав, як жінка злісного по весілю кликала свого мужа татком тай добре вгадала, бо за пів року справляв хрестини.

Челядь дивувалася злісній, а газди її хвалили.

Єленка скористала з того, що весь стіл занявся злісною, схилилася і низом попід стіл висовглася як ласичка тай вибігла з хати.

Мочернаки сердилися, але в середині, а до гостей говорили: Отік забавла чоґось наша молодичка тай скочила у комору.

Газдині притакнули сему здогадови і шепотом собі дошпигували, що Єленка дуже бліда, а під очима сині круги має.

То порушило присадкуватого та плечистого і на грудіх щетиною порослого Леся, з роду Мочернаків, якого в селі звали з діда-прадіда Полонинським через то, що жив у верхах під полониною, а може через то, що на полонинах пускав кров маржині, — а поза очи звали Смажыком мабуть через то, що також з діда-прадіда смажив ліки із зілля та смоли і воску і дуже помагав маржині, а може й через то, що в будень ходив у чорній сорочці, пересмаженій у маслі і на сонці. Полонинами привик він просто і голосно говорити тай головою так потрясати, що весь сивий волос закривав йому чоло й очи. Він зацікавився дуже, чи Мотрюк від него старший, чи молодший тай чому ще не посивів.

Мотрюк обминув то запитанне усмішкою тай увагою, що най би вороги їх старілися тай сивіли, а вони ще мають час.

Газдині поясняли, що бадічка Іван, коби здорові, є білявенькі з роду тай тому не посивіють, а Лесь Полонинський не сходив з дива.

Мой брє, білаку, таже ти верствак мені! Та я сивий як голубець, а ти темнієш у волос, лиш очи сиві!

Не були ми собі на хрестинах, — боронився Мотрюк, — тай не гія нам собі рочки рахувати, — от наперед би більше!

Лесь Полонинський вирахував всі свої дружені доньки і сини тай дорахувався, що Єленка є верствачкою його внучки від найстаршої доньки. Лускав пальцями, наче обертав веретено і дивувався такому нерівному одружінню.

Братічку Іванічку, таже вона тобі могла би бути за внуку, таже ти стара ломага проти такої чічки!

Гості виправдували Івана, що він повдовів, а талан не обійдеся без газдині, як вулий бжіл без матки.

Іван дякував гостям своїми сивими очима, а від Леся обгонився як від влазливого овада.

Що чотири оці, то не двоє, що дві голови, то не одна, що чотири руці, то не дві, — може не так, братічку Ле'?

Лесь бив кулаком у свою сиву щетину на грудіх і закликався, що кождий богач ожениється і з сліпою тай глухою, лишень коби за нею загорнув маєтки.

А наша Єленка то у нас сама найбільший маєток, — обізвалися Мочернаки, щоби перетяти бесіду про маєтки.

Лесь зареготався, а відтак витягнув зза ременя жировану фляору, напоїв її пугарем вина і заграв весільної.

Деякі гості, які знали, що на колачинах не буде скрипки і позабирали з собою сопілки, стали за Лесем сопілками дзвонити і в хату відразу увійшла охота, а за нею появилася Єленка. Одним скоком газди станули навперед молодиць тай вся хата відразу розтанцювалася. Навкірки Іванови взяв Лесь Єленку в танець і приспівував покліпуючи на Івана:

»Ой біда мні, хло', побила, ой біда мні шкrepче,
Ой молоде жінче маю, — з парубками шепче«.

А газдині то підхопили тай собі стали Іванови співати:

»Гаю, каже, гаю, файну жінку маю,
Через тоту парубію в скриню замикаю.
А вна пішла молоденька у гай по телета,
Один стрілив з дубельтівки, другий з пістолета«.

III.

З полудня став рід розходитися, а Іван запросив Мочернака, аби сїдав на його коня тай аби обїхав з ним усю землю, яку помінив Єлені у віні.

Мочернак вимовлявся золотником, але Іван через те натискав ще дужше.

Посїдали на сїдлані Мотрюкові коні і трапом побігли на лази та луки, як два купці-хитривці.

Мочернак приоставав з заду і пускав зятя навперед себе, щоби видіти, чи ще держиться у сїдлі тай у стременах. Хороба його може зміркувати: волосє як повісмо, лице як той малай, що загнітився, — а на кони сидить, як має бути, хоть вино пив до кожного гостя. Коби ще не попацити таке, як Лесь Срібнарюк, що віддав доньку за богача-діда, а дід поховав і його і доньку тай тепер сидить на маєтках тай у подушках румигає! Але Срібнарюк з'ївся бутинами, а Срібнарюкова донька впала із стога, — то нема що їх тут класти. Єленка уважлива, а Мочернаки силку не пропили. Правда, що Мотрюк виріс на бануши та на скоромі та мясах та приправах, але як якийсь сказав: І тобі не було хиби і у тебе дома не бідомо. Ей, про мене най жиє ще й десять годів, я не жду його смерти, надопевне що ні! Най Єленка тіла тай розуму набирає, най у талані розглянеся, най Штефана забуде. — А як непричком станєся божа воля тай Мотрюк замкнет очи, то най село каже, що собі хоче, а я таки продам его хати тай усі побої тай заберу доньку д собі, бо то

у мене одиначка, то мій живний корінь. Тогди Мокренчуків флетев мене цмок в одну руку, цмок у другу руку. А я йому скажу: Мой хло', маеш щастє, це тобі Госпідь нагилив Єленку, а мені зятя. Та ще я у тих таланах добре не розмістився, а баба з поду здіймає колиску. Діду, гив, ану ста! Ба чого-ж? Онук як сернюк! Йй-га, нівроку, нівроку! Ба йке імя дати? А яке-ж, як не дідове?...

Підглядає Мотрюк жіночого дєдо, чи бірує ще верхом їхати та чи від золотника не увяває. Цей сивак гадав, що я йому голу дівку укрию тай віді тому не похочував віно віддавати. Йди, покажи дільниці, покажи вориня, обведи межами, аби мій косар знав, як ручку брати, аби мій ботей знав, куда овечки пускати.

Твій золотник мене не поведе твоїми лазами! А най ти ляжеш в деревище тай що я варт? Сусіди дільниці поперекувають, межі попереіначують, а ти, Мотрюку, ані слова. Ти тут отік приймак, чужий чужениця! Ой так не буде. Як не мій Штефан, то я тут газда, я побережник на Мочернакових лазах. Йдуть люди з далеких сіл, йдуть Полениці, йдуть Підгіряне і женуть марги в полонини тай питають бовгарів, чи вільно стати на попас на тих зелених луках, у тих темних затінках та холодах, — а бовгарі не зволяють, бо то Мотрюкова земля.

Ба чи цього богатиря Івана? — питають сторонські люди.

Єго самого, — відповідають бовгарі.

А цес дукач відки тут розлягся?

Повдовів і засватав Мочернакову одиницу тай увес маєток посів!

А Мочернак виступив із свого таяну?

У рік по весіллю умер покійник!

А богач кому гадає лишити такі маєтки?

Є кому, брачіки, бо молода газдиня вчинила йому такого хлопця геї гусака біленького.

Люди дивуються богачевому щастю і зострахи минають богацькі лази та попасують на пісній громадській толоці, на купинах голого моху. Десь з лісів грає конем газда тай їдучи толокою, здоровкає людей сторонських, а вони здійсмають кресані і на-пошепки вихвалюють його, що такий великий богач на всі гори, а такий грешний та чемний...

Пєтапаючи у своїх мріях, оба богачі лиш коли тогди кидали до себе по слові і дальше снували собі свою долю такою ясною основою, як сонечко в літі обсновує гори і долини, лєвади і полонини.

А над їх головами кружляли як китиці цвіту жовтокрилі метелики і гралися у вечірнім сонці, як богацькі думки легонькі.

Черевата гора станула перед їздцями і з помежи лісів, як молодиця свої груди, відкрила свою зелену обіч, пережолоблену срібним потоком.

Коні приклякли передними ногами до потоку і пили воду.
Це Єленина полонинка Погарь, бадічку Йва'!

Полонинка аби світилася, а ви, дедуку, абисте прожили!

То сам молошний горішок межи братчиками, — бадічку Йва'!

Абисте діждали ще внуків вінувати, годний та любий господарю, деду наш добрий!...

Тогди, коли дедя Мочернак опроважував зятя лазами і передавав ему дончине віно, неня в хаті учила доньку подружих обичаїв.

Ти не питай, що він Штефанів дедя, але що його маєткам нема міри!

Або-ж я бідна бідолашка?

Але чи є другий такий, аби був нам рівня?

Таки що син, то не дедя!

А може дедя ліпший, як син!

Ба чому, нене?

Бо дедик буде тебе у красну уберю убирати, буженицькою тай колачами годувати, твої ручки тай твою силку тай твої ніжки шанувати. Буде тебе на руках носити, буде ті в колисочці колисати.

Або-ж я калічка?

Хоть ти не калічка, але ти богацька одиначка, тобі не гарувати, не кривати з молодюками.

То я лишуся дома з нашим дедем, а ви, нене, йдіть навмість мене колисатися до Штефанового деді.

Заткайся, донько, аби я цього більше не чула. То я, чи ти йому жінка вінчена? То я, чи ти йому в церкві присягала? То хто тебе навчив так до нені говорити? Фе... устидайся, ти вже не дівка, ти молодиця!

Єленка в личко черленіла.

Спамятайся, донько, тай слухай нені, не будь самовільна. Не тікай від свого газди нічьма, не валяйся колешнями, лиш ночуй з газдою на постелі, як газдиня, як слюбна жінка!

Єленка закрила личко білими ручками.

А як газда не при охоті, то ти його з легонька гей стебельцем сина заскобоч хоть у нозі, хоть під пахою тай личком д'нему обернися. То най вся хата трясеся, то ти лишень свого газду кличеш: любчіку Йванку!

Єленка хитала головкою і перечила нени.

Не переч, не кори мені, донько, бо збудешся нені. Нам треба онука, а твоєму газді сина. Ти не гадай собі, що то марне діло. То два талани великі, а хто їх присяде?...

І ще поучувала неня доньку, як має чорногірську підойму варити і газді до вина досипати, щоби був веселійший тай пуртнійший тай до газдині прудкіший...

IV.

Таки діправди веселійший вертав вечером Мотрюк повним возом з Єленкою до свого двору. Метався на ліжниках і тупотів ногами. Поза шию тримаючи свою газдиню, — розповідав він їй про свою колишню, парубоцьку силу так голосно, що гомін біг лісами, а притискаючи молодицю до грудий, виспівував над її головкою:

»Заплакала дівчинонька в перший понедівчик,
Як здіймала з головочки хрещатий барвінчик.
Заплакала дівчинонька раненько в вівторок,
Як стало їй у головці я гадочок сорок.
Заплакала дівчинонька раненько в середу,
Як вдарила лиха доля і в личко з переду.
Заплакала дівчинонька раненько у четвер,
Бо щож буду тай робити бідненька я тепер?
Заплакала дівчинонька раненько в п'ятницю,
Не можу я викликати із корчми п'яницю.
Заплакала дівчинонька раненько в суботу,
Не можу я викликати біду на роботу.
Заплакала дівчинонька раненько в неділю,
Ой уже я, моя мамко, з бідов нич не вдію!

Питався Єленки, чи хотіла би такого чоловіка мати, як тотя дівчинка у співанці, а коли Єленка не відповідала, він хвалив її за соромливість і приближував її головку до своєї вином загрітої твари. Забував на то, що давнійше був у селі війтом і привик був поважно говорити та кожде слово неначе печаткою відтискати. Натомість пригадав собі тоту співанку, яку колись виспівував лісами вертаючи з своєю першою газдинею з міста до дому і за яку покійничка його обіймала і голубила та нашіптувала, що з такою, як він бідною, нічого не вдіє. Пле-

скав Єленку по круглому плечу і питав крізь сміх, що вона з ним подіє? Його голос ірзав верхами і долинами та біг лісами у село та давав знати, що старий вїт при молодій газдини охотою палає.

Ти моя бідашечко, ти моя горличько, ти моя ярочько біла!
Задушу ті, моя пташечко, роздавлю ті, моя малиночко,
випу тебе, моя керничко, у білім камені!

Ліси дивувалися старому голосови, а село підбігало під дорогу і покривлювалося.

Єленка не противилася газдівській охоті, бо неня єї вже наперед упевнила, що бадіка сам буде підсипатися і єї примилуватися. Не відзивалася ані словом і не примилувалася бадіці, бо не могла себе переломити і ненину раду сповнити.

Вечірний, запашний вітрець хапав бадіків подих з єї білого личька і відкидав у темні яри, а вечірне небо дивилося на ню всіма дівочими очима і разом з нею сміялося з бадікових обіймів тай любистків.

А срібна роса сідала на Єлениних бровах і ще дужше лоскотала бадікову охоту:

»А я тебе, пишна любко, длюблю тай цудую,
Чому ми си не зуритиш, сам ти си дивую.«

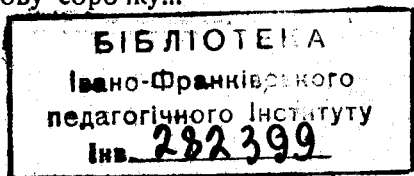
Єленка чула, що робиться важною челядиною, коло якої бадіка колінкує і з розуму сходить, чула, що єї дівочий барвінок облітає з єї плетеної коси і паде бадіці під ноги, прочувала, що бадікова охота поломить єї дівочу твердість, однак про все те упередила єї неня і вона, погодившись з тою немичністю, що після весілля має над нею звіятися буря і перемінити єї на молодицю, піддавалася мовчки вибухови бадікової охоти.

Коби не неня та коби не село, то-ж я тобі, бадічку, лишила би запасочку в руках тай штрикла би лісами і темними бердами тай не ймив бис мене більше!

Коби не дєдева жура, коби не ті талани смучі!

Та коби Штефанові очі не погасли від кулі!

Люди збиралися коло Мотрюкової брами, аби побачити його веселість коло молодиці. А коли він не зачув здоровканя і не зоздрів людей, але співаючи над Єленкою, заїхав до свого двору, люди з докором вгадували: Аді йкий старий, а зараз розідре на ній ту рантухову сорочку...

V.

Тої ночі над Мотрюковим двором падали зорі.
 Ліси заперли в собі дух і надслухали. Сади у вікна зазирали.
 Води як лебеді тихонько довкруги двору линули.
 Камінні гори свої книги розтворили, чиєсь життя записали...
 А як сонечко нічку розігнало, ліси зашуміли, сади защебетали,
 води заіграли, гори почервоніли, а до Мотрюкового двору
 сорокати сороки гостя привели.

Березина перед брамою задрожала.

Ба чи дома газди?

Наймити не пускають, бо газда з газдинею нічку собі при-
 точили.

А гість, легінь молоденький, очима палає.

Наймити пісніють, голови в долину схиляють.

А гість двері виважує, зубами скрегоче.

Наймити легіня пізнають тай за газду потерпають.

Хата упріває.

Легінь до постелі ручки підоймає:

Чи то ви, дедю, чи мій воріг темний?

Ій-га, ти жиєш, Штефа'?...

Бадікові очи поховалися на саме дно перед гнівом сина.

З під ліжників фуркнула біла челядина.

Хата застогнала.

А гість з під кабата зброю добуває і бадікови до грудей
 прикладає:

Грим раз, — грим іще раз, — грим по третому разі:

За обручку золотеньку!

За нічку солоденьку!

За мачуху молоденьку!...

Арк. Животко.

Ти.

В Твоїх очах сміються маки...

Часами промінь сонцепаду...

Палюче полум'я в очах —

В Твоїх очах.

Твоя душа — вінок барвистий...

Твоя душа — липневий вітерець...

Серпанок мрій, бажань —

Душа шукань.

Мороз і спека — Ти.

Січень, 1923.

Марко Проклятий.

Заспів „Пекла України“.

Наш дух, Марко Проклятий споконвіку,
Що вбив кінджалом Матір — з того дня
Не має сну, спочинку, ані ліку.

І споконвіку гріх свій одкупля...
Що вмере — воскресне, бо його до віку
Не прийме рай, ні пекло, ні земля.

Безсмертний! Губить силу Одисеем
В безкраю. А що верне в рідний світ,
Землі торкнеться — знов встає Антеєм!

Він буде нашим Фавстом в лонах літ;
Він нам розкриє скарби Прометеєм;
Він вирве Сонцю папоротин цвіт!

Наш Геній світла. В серці його маю —
Як замкну очи, лишу його Вам...
Тепер лме кров за Тебе, Рідний Краю!

Як світ валився, він боровся там
На всіх фронтах крізь жаху і відчаю;
У всіх боях нам в рани лив бальсам...

Тому сім літ. У волинським запіллям
Ішов хильцем як ранений орел,
А довгі вуся й чуб покрились білю.

Повисла торба з пліч до чересел,
Аж ноги грузли по коліна в рілю...!
І був до смерти смутен, невесел.

Сильний як дуб, хоч рана мов пурпура
Збагрила груди — гострий як коса.
Лицем як лев, хоч сам як ніч понура.

Де стане — рух і сила і краса!
Дай гак йому на небі й шпюра,
Всю Україну двигне в небеса!

Ось кинув торбу. Жили напружились
В руках і в шиї, мов кидав Кавказ —
З очий огні мов жеретіі вились.

Душа збирала в торбу і сей раз
Нові гріхи по світу, що зродились
З керви народу, знов в довічний час.

В ніч фронт горів. Явився дух Богдана.
Такий, як умирав німий колись
Від гніву на Марка за бунт у Ждана:

Де всі державні пляни поляглись!
Здрігнув Марко, аж кровю бризла рана —
Скричав: — Чого Ти хочеш? Одкасились!

»Проклятий Марку, знов гріхи збираєш
В торбу сумління тяжку як скала —
Знов на умови всю вину скидаєш!..

»А сам ти винен; хамство — корінь зла;
Що ти державу власну з ніг валяєш,
Чужа бо орда тебе найняла!«

Маркови з горла пекло реготало,
Аж задрожала рідная земля —
А з уст проклятих слово чорта впало:

— Я знав свій гріх! Та хочу волі я...
Звалив державу — добре, що не стало,
Бо не люблю я свого короля!

»Не любиш свого, а чужого любиш!
І кров за нього ллеш у всіх боях —
А свій народ на чужі ціли губиш!«

— Безсмертний я, не згину! І не страх
Мені за вічний мій народ. Затрубиш —
Народ мій встане, я розгорну стяг!

— І повалю їх силою завзяття...
На те їх лихо, щоб добро творить
Нам все! Ростем! Не треба нам каяття!

Богдан скричав: »А нарід не болить
Твій хист руїни?! За твої прокляття
Він замість ставить, мусить все валить!

»А що задумаєш з народом добре,
То вийде все на зло! Все нищить гріх
Руїни кожде діло прехоробре!...«

Ревів як тур, але відбить не міг...
Залились очі кровю з неodobри —
Блиснув кінджал! Та духа звів сніг...

І вдарив зов, як наступ барабанний:
 »Вали царя за нашу кров і біль,
 Може одкупиш гріх свій окаянний!«

Мов рев скотивсь по полю в шум топіль...
 А з під землі знявсь гук мов з пекла гнаний,
 Заколихались скиби усіх піл.

Явилась Мати в кудлах як гадюки,
 Біла як сніг, а ув очах як гріб...
 І простягла до нього мертві руки —

За нею мертвяки кроваві з різних діб...
 Волосе в стовб — і зойкнув від розпуки:
 — Дай мені спокій — тай упав як сніг.

»Нема спокою нам й тобі не буде!
 Спаси мене! ратуй себе і нас!«
 Марко ревів, аж піна сперла груди:

— Щезайте, одгасніть мене раз!!
 Ватага зверещала звідусюди:
 »»Ратуй! Ратуй себе, ратуй і нас!««

Всі кинулись до нього — перша Мати...
 Блиснув кінджал — і гешнула вона!
 Прокляв Мазепа, гетьман мертвих ратий...

А з всіх могил котилася луна:
 »»Проклятий будь! проклятий будь! проклятий!««
 Марко бебевхнув мертвий. Тишина.

А на зорі воскрес! Пав на коня без толку —
 Огненний кінь летів з ним висше хмар
 І шпав як дух в Преображенськiм полку...

А за три дні звалився московський цар!

Пімста жінки.

Нераз чув я, як говорено про цинізм сучасної літератури. Що до мене, то я його там не нахожду. Робити сей закид — значить лише — чванитися своєю моральністю. Література, яку так часто звали зеркалом суспільства, зовсім ним не є. Скорше навпаки, а коли хтось безличніший від інших, здобувався коли на більшу відвагу, то викликав лише крик обурення. Без сумніву, література, коли їй гаразд приглянутися, не говорить ні про половину тих злочинів, якими безкарно, потайки, зі зворушуючою байдужністю грішить щоденно суспільність. Запитайте сповідників, які булиб найкрасшими новелістами в світі, колиб їм вільно було розказувати те все, що їм шепчуть на ухо в сповідальнях. Запитайте їх наприклад про скількість кровосумішників, що криються поміж найвизначнішими і найбільш знаними родинами; а чи література, яку обвинувачують у цинізмі, осмілиласяб розказати про них хочби лише на те, щоб дати нам відстрашаючий приклад? Крім легенького натяку (бо се тільки натяк і нічого більше) в „Рене“ побожного Шатобріяна, я не знаю іншої книжки, якій кровосумішка така звичайна в наших часах

¹⁾ Про автора „Les Diaboliques“ („Племя люципера“) — звідки ми беремо се оповідання, писав колись О. Гансон: „Для критика, що звик черпати просто з джерела і сягати тільки по те, чого ще не було, автори і твори біжучої хвилі мають невелику вартість. Його зір шукає поза ними прототипу, бо нинішня література, се література епігонів і їх прототипів. Для сучасної критики (і для читачів — Ред.) є лиш одна дорога: повернути до тамтих огнищ, коло яких поети теперішности гріють свої зяблі руки“. Одним із тих прототипів був власне Барбе д'Орвілі, до якого тепер повертає на ново не лиш критика, але й читаючий загал. Ворог Золі, аристократ, романтик і містик, католик і рівночасно поет гріха В. д'О. цілу свою увагу, як письменника, скупчив на підсвідомих глибинах нашого інстинкту. На тім, що є неясне, часто злочинне і — чудесне. Тому одною з головних його тем є любов, так як він її розумів; як щось, що стояло поза нашими поняттями про добро і зло. Його історії диктував йому, як йому здавалося, сам диявол, а представити в них хотів він той ірраціональний первень людської душі, який зветься „сатанізмом“, і який ввели в літературу головно Байрон, Гете і Гофман. Автор завзято бореться проти закиду неморальности його творів. На його думку — „великі майстри сміють усе малювати, а образи досить моральні, коли є трагічні і будять відразу до річий, які представляють... Дуже сумніваюся, — каже він — чи хтось, перечитавши „Les Diaboliques“, захоче наслідувати сі історії, а в тім і лежить чейже ціла моральна сторона кожної книжки“. — Ред.

серед верхів і серед низів (серед низів може ще частійше), послужилаб коли небудь сміло вибраною темою якогось оповідання, хоч із такої теми можнаб було видобути ефекти повні дійсно трагічного морального сенсу. Чи осмілилася колинебудь новітня література, на яку облуда кидає камінне, розказати історію Міри, Агріпіни, або Едипа? А ці історії, вірте мені, вічно живі, бо мені ще не доводилося жити, бодай досі, в пеклі страшнішим від пекла нашої суспільности, де я знав не одну таку Міру, Агріпіну і не одного Едипа, у приватному життю, як і в т. зв. великому світі. Певно, що ці річі виглядали тут інакше, як у повісти, або на сцені; але розглядіти се всеж можна було крізь маски, крізь способи самоохорони, крізь облуду, якими суспільність закриває своє правдиве обличчя. Я знав і знає його весь Париж одного жіночого Генриха III, що на сукні з голубого оксаміту замість пояса носить чотки з маленьких черепів, різаних у золоті, бичується і — всі сі фнасолоди покути мішає з іншими розкошами, яким віддавався Генрих III. А хтож написав би історію сеї жінки, яка складала молитовники, а яку Єзуїти (пікантний деталь!) уважали за мужчину, та ще до того й за святого? Не так то давно на устах у цілого Парижа була одна жінка з Сен-Жерменського передмістя, що переманила від матері її любовника; роздратована, що він знов повернув до матері, яка хоч стара, та красше зуміла привязати його до себе, вкрала вона любовні листи, що писала до сього чоловіка її мати, казала їх злітографувати і розкинути на театральній салі підчас одної премєри в опері. Хто використав історію сеї жінки? Вбога література не зналаб навіть, з якого боку підійти до таких історій, щоб їх змалювати.

А треба булоб се зробити, колиб, розуміється, в нас вистало на се відваги. Історія має своїх Тацитів і Светоніїв, роман їх не має, бодай серед авторів, які стоять на високім щаблі літературної ієрархії. Правда, латинська мова, як мова поганська, погорджує стидливістю. Але нашу мову охрещено-ж разом із Кльодвиком у Сен-Ремі; там зачерпнула вона незнищиму соромливість, бо хоч і як уже стара, а й досі червоніється. Одначе колиб хтось відважився посміти, моглиб і серед новелістів повстати Тацити і Светонії, бо роман — се властиво історія обичаїв, унята у форму оповідання, або драми, чим нераз є й сама історія. Іншої ріжниці між ними нема. Роман малює звичаї під покришкою видуманих осіб, історія подає прізвища й адреси. Тільки роман сягає трохи глибше, як історія. У нього є ідеал, якого бракує історії, що звязана дійсністю. Роман крім

того довше займається якоюсь акцією. Річардсон значно довше займається своїм Ловелясом, як Тацит Тиберієм. Та колиб Тиберій був змальований у Тацита так детально, як Ловеляс Річардсона, хиба історія втратилаб щось на сьому, а Тиберій став би менше страшним? Се не значить, розуміється, щоб Тацит як маляр дорівнював своему моделеві — Тиберієві: він був ним розторощений, не вважаючи на всю свою геніяльність.

Та се ще не все. Мало згадати про дивну, але таку очевидну безсилість літератури, особливо, коли порівняється її правдиве обличчя з тою славою, якої вона заживає в нас. Згадайте, який характер прибрав злочин у наші часи блискучого й чудового поступу! Сей поступ, ся висока цивілізація, позбавила злочин його зловорожої поезії і не дозволила письменникови повернути її назад. „Се булоб надто жахливе“ — кажуть душі, які хотять злагодити все, навіть огиду. Благословенна філянтропіє! Дурнолобі криміналісти зменшають кари, а недотепні моралісти лагодять злочин і се в тій цілі, щоби зменшити відповідальність за нього. А чейже злочини цивілізації без порівняння огидливіші, ніж злочини варварства. Завдяки своїй рафінованості і зіпсуттю, що йде в парі з ними, та ще завдяки холодному розмислови, з яким їх dokonується. Про се дуже добре знала інквізиція. В епоху незахитаної віри й обичаїв, інквізиція, сей трибунал, який судив за думки, ся велика інституція, про яку сама згадка вимотує наші маленькі нерви і лякає наші горобячі мізки, — інквізиція знала добре, що гріхи думки найтяжші і карала їх з відповідною суворістю. І справді, як що сі злочини й менше промовляють до змислів, то тим сильніше до думки, а правду кажучи, думка се те, що є в нас найглибшого. Перед романістом відкривається ціле поле невідомого трагізму в сих злочинах більш інтелектуальних, як фізичних, а які здаються поверховим старим матеріялістам меншими через те, що в них не ллється кров, а різанина відбувається тільки в сфері почувань.

Яко приклад сього роду трагізму й хочу розповісти тут історію одної незвичайної і страшної пімсти, в якій не лялася кров і не було ні стали, ні отрути. Був се культурний злочин, а до оповідача не належить тут ніщо, окрім способу оповідання.

Під кінець панування Люї Філіпа йшов одного вечера вулицею Бас ді Рампар один молодий чоловік. Ся улица заслугувала в ті часи на свою назву, бо положена низше як бульварі, виглядала немов якась зле освітлена і темна яруга, в яку сходилося з бульвару двома сходами. Ся яруга, якої вже сьогодні не

найдете, тяглася від Шоссе д'Антен до Рі Комартен, де терен знов підносився. В сій ямі, куди і в день мало хто заходив, збиралася в ночі доволі підозріла публіка. Чорт є царем темноти. І тут було одно з його князівств. Приблизно по середині тої улиці, замкненої з одного боку бульваром-терасою, а з другого великими мовчазливими домами і кількома будами, був вузкий, незакритий прохід, у яким навіть легенький вітер свистів як на флеті. Той прохід провадив здовж муру і кількох домів, що будувалися, аж до улиці Нев де Матірен. Гарно одягнений юнак, про якого тут мова, власне скрутив у сей бік і тюпав сею дорогою, яка певно не була для нього дорогою чесноти, бо йшов крок за кроком за жінкою, що сміло й без вагання поринула в підозрілій темряві сеї улочки. Був се денді, „gant jaune“, як їх називали тоді. Він що йно зів обід в Café de Paris, а тепер жуучи виколачку, стояв спершись о балюстраду Тортоні, приглядаючись жінкам, що гуляли на бульварі. Власне ся жінка пройшла біля нього кілька разів; та не зважаючи на се, а також на занадто крикливу її туалету, не зважаючи на те, що колисалася ціла, як ішла, та що се все виразно вказувало на її професію, Роберт де Тресіні (так звався наш юнак) пішов за нею. Хоч і був досить зблязований, хоч повернув якраз зі сходу, де пізнав у всіх відмінах і расах те звіря, що зветься жінкою, він усеж пішов за нею, коли в пяте перейшла повз нього — „мов пес“. Сам висловився так, глузуючи з себе самого, бо вмів придивлятися до себе і судити свої вчинки. Його осуд, нераз суперечний вчинкам, ніколи їм не перешкаджав, та за те й не позволяв останнім впливати на себе.

Тресіньому було понад трицять років. Перша наївна молодість, яка робить людину смішним ентузіястом і для якого першаліпша жінка має притягаючу силу, — у нього минула. Тепер був се холодний, рафінований розпусник, син своєї практичної епохи, надто зінтелектуалізований, який за довго роздумував над своїми почуваннями, щоб дати себе їм цілковито опанувати. Не боявся нічого і не бридився нічим. Те, що він що йно побачив, чи думав, що побачив, розбудило в ньому цікавість пізнати все. Покинув свою балюстраду і пішов, рішивши довести до кінця сю вульгарну пригоду, якої кінець уже передбачав. Жінка, що йшла перед ним, колихаючися мов філя, була для нього звичайною дівкою найнижшого гатунку. Та була така гарна, що треба було дивуватися, що ся врода не поставила її на висший щабель і що не найшовся хтось, хто витягнув би її з уличного багна; бо

в Парижі, як що тільки Бог посіє десь гарну жінку, то чорт сидить зараз дурня, який готовий її утримувати.

Окрім того мав Тресіні ще одну причину йти за сею королівською вродливицею, якої мабуть і не бачив ніхто з Парижан, що так мало розуміються на справжній красі, завдяки своїй демократизованій естетиці, позбавленій всякого розуміння шляхотности. Ся жінка була для нього спогадом. Мов той птах-глузун, що вдає соловія, а про якого з такою мелянхолією згадує в своїх споминах Байрон. Вона нагадувала йому жінку, яку він бачив де інде... Був певен, що се не вона. Та ся була на стільки подібна, що майже можна було помилитися, коби помилка не була виключена. Вабило його се ще більше, як дивувало, бо як добрий, досвідчений обсерватор, знав, що людські облича далеко менше ріжнومانітні, якби се здавалося, а їх риси, підлеглі стисло означеним геометричним законам, можна звести до кількох засадничих типів. Краса одна, ріжнومانітна є тільки брідота, але й ся ріжнومانітність скоро вичерпується. Богови подобалося учинити безконечно ріжнородним тільки вираз облича, бо обличе, се прояв душі, яка світить крізь правильні, або неправильні, ясні, або невиразні риси лица.

Тресіні повторював се все собі, йдучи за жінкою, яка звинними рухами посувалася бульваром, перетинаючи повітре мов косою, горда й пишна, як „королева Сабби“ Тінторета, в сукні з шафранового, з золотим полиском шовку. Сі барви так любили молоді Римлянки, а від її рухів вилискувалися вони і кричали, наче поклик до зброї! Занадто вигнута в бедрах, як се рідко буває у Французанок, вона закуталася в чудовий турецький шаль з білими, багряними й золотими смугами, а червоне перо білого капелюха — чудова несмачність! — звисало аж на рамена. В той час жінки носили такі пера, які звалися „плакучими вербами“. Та в сій жінці ніщо не плакало, її перо говорило про все, тільки не про смуток. Тресіні думав, що вона піде по Шоссе д'Антен, яке зоріло тисячю огнів і не міг вийти з дива, коли побачив, як ся пишна куртизана, ся безсоромна й зарозуміла на себе й свої шовки повія, звернула в улицю Бас ді Рампар, яку люди стидалися навіть звати по імені. Наш джигун у лякерах не так відважний, як ся жінка, завагався йти туди. Та се тривало тільки один момент: золотиста сукня, яка счезла на хвилину в сій темній дірі, нагло минула ліхтарню, єдине ясне місце в сій темряві і знов замиготіла до нього з далека... Кинувся їй на здогін і скоро був біля неї. Вона чекала його,

певна, що прийде, а коли підійшов ближше, звернулася просто до нього обличчям і немов хотіла дати йому нагоду ближше приглянутися їй, з цілим нахабством своєї професії зиркнула йому просто в очі. Стояв буквально осліплений уродою того обличчя, яке було правда насмароване карміном, але всеж зберегло ту золотисто-бронзову барву, яку мають крильця деяких жучків і якої не в силі було стерти навіть тьмяне світло ліхтарні.

— Ви Еспанка? — спитав Тресіні, пізнавши в ній один з найкрасших типів сеї раси.

— Si, — відказала вона.

Бути в сі часи Еспанкою, була не аби яка річ. Такі річі мали великий вальор. Тогочасні романи, театр Кляри Глязуль, вірші Альфреда де Міссе, танці Маріяна Кампругі і Дольори Сераль зробили рекляму тим жінкам з помаранчевою шкірою і з гранатовою барвою обличчя. Та здавалося, що сій жінці не більш залежало на тім, аби бути Еспанкою, ніж на кожній иншій річі, що могла надати їй блиск.

— Підеш зі мною? — сказала безцеремонно по французьки, тикаючи йому, як остатня повія з улици де Пулі. (Ся улиця тоді ще існувала. Що се було за багно!)

Тон, охриплий голос, передчасна фаміліярність, се божеське „ти“ — чудовий нектар в устах жінки, що вас кохає, а образливе і безстидне в устах сотворіння, для якого ви лише один із многих — усе повннно було отверезити Тресінього. Та чорт уже міцно тримав його в своїх лабах. Цікавість, підсичена жадобю, охопила його зараз, як лиш побачив сю дівку, що була для нього чимсь більшим, як лише чудовим, убраним у шовк тілом. Була би примусила його зісти не тільки яблуко Еви, але й усропухи багновища.

— До чорта! Чи я піду? — відповів він. — Неначе вона могла сумніватися в сьому? Але завтра — подумав він собі — піду до лазні.

Вони дійшли до кінця проходу, що вів на Рі Матірен і пішли дальше. Серед величезного каміння, яке валялося тут і там, серед недобудованих домів стояв самотний, вузкий, покривлений і розхитаний будинок. Бачив десь чимало злочинів і розпусти на всіх своїх поверхах, а залишили його там мабуть на те, щоб він їх побачив ще більше. Стояв весь чорний, навіть на тлі вже темного неба, високий мов сліпий, бо ні одно вікно не було освітлене (а вікна, сеж очі домів) і здавалося, на помацки серед темної ночі хотів ухопити вас своїми пазурами. Сей страшливий

Будинок мав типові, напів відчинені двері підозрілих домів, а на кінці вузького коритара — сходи, з яких кілька перших ступнів освітлювалися скупим, понурим блиском, що падав десь із гори.

Жінка увійшла в коритар, заповняючи його повними плечима і безконечними фалдами яркої і хвилястої сукні. Легким, певним кроком ступила вона на круті сходи, слизькі і липкі мов слимак... Чим висше, сі огидні сходи ставали яснійші. Не було се вже густе світло смердючого, олійного каганця, що повзало по стінах першого поверху, воно ставало чим раз сильнійше, а на другім поверсі розсипалося безлічю промінів. Два бронзові свічники, вмуровані в стіну, яскраво освічували поганенькі двері, на яких видніла візитівка. Сі дівчата завше писали на дверях своє ім'я, немов на те, щоби вивіскою рекомендувати товар, що мав попит, або знану марку. Тресіні здивований таким люксусом не на своєму місці, звернув більшу увагу на ліхтарі, незвичайно гарного стилю, вирізблені очевидно могутньою рукою артиста, ніж на візитівку та ім'я сеї жінки, зайве для нього, бо була вже з ним. Дивлючися на свічники, підчас коли вона обертала ключ у замку залитих світлом дверей, він згадав собі „несподіванки“ сих маленьких домиків з часів Людовика XV. „Ся дівчина — подумав — мабуть читала якийсь роман, або спомини з тих часів і їй прийшла забаганка урядити собі гарненьке кокетливе помешканнє, де ніхто не сподівавсяб його найти“. Одначе те, що він побачив, як одчинилися двері, подвоїло його здивованнє та якраз у протилежному сенсі.

Було се звичайне, повне розгардіяшу помешканнє уличниці. Розкидані тут і там по меблях сукні, широке ліжко, — поле маневрів — із безстидними зеркалами в глибині і на стелі алькова, аж надто ясно говорили, де він був... На коминку стояли фляшечки з перфумами, які вона лишила незатканими перед виходом на нічну виправу, мішаючи свої пахоші з задушною атмосферою кімнати, де енергія мужчини мусіла стопніти вже за третім зачерпнутим віддыхом... Два свічники такі самі, як біля дверей, палахкотіли по обох боках коминка. На килимі лежали розпростерті шкіри звірят. Очевидно передбачено всякі можливости! Нарешті крізь напів одчинені двері за портієрами видніла таємнича гардероба, закристія тих жрекинь.

Сі подробиці завважив Тресіні що йно пізнійше. З початку бачив він тільки ту, до якої прийшов. Знаючи, де він, він не дуже церемонився. Сів на софі і притягнув до себе жінку, яка скинула капелюх і шаль, шпурнувши їх на фотель. Обійняв її

за стан, немов хотів стиснути її своїми сплетеними руками, як обценьками, оглядаючи її від стіп до голови, неначе п'як, що підносить спершу чарку до світла, заки її перехилить. Його вражіння з бульвару не завели. Для знавця, хоч і зблязованого, але ще сильного, була вона справді чудова. Подібність, що вдаряла його серед блимаючого і перерізаного тінями світла бульвару, бачив у неї ще й тепер при яснім світлі. Та ся, яку вона нагадувала, хоч мала вдаряючо подібне обличчя, та не мала на нім сього виразу рішучої і проразливої пишноти, яку чорт, веселий батько всякого безладдя, пожалував якійсь княгині, а дав, не знати на що й по що — бульварній дівчині. З відкритою головою, чорним волосем, у жовтій сукні з широкими раменами і з ще ширшими бедрами нагадувала вона „Юдиту“ Верне, але тіло її здавалося ще більше створеним для кохання, а обличчя — ще дикійшим, як у тамтої. Вражінне сеї похмурої дикости походило може від зморшки, яка зарисовувалася поміж чудовими бровами, що заходили аж на виски, подібно, як се Тресіні бачив нераз у Туркинь. А вона хмурила їх у безперестанній задумі і тоді здавалося, що вони неначе зрослися. Разячий контраст! Тіло мала відповідне до її професії, але не обличчя. Мала постать куртизани, яка так вимовно казала: бери! — чара кохання о заокруглених боках, що вабила руку й уста, а над тим усім лице, яке пишнотою виразу затрималоб усяке пожаданне і перемінилоб найпалкїйшу пристрасть у німий подив... На щасте роблений нахабний усміх куртизани, яким уміла спровофанувати ідеально згідливу лінію уст, скоро притягав до неї всіх, кого відстрашила була несамовита пишнота обличчя. Сей власне спокусливий усміх кидала вона на боки і на бульварі, усміх, що безсоромно блукав на її червоних устах. Але тепер, коли Тресіні тримав її на своїх колінах, споважніла, а їх риси висказували щось так дивно завзяте, що бракувало в руках тільки закривленого меча, щоб той денді без пересади міг уважати себе Ольоферном.

Він узяв її за руки і переконався про їх дивну, майже аристократичну красу. Вона мовчки дозволяла йому оглядати себе, дивлючись і сама на нього, однак не тою бездушною пожадливою цікавістю подібних собі жінок, які важуть мужчин мов підозрілу монету... Рішучо думала вона про инше, ніж про те, скільки заробить, або яку насолоду дасть йому. В роздутих ніздрах, виразистих, як і очи, з яких повинна була бухати полумя пристрасти, малювалася незломна рішучість, немов у сій хвилі готова була поповнити злочин. „Колиб її кохання, її пристрасть мали ту

саму непогамованість і завзятість, як тепер риси її обличчя, яким щастем була би для нас ся зустріч, у наш втомлений вік“, подумав Тресіні, що перш, ніж дати волю своїй забаганці, оглядав її немов англійського коня... І сей досвідчений, справжній знавець жінок, який торгував найкрасші дівчата на базарі в Адріа-пополі і знав ціну жіночому тілу, яке мало сей кольор і сю ядерність, кинув яко заплату жменю люїдорів у блакитну кришталеву чару, що стояла оподалік на консолі, і яка мабуть ніколи не мала в собі стільки золота.

„Ах, так я тобі подобаюся?“ — скрикнула вона зухвало, готова на все під впливом його жесту. А може знетерпелівлена оглядинами, де цікавість здавалася сильнішою від прагнення, й які для неї були втратою часу, або й образою. — „Чекай, нехай се все скину“ — додала вона, немов сукня нагло затяжіла на ній і раптовим рухом розіпняла перші два гузики станика...

Вирвалася від нього і подалася до гардероби. Що за прозаїчна подробиця! Невже вона боялася змінити сукню? Правда, сукня, сеж варстат сих робітниць. — Тресінім, що мріяв перед тим обличчям про ненаситну Месаліну, опанувало знову почутте банальности. Почував себе знову у повії, паризької повії, обдарованої аристократичним обличчям, так негідним долі своєї властительки. „Ба, — подумав він — у сих дівчат поезія буває тільки на тілі, отже треба її брати там, де вона є“.

І він рішив узяти її там, де вона була — та найшов її де інде, там, де він її зовсім не сподівався відшукати! Досі, як ішов за сею жінкою, вело його лише почутте цікавості та ординарна забаганка. Але коли та, яка їх у ньому викликала, вийшла з гардероби, куди подалася, щоб скинути з себе одяг і коли повернула в костюмі... глядіяторки, готової до боротьби, мов громом вразила його її врода; його вправне око різбаря, яким визначаються бабії, не вміло вгадати цілої сеї краси, ні з її ходу, ні крізь зрадливе хвильованнє її сукні там на бульварі. Колиб через ті двері тріснув грім, він його сильніше б не оголомшив. Вона не була зовсім нага. Та се тим гірше! Була більш обурюючо безстидна, ніж колиб була зовсім обнажена. Мармор є та кож нагий, та його нагота є чиста. Але ся шельмівська розпусниця, що могла підпалити себе сама мов один із смолоскипів Нерона, щоб розпалити змисли мужчини, а яку її професія вивчила всіх нікчемних тайн зіпсуття, зєднала в собі підступну прозорість ослон і смілість нагости з геніяльністю і злим смаком найбезличнішої розпусти. Бо хто того не знає, яку силу має

в розпусті злий смак? Сей деталь її потворно визиваючої туалети нагадав Тресіньому одну статуетку, перед якою він нераз зупинявся. Її нераз можна було бачити в крамницях бронзів тодішнього Парижа з вирізаними на споді загадковими словами: „Мадам Тісан“. Небезпечна й безстидна мрія, яка стала тут дійсністю.

Перед сею дійсністю, перед сею уродою позбавленої й тіни холоду, який звичайно йде в парі з нею, Тресіні віднайшов би певно в собі змісли христіянина, а навіть анахорета. А тому, коли вона певна своєї власти над ним, скоро підійшла до нього і рухом куртизани, що спокушає святого на малюнку Паоля Веронезе, нечаяно підняла на висоту його уст розкішні груди, у Тресінього, що не був святий, обудилася спрага того, що йому бракувало... Пирвав її в рамена з пристрастю, якою заразив і її, що кинулась йому на зустріч. Чи з таким запалом кидалася у всі рамена, що її обіймали? Хоч і як була вирафінована в своїй професії, але того вечера віддалася з такою дикою жадобою, що не можна було того вияснити самим упоєнням хоробливої змісловости. Чи може що йно починала се огидливе життє повії, коли віддавалася йому з такою пристрастю? Було се щось так несамовите, що здавалось немов вона хоче з кожною своєю пестошю віддати життє або виссати його з нього. В ті часи в Парижі подібні жінки незадоволені іменем „льоретки“, яке їм надала література, а увіковічнив Гаварні, охрестили себе східним іменем „пантери“. І ні одна з них красше не оправдала цієї назви. Виявила всю її гнучкість і звинність, драпала і гризла, як тамта. Тресіні мусів признати, що ні одна з жінок, які він коли небудь тримав в обіймах, не дала йому стільки вражінь, як ся істота, упоєна шалом роскоші.

А він чейже кохав не одну! Та треба признати на славу, чи на ганьбу людської вдачі, що в сьому, що може надто згрідливо звать насолодою, є такі самі глибокі провалля, як і в любови. Може якраз вони тягли його до неї, неначе море, що тягне доброго плавця. Пустила в непамять найдрастичніші його спомини, а навіть мрії його зіпсутої і брутальної фантазії. Тресіні забув усе: і ким була вона, і длячого він сюди прийшов, забув про дім, про се мешканнє, де він входячи, мало не зомлів з задухи. Вона немов витягла з нього його душу і віссала її в себе. Допроварила до шалу його змісли, зрештою так відпорні. Обсипала його такими пестошами, сього атеїста кохання, що в сього безмежного скептика зявилася божевільна думка, що в тієї, яка торгувала своїм тілом, зродилося якесь почуваннє до нього. Ба,

Роберт Тресіні, який носив у крові незрушимість свого іменника і патрона Роберта Ловеляса, подумав навіть, що хоч на хвилину став примхою сеї дівчини, яка чейже не могла поводитися так само і з іншими, бо надто скоро мусіла би згинути з виснаження. Ся ідіотична думка на кілька хвилин опанувала ту, зрештою сильну й тверезу людину! Але між одною пестошкою і другою, порожність обуджену в нім сим сильним, як любов привом пристрасти, пройняв нагло легкий дрощ сумніву...

Якийсь голос із глибини його душі говорив йому: „Не тебе кохає вона в тобі“, бо в момент найбільшого унесення й обіймів спостеріг він, як далека була вона від нього думками, затоплена очима в бранзолету, що мала на руці, на якій був портрет якогось мужчини. Кілька еспанських слів, кинених нею в суміш із криками бакхантки, яких Тресіні не розумів, відносились очевидно до сього портрету. Думка, що він тут грає ролю другого, що є заступником когось іншого — сей факт такий частий серед наших нікчемних обичаїв, при нашій звироднілій фантазії, се відшкодованне за неможливе — ратунок зрощпачених душ, що не можуть посідати предмету своїх бажань і кидаються на злуди, переможно захопило його думку і мало не довело до скаженнини. В нападі безглуздої заздрости, не пануючи над собою, брутально вхопив її за рамя, хотячи глянути на бранзолету, на яку дивилась вона з таким огнем у хвилі, коли здавалось належала до нього цілком.

— „Покажи мені ту бранзолету“ — сказав голосом, ще брутальнішим, ніж рух, який зробила при тім його рука.

Вона зрозуміла і відповіла без усякої чванливости: „Відкіля в тебе ся заздрість на таку... як я?..“ Але вона не вимовила слова „повія“. Ні, на велике здивованне Тресінього вжила такого виразу, яким назвав би її хиба п'яний візник, щоб її образити.

„Хочеш подивитися? — додала вона. — Добре, глянь!“

І піднесла йому до очий своє чудове рамя, що ще пахло упоюючим потом роскоші, якій вони що йно віддавалися.

Був се портрет бридкої, але шляхотної, шуплої, похмурої людини, з оливковим обличчям і черно-жовтими очима: портрет бандита, або еспанського гранда. Се був мабуть таки еспанський гранд, бо на шиї яснів йому ланцюх відзнаки Золотого Руна.

„Звідки се ти взяла?“ — запитав він і подумав, що почує зараз цілий роман про звичайну історію зведення, яку вони всі розповідають.

— „Узяла?“ — повторила вона з обуренням. Por Dios! Се він сам мені дав“.

— „Хто він? Твій коханець певно, — спитав Тресіні. — Ти його певно зрадила. Він тебе певно вигнав і ти докотилася аж сюди.“

— „Ні, се не мій коханець“, — відказала холодно, нечула як бронза на те ганебне припущення.

— „Може він уже ним не є — сказав Тресіні, — та ти його ще кохаєш. Я се добре бачив у твоїх очах“.

Стала гірко сміятися:

— „Ах, ти нічого не розумієш ні в коханню, ні в ненависти! — скрикнула вона. Кохати сю людину? Я його ненавиджу! Се мій чоловік!“

— „Твій чоловік?“

— „Так, мій чоловік, відказала вона, найвизначніший магнат Іспанії, потрійний герцог, почвірний маркіз, п'ятикратний граф, гранд Іспанії всіх степенів, кавалер ордеру Золотого Руна. А я — герцогиня д' Аркос де Сієра Леоне“.

Тресіні приголомшений тими словами, не сумнівався одначе про їх правдивість. Був переконаний, що не брехала. Пізнав її нарешті. Подібність, яку перед тим завважив, не була злудою.

(Конець буде.)

Ю. Л.

Червоне.

Всюди навколо палають криваві вогні...
 Іде Червоний там хтось на високім коні;
 Кінь з брязкотінням ступає по людських кістках;
 Вороном чорним кружляє над селами Жах.

* * *

Люде знесилені; люде до всього байдужі...
 Землю спустошену крові вкривають калюжі,
 Крови тієї вона вже приймати не хоче.
 Сумно усім; тільки він — Гість Червоний регоче.

* * *

Сміхом невольним він людям у вічі сміється;
 Сміх той зухвалий по цілому світу несеться.
 Тільки ж не чують його до братернього горя байдужі...
 Землю все більше вкривають червоні калюжі.

В. К.Всеукраїнський військовий Ген. Комітет і Тимчасове Правительство¹⁾.

(Уривок із споминів).

1. У головній квартирі Керенського.

Виправляючи до ставки Головного Команданта Армії (початок вересня 1917 р.) особну делегацію зі своїх членів: С. Петлюри, П. Скрипчинського і мене, Всеукр. військовий Генеральний Комітет хотів для більшого переконання „Ставки“, аби домагання його були підперті Генеральним Секретаріатом одностайно, себто, щоби за ними дали свій голос і представники національних меншостей.

Як і треба було сподіватися, один лише член Секретаріату Рафес (жидівський с. д. Бунд) виступив проти домагань „українізації штака“. Але на другий день після годинного мого і В. Павленка переконування його, що се відповідає не тільки власно-українським інтересам, а також і інтересам усеї „рускої“ армії, він нарешті дав свою згоду. При тім на очах у нього заблищали сльози і він схвильовано сказав:

„Ви мене уб'їділи підписати себ'є смертний приговор“. Для нас залишилося тайною, в чому він добачав „смертний приговор“ собі. Сей випадок з Рафесом, як найліпше висвітлює відношення не Українців, навіть тих, що ніби то пішли разом з нами до українізації армії, а zarazом і до закріплення українством своїх позицій.

Одинадцятого вересня у вечері, окремим вагоном, який нам дали „самочинно“ залізничники, бо висша московська влада в Києві забороняла дати його нам, ми виїхали до Могилева, де в той час перебував „Верховний Головнокомандуючий“ Керенський.

На другий день ранком ми були уже в Могилеві.

¹⁾ В нинішнім числі друкуємо уривки зі споминів В. К., який брав діяльну участь в українській революції і спеціально в працях Всеукр. Військового Генер. Комітету. В сих споминах (як і в споминах Г. Юртика) червоною смугою переходять три моменти, так характеристичні для сеї революції: 1) Недостаточна свідомість в українських провідників, що в їх спорі з демократичною Росією гра йде на „або пан, або пропав“. 2) Ясне розуміння у Москалів об'єктивних (засадничо ворожих Росії) тенденцій української революції і плановість у боротьбі з останньою; нарешті: 3) Яскраво націоналістичний і революційний настрій українських мас, якому не все дотримували кроку свідомі зусилля їх тодішніх провідників, і не все вміли його використати. Здається, що в сих трьох моментах треба взагалі шукати причин і вибуху укр. революції і її моментальної невдачі.

О десятій годині я зі Скрипчинським у супроводі представника Генер. Комітету при ставці В. Павленка, пішли до потягу-канцелярії „Главковерха“, аби там умовитися про прийняття нашої делегації Керенським, а також поінформуватися самим та поінформувати про суть наших домагань тих з його оточення, що можуть зробити відповідне підготовлення для наших переговорів.

Тут стрів нас дуже ввічливо помічник Начальника штабу „главковерха“ Вирубов. З Вирубовом я стрівся вперше. Він зробив вражіння високоінтелегентної людини, вислухав нас уважно, обговорив з нами деякі деталі і точно, всебічно з'ясував для себе суть наших вимог. Мені тоді здавалося, що він добре зрозумів усю вагу запропонованих нами упорядковань в українізації армії, а може не стільки зрозумів, як інтуїтивно відчув усю силу і вагу українського національного військового руху, тому, здавалося, наша точка погляду знайшла в нього повне співчуття.

Тут же я також перший раз стрів комісара Південно-західного фронту Йорданського, який зробив вражіння досить блідої, невиразної особи, з дуже обмеженим політично-партійним обрієм.

По умовленні про прийняття нашої делегації ввечері Керенським, ми опустили потяг. На пероні двірця я стрів двох бувших унтер-офіцерів моєї роти, які тепер були в так званому ударному корніловському полку, що в сей час грузився в ешелони, щоби залишити Могилів. Розмовляючи з ними, я почув із невеличкого гурта салдат „в'єрних временному правительству і революції“, що тримали охоронну службу при Ставці, голосний насмішливий вигук, що викликав гучний сміх серед усього гурта:

— „Гляді-ка! Наш Сєрай папол!“ (В російській армії „Сірим“ насмішливо-образливо прозивали новобранців).

Я подивився в бік кивка голови того, що говорив і там побачив, як швидко нервовим ходом ішов від вагонів Керенський.

— Ну, подумав я, і не високо ж стоїть у Ставці авторитет Керенського!

У вечері Керенський прийняв нас у своєму вагоні. З нашого боку були: Петлюра, Павленко, Скрипчинський і я. З Керенським були: Вирубов і ще кілька висших офіцерів штабу. Всі розмови вели Петлюра і Керенський, а з інших рідко хто вставляв своє слово, або давав пояснення.

Керенський глибоко сидів у кріслі і, здавалось, уважно, з великою терпливістю слухав пояснення, виводи і домагання Петлюри. Обличчє Керенського і вся його постать робили вражіння, що він перетомлений до краю, тому він лише иводи, якось мляво, ставив свої питання, або висловлювався проти. Останнє робив він рідко і стримано. Очевидно він уже був до наших вимог приготований і мав свою вироблену думку. Майже

з усіма доводами Петлюри, видимо, погоджувався, через що нам здавалося, що на сей раз наші вимоги будуть задоволені.

З уваг Керенського врізалися мені в пам'ять головно дві. Переказую їх на пам'ять, тому не ручу, що вони були такі слово в слово, але по змісту передаю точно.

Перша, що, мовляв „не думайте, что ваші українскія часті лучше другіх“, на що одержав від Петлюри пояснення і докази противні його думці. Також нас підтримав, не памятаю хто з присутніх штабовців увагою, що дійсно українські частини далеко кращі від інших у всіх відношеннях.

Друга увага його була: „Ви добиваетесь українзації такого большого числа дивізії, а вѣдь у вас же для них нѣтъ командного состава! Ви же не імѣете у себя офіцеров висших рангов!“ — В сій увазі він мав цілковиту рацію, бо до захоплення большевиками влади, а особливо до гетьманського перевороту, ми дійсно мали дуже мало офіцерів висших рангів, а також Генерального штабу, які признавались би до українства. На сю увагу нам було досить тяжко відповісти Керенському, а тому доводилось давати пояснення, чому ми не маємо таких старшин, та при яких умовах будемо мати й інше, ходячи, як кажуть „навкруги та навколо“.

В се побачення умовлено з Керенським, що: а) Він оголосить наказ про затвердження українськими 15 піх. дивізії, разом із запасовими полками. б) Генеральний Військовий Комітет і інші українські військові організації будуть рівноуправнені і: в) Решта наших вимог приймається на увагу і вони будуть по змозі в найкоротшім часі задоволені. Про технічне переведення всього сього в життя ми мусіли порозумітися з Начальником Штабу „Верховного Головнокомандуючого“ і Канцелярією військового міністра, яким він дасть відповідні директиви.

В туж ніч Керенський виїхав до Петербурга.

На другий день рано прив'язав нас начальник штабу генерал Духонін. З сим високоінтелігентним, гарним генералом, усі ми були вже давніше знайомі, коли він був начальником штабу Головноком. Південно-зах. фронту. Приняв він нас дуже урядово, але все таки стрінув, як старих знайомих.

Вислухавши наші домагання, а також розглянувши технічний плян їх переведення, він заявив, що з боку чисто-військового вони не викликають жадних заперечень. Навіть більше, він признав їх цілком відповідними для інтересів армії, а з окрема технічні пляни „прекрасними“. Отже колиб усе від нього залежало, то він можливо лише з незначними поправками негайно згодився б на переведення їх у життя. Але тут є не тільки чисто військово-фаховий бік, а також значна домішка політичного характеру, що треба розв'язати безпосередньо з урядом.

Нас се здивувало, бо Керенський же з гори обіцяв дати відповідні директиви і очевидно виїхав зі Ставки не зробивши сього.

Коли Петлюра коротенько переказав Духоніну наше поба-

чення з Керенським, він відповів, що дійсно йому дані директиви, але такі, що далеко не вичерпують наших домагань, тому попрохав лишити в нього всі наші матеріяли до другого дня, коли він дасть остаточну відповідь.

Для нас стало очевидне, що Керенський дав директиви лише загального характеру, доручивши своєму начальникови штабу, обмірковувати наші домагання у всій повноті. На своє побачення з Керенським ми й дивилися, як на необхідність від нього мати принципіальну згоду на суть наших домагань, яку він нам дав, але не переказав сього Духоніну. Тому, що я мусів їхати до Петербурга на демократичну нараду, мені доручено нагадати там Керенському про наше побачення у Ставці і добути від нього точні, позитивні директиви для Духоніна.

2. В Петербурзі.

Прибувши до Петербурга я перед демократичною нарадою поінформував представників Генерального Комітету, що були там при Головному Штабі, Генеральному Штабі і Кабінеті військового міністра, про справи у Києві і про останнє побачення у ставці з Керенським. Тут ми вирішили, що на другий день я й О. Пилькевич підемо до Керенського, щоби остаточні добути від нього конкретні відповіді на домагання Генер. Комітету.

На другий день пів до десятої години, маючи вже признану авдієнцію, йдемо до „Зимової Палати“, де тоді жив Керенський і давав прийняття.

Підходимо до брами палати. Вартовий у погонах гвардейського стрілецького полку зупиняє нас і прохає показати наші „пропуски“. Тому, що їх не було в нас, я показую свою легітимацію члена Генер. Комітету. Читає він її один раз, перечитує в друге і обличчя його розпливається у широку, привітну усмішку.

— Так ви, значить, приїхали з Києва? З нашого Комітету, значить! — питає по українськи.

— Так! — відповідаємо здивовано. — З Києва! А чому ви кажете: „З нашого Комітету“?

— Як чому!? Та між український баталіон гвардійського стрілецького полку. Ось уже зо два тижні, як повнимо охоронну службу при палаті.

— То дуже приємно! — кажу, — але деж нам треба добути „пропуски“?

— Ні! Коли ви маєте легітимації, та ще наші київські, то більше вам нічого не треба. Йдіть просто до тих великих, вхідних дверей і відразу кажіть, що ви з Генерального Комітету, то там вас проведуть, куди слід“. —

Не відійшли ми від нього і п'ять кроків, як він знову гукає на нас: „Вибачте, будь ласка! А скажіть, чи швидко заберете нас на Україну з сього гнилого болота!? Страшенно, як хочеться скорше вирватися звідси! Красше день і ніч вартувати там біля нашої Центральної Ради, ніж тут стерегти тих супостатів“!

Хто ті „супостати“, ми не перепитували, бо здавалося й так зрозуміли.

Підходимо до дверей. Тут вартовий не встиг роззявити рота, щоб спитати нас, як чуємо, перший вартовий від воріт кричить, що в сили:

— „То наші!! Члени Військового Генерального Комітету!“!

Другий вартовий, вчувши се, в мить ставши струнко, взяв рушницю „на каравул“.

Ми привиталися з ним і почули відповідь на всі груди „по гвардейському“: „Слава Україні!“!

Довгими коритарами, через цілу низку різних кімнат і саль, ми нарешті добралися до почекальні для тих, що приходять на авдієнцію до Голови Правительства і „Верховного Головнокомандуючого“.

Тут біля дверей до кабінету Керенського ми зголосились у „дижурного“ секретаря, чи адютанта, не памятаю, до Керенського. Поруч із сим „дижурним“, по обидвох боках дверей, стояли вартові, які почувши наші прізвища і „службовий стан“, виявили на своїх обличах якесь почуття самозадоволення і ніби то „підтягнулись“. Влучивши хвилину, коли полковник Пилькевич, розглядаючи картини, що висіли по стінах почекальні, проходив близько мимо вартових, ті „взяли на каравул“. Се здивувало багатьох із присутних тут офіцерів висших чинів і зацікавило їх, що значить таке відношення вартових до полковника Пилькевича.

Коли той пояснив, що ми члени Всеукраїнського військового Генерального Комітету, а вартові салдати українського баталіону, то один з генералів, зітхнувши тяжко, промовив:

— „Да! Ви щасливі! Вам не прійдеться навѣрно переживати того, що ми пережили, переживаєм і навѣрно дождьомся еще худшого!“

Почекавши з годину, ми попрохали, щоби Керенському зголошено нас окремо. Може він прийме поза чергою. „Дижурний“ пішов до кабінету і за три хвилини ми мали відповідь, що „п. Верховного Головнокомандуючий“ спішно їде зараз на засідання міністрів і просить нас зайти завтра о 10 годині ранку.

Виходячи з почекальні, ми на дверях стрінулися з підполковником, у якого на погонах були якісь знаки технічного війська, яких я не розпізнав. Уступаючи один другому дорогу, ми стрінулися нашими поглядами і пізнали один одного.

Передо мною стояв бувший капітан у 1915/16 роках Муравйов. Се був той самий Муравйов, що потім розбив під Гатчиною війська вірні Тимчасовому Правительству, ставши на бік большевиків, а згодом „покоряв“ Україну.

— „А!! Здравствуйте! Ви, що ж всьо займаєтесь своїми хахлацкіми дѣлами! О-о-о! Теперь, думаю, ваша берет!“ — Привитав він мене.

— Так, як бачите!

— „Что билі у него?!“ — кивнув він головою в напрямку до кабінету Керенського.

— Ну, а що ви робите, пане полковнику? Та! Дозвольте вас поздоровити з авансом.

— „Я, что д'ялаю“? — почав він скороговоркою і очи його забігали ще більш нервово, ніж як се я пам'ятав, було давніше.

— „Я теперь формірую свої ударния войска. Ви же меня знаєте!? Ви же знаєте, что Муравйова еще нікто і нікогда не поб'ждад! О-о-о!! Я теперь уже скоро окончу свої формірованя і разнесу Н'мцев!... Р-р-разнесу в одін два м'сяця, в дребезгі!! Ну, до свиданія, — я спешу!“ — закінчив він виявляючи велику збентеженість. Ми попросалися побажавши один другому успіху.

— „Хто він такий? Знаєте, він робить вражіння якогось божевільного, такий нервовий і чудний!?“ — запитав мене Пилькевич.

— Так він очевидно не при собі. Я його знав іще в одеській школі прапорщиків у 1915/16 роках, де він у ранзі капітана гренадирського полку Олександра III був ротним командиром у той час, як я там був інструктором. Звільнено його, здається, зовсім як психічно-неурівноваженого в наслідок тяжкого поранення і контузії на війні — пояснив я Пилькевичу.

В одній зі саль, через які ми переходили прямуючи до виходу, на зустріч нам, твердим кроком, „по стробвому“, підійшов моторний гвардієць, підпрапорщик і відрепортував, звертаючись до Пилькевича, що він є фельдфебель „дижурної роти“ при палаті і прохав нас зайти поздоровитися з ротою, яка вже вистроєна в своїм поміщенні чекає на нас. Звичайно ми з великою охотою і цікавістю пішли за ним. Тут же у палаті, в одній з крайніх кімнат, була приміщена „дижурна рота“. Здається кімната й перед революцією мала те саме призначення, була солідно улаштована, як військова касарня.

Увійшли до кімнату, де без зброї стоїть вистроєна рота.

— „Струнко!“ — чується голосна команда, як тільки ми переступили поріг касарні.

Салютуючи проходимо повз фронт. Кожний вояк і пляив у нас очи, в яких світиться якась глибока лагідність і зацікавленість. На обличчях видно задоволення, що нарешті їх відвідує й оглядає своя військова влада. Я тоді в тій лаві людей вчитував гордість того, що й вони можуть показати себе, у своїй красі представникам своєї ж військової влади.

Пилькевич у кількох словах сказав коротенький привіт і подяку за пошану та такий чудовий вигляд Українців-воєнків.

— „Слава Україні! Слава Центральній Раді! Слава Генеральному Комітетові! Слава! Могутньо залунало з сотні „гвардейських“ грудий.

Покотилася могутня луна слави України, що вирвалася такою бурею з сих грудий. Покотилася по всіх кімнатах, коритарах і саях сеї величезної суворої, тепер напів порожньої палати,

центра колишнього деспотизму, а сучасної неширости та змагання утримати на довше під ногами „царського насл'їдя Едіную і Нед'їлімую“. Ся луна, що розляглася по всьому двірці, викликала у мене почуття того, що розколина в „Нед'їлімії“ досягла уже самого серця її і потрясає еством усієї „Едіної“. Таким відгуком вона відбилася в моїй душі.

Поінформувавши коротенько вояків про наші національні справи, ми попрощалися з ними і звернулися до виходу під вигук нечисленних голосів: „На Україну нас забирайте скорше!“ „Там наше діло, а не тут!“ „Витайте Центр. Раду, витайте Генеральний Комітет, батька Грушевського, Петлюру!“ „Менше просіть у Петербурзі, а робіть своє діло самі!“ „Ми допоможемо!“... й инше, ще довго долітало до нашого уха.

Фельдфебель провожав нас аж за браму. Всі вартові, повз яких ми проходили, віддавали нам пошану. Се дивувало проходячих тут військових і ріжних революційних діячів так саме, як тих, що бачили й чули в салі рапорт фельдфебля. Там навіть зібрався їх невеличкий гурток, який роззявивши роти, дивився на нас, не розуміючи, що се все значить? Чому звичайним двом офіцерам віддають так старанно пошану „по старорежимному“, та ще й рапортує на „каком то странном языкѣ“ фельдфебель, у той час, коли салдати давно уже перестали салютувати навіть старим Генералам.

— „Вибачте, що на хвилину вас затримаю і дозволю собі сказати вам два-три слова“ — промовив фельдфебель перед тим, як ми мали уже попрощатися.

— Дуже просимо, кажіть!

— „Чому ви з Києва усе їздите на переговори до Петербурга? Хіба без сього не можна як небудь инакше!“

— Ну, а як же инакше? Адже треба багато справ полагати безпосередними переговорами. Се ліпше і скорше.

— „Ні, ми думаємо, що ви тут ні до чого не договоритесь, бо їх треба лише примусити підписати те, що Україні треба“.

— Ну, як же ви їх примусите?

— „Я гадаю, що треба привезти їх до Києва, та там і примусити“.

— Як же саме се можна зробити!? — питаємо зі здивуванням.

— „Дуже легко! Ви тільки доручіть се нам, то ми їх з усім гуздром так як будуть сидіти на раді міністрів, доставимо у Київ Центральній Раді. Ну, а там уже наша сила! Вони підпишуть усе, що скажете, а тоді нехай собі йдуть під три чорти!“ — закінчив свої поради фельдфебель.

Ми злегка посміялися над його наївністю розв'язати таким шляхом наші взаємовідносини з бувшою Росією, хоч би навіть дійсно можливо було привезти міністрів до Києва, і сердечно попрощалися з ним.

— Ну, завтра спитаємо Керенського, що значить, що він у Ставці казав нам, що українські військові частини не ліпші

від російських, а тут доручається охорона Правительства власне українському війську, та ще в часи найбільш критичні й небезпечні, бо ми же стоїмо на передодні демократичної наради, а як поставиться вона до Правительства, то се велике питання!?

На жаль се й залишилося лише наміром, бо, як звичайно, для прийняття українських делегацій Правительством і окремими міністрами, в назначений час не знайшлося „вільного часу“.

Г. Йосипенко.

Московська комуністична партія на Вел. Україні.

(Допись із Вел. України).

Комуністична партія України — „К. П. (б) У.“¹⁾ нараховує тепер у своїх рядах коло 45—50 тисяч членів; із них старих партійних робітників, що мають солідний стаж, нараховується дуже малий відсоток. Головний контингент комплектується з молодих членів, що вступили до партії в „партійну неділю“ — під час широкої кампанії для вербовання членів у тяжкі для совітської влади дні наступу Української армії та армії Денікіна в 1919 р. Велика частина членів також набрана з червоноармійської молоді, що піддалася впливови агітації, головним чином, курсантів багатьох командних і політичних курсів, розкиданих по всій території України.

Соціяльний склад членів партії не дає їй права зватися робітничою партією. Партійна перенись 1922 року, яка провадилась у „всеросійському“ розмірі з Україною включно, дала наглядно пізнати, на скільки комуністична партія, спершу дійсно робітнича партія, засмітилася дрібнобуржуазними та інтелігентськими здеклясованими елементами — головним чином совітськими урядовцями та селянами — „незаможниками“, — через що і втратила довіря та прихильність серед широких робітничих кол. XI-й партійний зїзд, який відбувся в березні 1922 року, констатував сю чергову кризу в партії, що виявляється в занадто низькому відсотку пролетарів серед членів партії та що се явище загрожує партії, яка захлинеться дрібнобуржуазною стихією (особливо в звязку з „Непом“) і разом з тим утратить своїх пролетарську ідеологію. Зїзд звернув на се велику увагу, а саме: — З метою затримання кольосального зменшення відсотка пролетарів, на пропозицію Зіновєва на тому ж XI зїзді ухвалено ряд постанов, що значно обмежували вступ до партії осіб непролетарського походження (рекомендація 5-ти членів

¹⁾ „К. П. (б) У.“ — філія Російської комуністичної партії. Опріч неї маємо на Україні „У. К. П.“ — Українську комуністичну партію.

партії — робітників із п'ятирічним партійним стажем). Сі заходи, безумовно затримують зріст непролетарського елементу в партії, та одночасно стають взагалі одною з причин затримання зросту партії тому, що не дивлячись на всі прихильні умови, на гарно налагоджений агітаційно-пропагандистичний апарат, на всі привілеї, якими користуються члени партії в порівнянні з іншими громадянами, серед робітників не спостерігається нахилу до вступу в члени партії. Навпаки, в останні часи констатовано, і то в величезних розмірах, залишення робітниками і не робітниками рядів партії.

Організаційний апарат партії має такий вигляд: На самім низу волосні „комячейки“, далі районні, повітові та губерніяльні комітети, нарешті центральний комітет, який виділяє з поміж себе політичне бюро. Апарат губерніяльного комітету має такі відділи: організаційно-інструкторський, агітаційно-пропагандистичний для праці серед національних меншостей (Українців теж вважають за національну меншість на Україні!), серед жіноцтва і т. д., статистичний, історично-партійний, транспортний, відділ для роботи на селі, бюро комуністичного студентства, комісія для поліпшення стану комуністів і цілий ряд інших дрібних відділів та контрольна комісія. Комітет комуністичного союзу молоді з організаційного боку самостійний і працює лише під ідейною управою партії. Губерніяльні конференції скликаються два рази на рік, всеукраїнський з'їзд раз на рік весною і всеукраїнська конференція один раз на рік в осени. Склад партійних робітників значно занепав. Його доповнюється малодосвідченим комуністичним молодняком. А треба зауважити, що робота, яка провадиться тепер у самій партії, ускладнена і серйозна. Особливо дотепно налагоджена робота агітаційно-пропагандистична та реєстраційно-статистична. Проводиться також військова муштра членів у частинах „Чон“¹⁾, але й тут, не зважаючи на вживання і військової і партійної дисципліни, наслідків ні одної, ні другої не відчувається — на навчання комунарі майже не являються. Влучний засіб для притягнення комуністів до військової муштри практикується в літі — всі комуністи відсилаються на тиждень до збірних таборів, де і провадиться муштра; в збірних таборах переводиться справжня вояцщина з досить міцною дисципліною.

Таким чином, розглядаючи стан комуністичної партії цілком об'єктивно, приходимо до такого висновку: Партії, як групи людей, об'єднаних однією метою, якаб являлась авангардом робітничої кляси та обстоювала її інтереси — такої партії нема — комуністична партія не є такою. Тепер комуністична партія уявляє собою конгломерат найрізніших людей по інтелектуальному, ідеологічному, національному та соціальному складу, зв'язаних поміж собою лише механічно, які по інерції залиша-

¹⁾ „Чон“ — „чини особаго назначенія“. Є се територіяльна військова організація членів комуністичної партії.

ються в рядах партії. Річ у тім, що весь партійний апарат і партійна преса так влучно обставила справу травлі кожного члена, який виходить з різних мотивів з партії, що вийти з партії — значить остаточно віддати своє самолюбство найгіршому глуму та приниженню. Той, хто виходить із партії, звичайно кваліфікується, як „шкурник“, „дезертир“, „отровний непоманію“ і т. ин. Звичайно, що такі епітети, які переслідують кожного, хто виступає з партії, і які являються на шпальтах місцевої преси, примушують багатьох стримуватися до часу від виходу з партії — людина і на далі залишає при собі партійний білет, не будучи органічно звязаною з партією, ідеологічно чужою їй, ненавидячою її. Зміцнення внутрішньо-партійної ідеологічної роботи йде в напрямку поширення марксистської освіти, але ця робота не зворушує тої сонливости, в якій перебувають широкі партійні маси, ця сонливість се грізний симптом для партії.

Треба ще згадати про внутрішні течії в партії та про політику останньої. Після X партійного зїзду в 1921 році, коли т. зв. „робітнича опозиція“ була дійсно сильна, обставини склалися так, що намічались контури до утворення нової дійсно робітничої комуністичної партії. X зїзд, який дотепно навів критерій новим течіям та їх ідеологам, передав вирішення цього питання конгресови комуністичного інтернаціонала. Після того опозиції, як чогось легального і сильного, що могло би стати наперекір теперішнім керівникам партії, не стало. Було вже сказано про причини цього явища, які зводяться до: 1) Суворой партійної дисципліни, що швидко, рішуче і без жалю розправляється з опозицією в самому зародку. 2) Відсутности у загалі будь якої живої партійної думки. Нові проєкти, нові думки ідуть не з низів партії і не затверджуються центром, але навпаки, тон надає центр, а його підхоплюють (звичайно не завжди) на місцях, намагаючись розгойдати в цьому напрямку широкі маси. Про дрібні опозиції, що виникають майже в кожній місцевій організації, про т. зв. „ухили“, „хоробливі течії“ нема що розводитися: вони так само швидко вмирають, як і народжуються. Але те, що таких місцевих явищ занадто багато, свідчить про моральний розклад партії. Тільки сильні репресії з гори, та брак єдности в низах удержують неподільність партії, приводять до загибелі опозицію.

Що торкається взаємних відношень між партією та Урядом як у центрі, так і на місцях, то фактично все сконструовано так: — Диктатура фабричного та селянського пролетаріату, як у Росії, так і на Україні, майже з перших днів після жовтневого перевороту стала диктатурою комуністичної партії — остання неподільно панує в совітській державі, є одинокою легальною і заразом пануючою партією. Всі відповідальні посади в державному совітському апараті займають кандидати партії; політика совітів є політикою комуністичної партії. Кожда новина, яка має проводитися в життя, кожде принципіально пи-

тання попереду всього обмірковується в партійних органах (у центрі — „політбюро“, на місцях — різні „коми“: губерніяльні, повітові чи інші) і тільки після такого обміркування в готовому вже вигляді передається в органи совітської влади. Не зїзд совітів і не Всеросійський Центральний „Ісполнітельний“ Комітет є вищою законодавчою і виконавчою владою в державі совітів, але політичне бюро („політбюро“) російської комуністичної партії.

Широко використовуючи своє привілейоване становище, партія на скликуваних „pro forma“ зїздах совітів завжди проводить свій список у склад уряду; таким способом забезпечується політика партії в державі. Трапляється і так, що який небудь з вибраних „наркомів“ у практичній діяльності розходиться з поглядами „політбюра“ партії; трапляються розходження і в принципіальних питаннях. Тоді справа вирішується просто: Центральний комітет партії відкликає такого „наркома“ і виставляє другого кандидата, якого затверджує „ВЦІК“, де сидять також самі, звязані партійною дисципліною члени партії. Взагалі справа поставлена так, що в губерніяльних та повітових містах, партійний апарат намагається зовні так обставити всі свої махінації, що нібито совітський апарат — одно, а партійний — друге і партія неначеб безпосереднього звязку з урядом не має. До речі — XI-й зїзд партії виніс таку постанову: щоби збільшити відповідальність совітських урядовців, які стоять на чолі різних державних органів, з одного боку, а з другого, щоби закріпити і поширити чисто партійну роботу, кінечним є гостро розмежувати партійний апарат від державного совітського апарату, партійну роботу від совітської роботи. Тому тепер партійні комітети безпосередно не призначають завідуючих тими чи іншими відділами губерніяльного чи повітового виконавчого комітету, як се було перше, не розглядають різних, навіть принципіальних питань, які виникають в одному чи другому совітському органі, але роблять усе „комуністической фракцією совета“. Фактично робиться се так: Президія комуністичної фракції, в якій склад входить кілька членів губерніяльного, чи повітового комітету партії, уявляє собою партійний комітет у мініятурі, призначає урядовців („пропонує“), звертаючи їх у різні совітські органи, розглядає окремі принципіальні питання і т. д., — як кажуть, „не вмер Данило, болячка задавила“...

Великих непорозумінь між партією і совітськими органами не спостерігається хочби через те, що совітські органи так чи инакше підлягають партії та проводять її політику, а ті, що стоять на чолі органів влади, періодично складають звіти перед партійними комітетами на пленарних засіданнях і на загальних зборах партії. Що торкається „низин“, — то в повітах, волостях і селах партійні і совітські органи майже цілком зєднані і там не вважають потрібним, хочби для людського ока і згідно совітській конституції, розмежовувати їх.

Цікаво зачепити питання про вибори до совітів, коли тут

для тої чи іншої „pro forma“ доводиться апелювати до широких безпартійних робітничих мас. Тоді заздалегідь провадиться найширша кампанія. Нічого дивного нема в тому, що майже скрізь до совітів значною більшістю проходять комуністи, коли взяти на увагу: 1) Великий абсентизм виборців, стомлених уже за роки революції, та брак зацікавлення громадськими справами. 2) Надзвичайну демагогію партії на виборах та широку агітаційну кампанію (а комуністи в сій галузі не аби які мистці), при абсолютній примусовій мовчанці інших партій — ось чому завжди списки комуністичних кандидатів до совітів здобувають собі більшість при виборах. Там, де се не вдається, де безпартійні маси виступають організовано і провалюють списки комуністів, там енергійно починає працю виборча комісія, яка анулює вибори; з тих або інших мотивів, або навіть і без них, і призначає другі так продовжується до того часу, поки не пройде комуністичний список. Тут же рівночасно показує свої пазури „Г. П. У.“ („Чека“) і кваліфікує неслухняних виборців, як політично ненадійний елемент і тому виборцям нічого іншого не залишається, окрім ухилення від виборів. Коли ж навіть вплив „Г. П. У.“ не дає бажаних для комуністів наслідків (а й таке буває!), то просто силою примушують підіймати руку за комуністичний список. Таким способом забезпечується „свобода виборів“ для „рабочіх і крестьян“ і забезпечується перемога комуністів на виборах.

Не менше характеристичною є політика комуністів, яку вони проводять у професійному русі. Фактично чисто професійного руху, який ми спостерігали навіть у царській Росії та який існує на Заході, тут у нас не існує. Професійні союзи є лише допомоговим органом партії для затуманювання безпартійних мас. Оборона чисто економічних інтересів пролетаріату навіть у професійних спілках стоїть на другому плані, уступаючи місце „культработе“, тоб то тому задурюванню мас, яким займаються агітаційно-пропагандистичні органи партії. Цікаво, як крок за кроком комуністи завойовують професійні союзи один по одному, витримуючи і тут відому тактику. Треба підкреслити, що завойовання професійних союзів провадиться лише для того, щоби одвоювати у меншевиків кермуючі місця. Ще до недавнього часу професійні союзи були сильною підпорою меншевиків. Як раз тут, у професійних союзах як меншевики, так і „безпартійні“ виступали найбільше організовано; вони часом провадили явну і завзяту боротьбу проти комуністів і не раз перемагали. Комуністи вживали різних підступних заходів, аж поки не дійшли до явного насильства над членами професійних союзів при виборах до управ. Тільки після рішучого штурму одвоювали той чи інший союз.

Найсильнішою та найбільше здібною до праці і найбільше слухняною у відношенню до комуністів є професійна організація „совработників“, тоб то совітських урядовців, у якої склад входять дрібно-буржуазна, вже здеклясована інтелігенція — старе

„чиновніцтво“ та велика кількість комуністів, що поступово перетворюються в славнозвісних „совбурів“ („совєтських буржуїв“). Що торкається комуністів, які працюють у робітничих професійних організаціях, то вони, беручи на увагу реальні умови роботи серед ворожо настроєної стихії безпартійних мас, почувають себе дуже погано. Вони часто вступають у полеміку з безпартійними. Останні доводять конєчність додержування певної етичності у відношенні до безпартійних робітників. На сім ґрунті в більшості виникають конфлікти.

Величезна дискусія, що виникла була в самій партії в 1921 році до питання про роль професійних союзів у совітській державі, яка загрожувала розкладом партії, була припинена в звязку з Кронштадським повстанням. Та й тут треба зауважити уміле використання кермучими колами жорсткої партійної дисципліни. Тепер професійні союзи являються „школою комунізма“ і переводять свою політичну та економічну працю, не втручаючись у „творчу“ діяльність „рабоче-крестьянской“ влади, не маючи ніякого впливу в „рабоче-крестьянской стране“. Тепер великого тертя між професійними союзами і партією, між синдикалістами та комуністами, як на Заході, у нас на Україні не спостерігається — „від Молдаванина до Фина все мовчить“..., окрім селянства, що перетворюється в професійних борців, проти чужої влади.

Російські комуністи вважають свою партію за аванґард III-го інтернаціоналу і постійно ставлять себе для прикладу західно-європейським партіям. Вони страшенно невдоволені повільною працею західно європейських „товаришів“. Не зважаючи на „міжнародню пролетарську солідарність“, російські комуністи з величезним скептицизмом дивляться на питання про можливість у ближніх роках успішної праці комуністичних партій Заходу в штурмуванні твердинь капіталізму.

Відношення комуністичної партії до соціалістичних партій в межах совітської держави має такий характер. Беручи на увагу всі ті перешкоди та труднощі, які траплялися комуністам при пробах повести за собою маси, пристосовуючи ще до того „Неп“, для соціалістичних партій (для несоціалістичних іще в більшій мірі) зявилося широке поле діяльності для завойовання мас, настроюючи останні проти дегенеруючої комуністичної партії. На останній конференції, яка відбулася в осени минулого року, комуністи, прикриваючись маркою боротьби з новонародженою дрібно буржуазною ідеологією, зробили цілу низку постанов (пропозиція Зіновєва) про найбільш жорстоку і безоглядну боротьбу з меншевіками й есерами. Після цього розпочали енерґічну працю органи „Т. П. У.“. Скрізь провадилися і провадяться масові арешти меншевіків та есерів, яких висилають у далекі глухі місцевості Росії і навіть до Сибіру. Серед арештованих багато видатних ідеологів і лідерів ворожих до комунізму партій. Цілком природно, що при таких „драконових“ законах, усі інші партії пішли в тлибже підземелля, та праця їх не припи-

нилась. Дуже часто на улицах міст являються протикомуністичні агітаційні листки, які звичайно швидко вишукують і нищать агенти „Г. П. У.“. Від активних виступів як меншевики, так і есери стримуються, боячись арештів, тільки при нагоді стати в опозицію до комуністів, роблять те, але прикриваючись „безпартійністю“.

Що торкається так зв. „національно-шовіністических“ партій, то в відношенню до них комуністи найбільше жорстокі. Українські соц.-революціонери, українські соц.-демократи, українські комуністи („У. К. П.“) — всі вони кваліфікуються Росіянами, як „петлюрівці“. Їх арештують і без кінця сушать у „Г. П. У.“. Що правда, ці „петлюрівці“ не виявляють ніякої діяльності, окрім хіба „Укапівців“, які користуються якою-такою легальністю в порівнянні з іншими українськими політичними партіями. Маса навіть підтримують їх, як і всяку опозицію проти зненавидженої чужинської влади. Тому в відношенню до Українців російська комуністична партія дає повну волю „дійствовать“ „Г. П. У.“.

Найголовнішою причиною згаданого вже масового виступлення членів з партії, є велика втома, яка відчувається в партії, бажання відпочити, забезпечити своє особисте життя як найкраще з матеріального боку — хочеться пожити для себе. Втрачена віра в успіх своєї справи, в перемогу ідеї, якій служили; нема стимулів для особистих жертв. Комунарі армії, з метою демобілізуватися, масами залишають партію (всі демобілізації не торкаються комуністів). Студіююча молодь, вступивши в партію в дні пієзму і ентузіазму, тепер бажає спокійно продовжувати освіту і вживає різних заходів, щоби уникнути опіки партії. Окрім того різні „специ“ та спекулянти, які пролізли в партію, поспішають використати широке поле діяльності, яке вони мають у зв'язку з „Непом“, поспішають використати хвилю для здобуття матеріальних благ — сим людям партійна марка вже непотрібна, опіка партії для них є зайвим тягарем. Всі отсі причини приводять до того, що контрольні комісії щоденно друкують у партійній пресі довжелазні списки осіб, виключених із партії („за шкурництво, демобілізаційний настрій, дрібно-буржуазність“ і т. п. „партійні злочини“). Серед виключених із партії попадаються комуністи, що підпали остракізмови і за такі провини, як п'янство, розтрата державного майна, хабарництво, розкішне життя, брутальність і т. п.

Розглядаючи „лісту“ злочинів бувших комуністів, підходиш до питання, що є тепер найбільшійшим для партії, до питання внутрішнього гниття і розкладу з середини, яке спостерігається скрізь, де тільки стикаєшся з комуністичною партією. Завдяки висше зазначеному соціальному переродженню, партія, що перше була тісно зв'язана з робітничими масами, є тепер партією совітських урядовців. Робітнича інтелігенція, що колись об'єднувала і зв'язувала партію з робітниками, пішла з фабрик на різні совітські „комісарські“ посади, в армію, в трести, в органи

Г. П. У.¹⁾, а рядові робітники-комуністи, що стоять даліше коло фабричного станка, так рідко стрічаються, як білі ворони. Ся відірваність од мас спостерігається не тільки у відношенню до безпартійних, бачимо те і в самій партії. Нема єдності думки, єдності віри, нема злиття. Величезна прірва поміж верхами і низами в партії. Всі змагання уникнути поділу на „партійну аристократію“ і „партійний демос“ до сього часу неминуче приводили до фіяска, о скільки умови, що викликали се явище, є чисто об'єктивного характеру. Кольосальні контрасти в матеріальному ставі поміж комуністом, що працює на фабриці, чи на якій небудь „безхлебной“ совітській посаді і комуністом — „хозяйственником“. Звідси ворожнеча, заздрість, карієризм і т. д.

Поза всім, головним чинником розкладу сеї колось міцної організації є втрата віри в перемогу комуністичної ідеї, втрата того ентузіязму, яким був дужий комуніст середняк у перші роки революції. Тоді були ясні і простолінійні кличі: „мира та хліба“, „смерть буржуазії“, „війна палатам“, треба знищити Денікіна, треба здобути „Донбас“; тоді матимем вуголь, будуть працювати фабрики, налагодиться транспорт; а далі революція на Заході і т. ин. Але проголошувати „красивіє“ кличі зовсім не означає їх здійснення. На практиці довелось піти окружними шляхами, які привели до „Непу“, до відродження старої і народження нової буржуазії, т. зв. „совбурів“. Окружні шляхи сприяють розвиткови і зміцненню буржуазії. А тут, як на лихо, голод, безробіття, фашизм на Заході — все отсе веде до зневіри, до вагання, а за ними приходить жах перед будучиною, і комуніст бореться за посаду „хозяйственника“, де можна забезпечити себе від злиднів на будучину.

Для тих, що вагаються, XI зїзд ужив такого засобу: кинуту гасло „учеба, Марксистське виховання, академізм“. І весь партійний апарат звертає тепер усю свою увагу в бік здійснення кинутих гасел. Відчинено цілу низку партійних шкіл, партійних університетів, марксистських гуртків і т. п. Але свідомого, доброхотного тяготіння до марксизму з боку членів партії не спостерігається; часто доводиться вживати репресії, бо навіть на партійні збори рідко коли збирається $\frac{2}{3}$ членів організацій. Апатія і пасивність є ті пошестні хвороби, які охопили партійну масу і швидко розповсюджуються. Ніякої цікавості нема ні до партійних зборів, ні до лекцій, ні до літератури, ні до преси. Все робиться по „казьонному“ примусом — по наказу. Се вбиває здорові думки, не дає натхнення до боротьби і веде до повільного гниття партії.

Се в коротких рисах усе, що можна сказати про стан комуністичної партії України та про її „ідейну боротьбу“ з иншими партіями та рухами.

¹⁾ „Г. П. У.“ — „Главное Политическое Управление“, перелицьована „Чека“.

Жан Катель.

Сучасна американська поезія.

Чужинця, що сходить на беріг Сполучених Держав Америки, відразу вражає динамічність сеї нової цивілізації. Люде поспішаються на вулицях. Поспішаються будувати. Поспішаються жити: так мало днів дано на життя, а так багато великих річий треба зробити! Можна лише дивуватися, коли подумаш про те, скільки зроблено за одно лише століття на сій багатій землі. Міста розкинулись там, де простягалися прерії. Залізничні лінії розбігаються на всі боки. Імпульс наданий першими кольоністами живе й досі серед свого народу. Він пустив у рух уяву, а воля йому завше слухняна.

Треба розуміти непереможну принаду величезних просторів. Тут кольоніст далекий від Старого Світа, де душу виробляють перекази та рутина. Тут живуть серед вільного повітря. Міста будуються і заселяються дуже швидко. Виростають фабрики і скоро чорніють від диму. Але в лінія на заході, якої не переходять. Там живуть виштовхнуті Індіане. Там... там починається невідоме, таємниче. — Воно не лякає: перейшлосяж цілі океани, щоб дістатися сюди. Але воно вабить; ті, що падають на сій землі, дістали її не в спадщину, але ціною перемоги. І якої перемоги. Жадної крові не пролито. Просто виштовхнуто здегенеровану расу, що вже вигасала. Від неї відібрано землю, якої вона не була гідна. Від того часу її обробляють з любовю. То можна ж посуватись ще далі. Принада величезних просторів мусіла бути непереможною для перших громадян Америки...

Цілий фольклор мусів повстати в сі часи і було б цікаво віднайти його цвіт. Залишився факт: кольоністи перших років кидають береги Атлантики і вирушують до центра і на захід. Але на сьому не кінчається сей рух. Нові досліди не припиняються в Новому Світі. Найбільш осілі власники відчувають для себе можливість таких авантурницьких моментів. Се утворює атмосферу важко зрозумілу для нас, так привязаних до наших хат, катедр, нашого поля та річок.

Поет відчув усю величність свого завдання. Він не стримує себе. Його голос набирає сили, щоб почув його сей величезний нарід. Уїтман перший возвістив Американську Епопею людям, яких він любить. І його голос знайшов відгук серед багатьох.

Ми скажемо кілька слів про Роберта Фроста, поета Нової Англії, того, що лишився вірним найперше здобутій землі. А потім кілька слів про Карла Сендборга, сього чоловіка Чікага, себто заходу, знахідки і дива пізнійших часів.

Ми на Сході, себто в окрузі Атлантики, з духовою її столицею — Бостоном. Се земля перших кольоній. Вже стали до певної міри здобутком історії та легенди сі березові і соснові ліски, сі маленькі міста, що ніби на гулянку вийшли одного

весняного ранку. Головна вулиця се те, що зветься в Європі бульваром, проспектом, алеєю. Натовпу немає. Се неділя, день поважного спокою. В церкві співають псалми. Католики (їх багато приходить з Ірландії та Канади) йдуть на вечерю або грають у карти по сальонах зі старенькими меблями. Проходять малі хлопці з ледяними бурульками в пальцях. Ось криниця, поблизу якої, колись, на кілька сот кольоністів напали Індіане. Тепер вони вже дуже далеко звідсіль. Глибокий спокій огортає котеджі і віти дерев. Пуританська неділя „Нової Англії“! За містом степи, натягнені поміж горбами, немов гамаки... Десь у сих околицях мріє поет, Роберт Фрост. Він носить у собі поезію цілого світа. А світ кінчається за горбом. Сей потічок, сі дерева, ся покинута ферма, сей фермер, ся служниця, сей пастор — се окремих малий світ. Треба їх простудіювати. Се тут нові річи й нові люде.

Фрост пише так, немов пастор, який готовить і виголошує свою проповідь що неділі, немов селянин, що косить своє сіно в певний означений час, немов бджола, що виробляє свій мід. Успіх його не обходить. Відгомін світового життя долітає до нього лише з вітерцем, що віє через поле, але поет лише вливається полевіми пахощами, що він приносить, а решта його не цікавить. Було помилкою гадати, що йому бракує ласкавости. Він нагадує Віргілія. Жадного крику, жадних вибухів; доброзичливістю підбити його вірші, неначе шовковою підшивкою оди. Відчувається, що до свого серця він ставиться з недовірям, як протестант до містицизму. Але через деякий час все в ньому стає ясне: сей пуританський поет переповнений ніжністю до тих нескладних душ, що він описує, до дерев, яких шелестіння він так любить.

Він випустив досі три книжки своїх віршів, „A boy's Will“ („Бажання хлопця“), „Mountain interval“ („Між горами“) і „North of Boston“ („Північний Бостон“), назви короткі, яскраві, тверді і суворі і які не надаються до перекладу, бо коли можна перекладати з англійської мови, то ся мова є вже новою, іншою. І боїмся того, щоб наші слова, такі старі, такі важкі і субтельні, не зрадили Роберта Фроста.

Він мало подібний до Уота Уйтмана. Се тому, що він і в дійсности належить до поетів перед-Уйтманської епохи, до тих Англіїців, ще не освоєних з новою землею, як і говорять жаргоном XVIII-го віка і першого англійського романтизму. Він належить до них, але ся належність має скоріш зовнішній, ніж глибокий характер. Уйтман відірвав його від старого пня так само, як і всіх інших, а кілька тих, що залишилось, уявляють дуже мало цікавого. Уйтман перстом вказав йому на дуби та береги Нової Англії. Фрост студює їх у всіх деталях. Уйтман гукнув йому про свою любов до людей. Фрост схиляється над їх душею і занотовує її найнепомітніші хилитання. Гучний голос Уйтмана замирився серед сих тихих ярів. Він залунав з більшою силою там, у напрямку Озер, в Чикаго, на безмежних

преріях, і ми ще побачимо далі, які могутні арфи звенять і досі відгомном на нього. А тут, серед сих огорнених спокоем піль, серед сих хвилястих горбів, Уїтманські тони самі затихають. Вони не потрафили схвилювати пуританської самотності свого життя.

Фрост — се маляр пуританської самотності. Але сказати маляр — се не буде докладно. Палета у Фроста бідна. Кілька синіх тонів, багато сірих, якими він малює зимові сніги, кілька рудих, якими він накидає дуби... І се, може, і все. Пуританець не любить барв.

Не барви і не гра світла спиноють увагу Роберта Фроста. Він малює абстрактність, буколічну самотність американської цивілізації. Занадто розповсюжена думка, ніби Північна Америка се країна виключно „хмародрاپів“ та закурених чорним димом фабрик. Тимчасом треба знати, що американське життя є в найбільшій мірі хліборобське. В Америці менше фабрик і камяних будівель, ніж в Європі. В містах на промислові потреби відведено лише обмежені центри: там підноситься на завойовання неба людські вулики, але всюди навкруги, протягом кількох миль, тягнуться ряди котеджів, розкиданих серед дерев і квітів. А ще далі починається прерія, ліси, озера, тихі села з рядами капусти та буряків. Громадянин Америки, більш ніж який Європейець, носить у своїм серці любов до сільського життя. Роберт Фрост потрафив вкласти в свої вірші, хвилясті наче ті горби на його обрії, всю поезію, що свіжим подихом віє серед сеї горячкової нації.

Його буколічна самотність се не романтична самотність Байрона. Се також і не самотність Лямартина, вся заповнена поставами платонових ідей. Се самотність пуританця, який не негує Бога, ні первістка річий — певностей, які треба поважати. Се скупченість пуританця, який є одночасно й поетом, перед, здавалось би, незначною містерією життя і природи; бо святе воно, все те, що виходить із душі або з природи.

Ся повага накладає узду на фантазію. Раса, яка населяє „Нову Англію“ і всю частину Америки, що тягнеться по березі Атлантика до Нью-Йорка, взагалі цілком позбавлена фантазії. Фрост сам є поетом, що боїться її, бо вважає, разом із Паскалем, що вона є „джерелом блуду“. І в кінці Фрост являється співцем власне сеї величезної самотності пуританської раси. В сьому його велика оригінальність. Все инше — се лише декорация, твереза й сіра. Головне — се людина, фермер і фермерка, пастор, служниця... Тут Фрост виявляє себе великим артистом. Його картини хапають за серце. Вони свідчать про душу сувору, майже безжалісну завдяки сій суворості, майже цілком висхлу завдяки своєму недовірю. Яке кидають вони світло на початки модерної Америки, на всі ті втрати, що людська душа мусіла понести для того, щоб витворити сю нову цивілізацію...

Ось кілька типів, за якими можна відчуту психологію цілої раси: в збірці „Mountain interval“ є довга поема під назвою

„Сніг“. Се драма ібсенівського характеру, її дівими особами являються фермер Коля, його жінка й пастор, що мусів шукати захисту на фермі підчас хуртовини. Навкруги них снігова безмежність. Коло лямп, „одинокі теплої зірки в темній ночі“, Коли балакають із пастором. Двох рисочок вистачає, щоб схарактеризувати їх усіх: „Колів, одягнених, але розтріпаних від першого сну“, і пастора Мезерва, якого „ледви видно з під великої бараниці“. Фермер курить люльку. Чутно, як вітер кидає снігом. Мезерв устас і йде до телефону (єдиний спосіб комунікації серед сих зимових просторів), щоб заспокоїти свою жінку. Зі всього видно, що вона просить його не їхати далі. Але пастор має певні обовязки, що змушують його не рахуватися з непогодою. Він іде до стайні, щоб переконатися, що його „любий кінв“ почувас себе добре. Підчас його короткої відсутности фермерка, жінка інстинкту, виявляє своє невдоволення. На що вона назвала його „Братом“? Вона ненавидить свого чоловіка „з його десятима дітьми, між якими ні одно не має десяти років“. А його Секта... Вона знає лише її назву. Але ся назва „Racker“ ненавистна їй. „І що робить він у ночі в таку непогоду? Ся жорстока душа опинилась перед тайною душі євангельської. Вона знає, що люде працюють коло худоби в літі, перегортають землю в осени і мають спати в ночі зимою. Що ж має робити сей чоловік серед доріг, заметених снігом, де лише вітер свистить?“

Коли Мезерв повертається зі стайні зі своїм ліхтарем, фермерка кидає кілька слів: сніг, непогода, діти... Мезерв, кивнувши головою в бік снігу, „що заліплює шиби своїм білим видом“, відповідає:

Се мені каже йти далі...
се мене кличе, як кликати може війна,
чоловік розуміє се...

Фермерці стає страшно; страшно перед його відвагою, що перевищує її зрозуміння, страшно перед смертю, що загрожує подорожному, страшно ночі, страшно всього того, чого вона не розуміє. Най не вимовляють у голос імени „Бога“. Як раз Бога перестала вона розуміти. Її самотність — ферма і сад — заселена лише річами реальними. І серед сих умовин боротьба є чесною... Але сього вечера чоловік, що міряється з бурєю, стає істотою висшого порядку. Трохи жалощів залишилося в її серці до сеї добровільної жертви, бо Мезерв мусить загинути.

Він не загинув. В ранці телефонує до них. „Те, що мені зіпсувало всю ніч, для нього було лише іграшкою“, скрикує фермерка зі злобою, розятреною побідою Мезерва. Сам фермер не такий сердитий. Він знає, куди іде пастор. „Він має виголошувати проповіді“. Його настрої не виливається в балаканину. Він не борониться від того чару, що має в собі служитель Бога: „Стало тихо, як у порожній церкві“, коли він пішов.

Те, чого не може передати найбільш докладний переклад, се суворість сеї поеми, оточеної безмежною нічою, заваленої сні-

гом. Засхлі душі Колів, відважна душа пастора, всі три вони перебувають під настроєм одного вражіння — ворожий сніг, перепона, яку треба перемогти.

Фростови не бракує ні ніжності, ні гумору. Але він заглядає в глибину душ. Він доколується до найпримітивніших еґоїзмів. Тому він не пише солодких пасторалів. Він не відступає перед прозаїзмом, за який на нього нападають закорінені традиціоналісти. Коли читаєш Фроста, то розумієш, що треба вміти багато забути, щоб повернути до простого вислову простих душ. Вірш, якого він вживає, се білий вірш Шекспіра та Мільтона з п'ятьома наголосами. Але в ньому ми маєм діло з новою формою, яка наприклад, відкидає звичайні елементи сполучення вірша, яка підкреслює окреме слово, одно якесь слово, тому що воно віддає інтонацію голосу або якийсь жест. Роберт Бравнінг досягав на цьому полі надзвичайних ефектів. Багатством звуків і елегантцією вірша не можна до нього рівняти Фроста. Але ж у віршах Бравнінга брешуть радісні голоси і сміх італійського ренесансу, тоді як Фрост у своїх відбиває всі суворі риси Нової Англії.

Раса, що заселює Схід, уже постарілась. Вона зірвала з європейською традицією. Замкнені в своїм пуританстві і цілковито віддані ділу колонізації, піоніри мусили спромогтись на грандіозне зусилля, яке змарнувало їм душу. Людська енергія не може виконувати аномальної роботи не відчувши після того утоми. Нова Англія вже знеможена. Відірвана нагло від столітньої традиції, де мала вона шукати точку підпори? „Колі“ задубіли від тяжкої праці на полі. Мезерв загартував свою волю в боротьбі з бурями листопада.

Пасторови, так само як і фермерам, бракує фантазії. Се ознака душевної втоми і старости раси.

Ал Фрост рівночасно маляр витривалої волі. Він іде дуже далеко в сих своїх дослідах що до морального підупаду. В нього можна знайти дегенератів, божевільних, або бодай напів божевільних людей з якоюсь настирливою ідеєю, як наприклад сей фермер, над котрим простяглась тінь від горба, чорна і зловорожа. Образ смерти стає у нього вічною примарою.

Але булоб помилкою вбачати в творах Фроста лише сей мертвотілий реалізм. Раса Нової Англії перевтомлена, але все ще сильна. Часами в серці Фростових селян жевріє якась іскра, яка свідчить про існування полумени. В них залишилося щось від енергії піонірів. В них ще триває спадщина їх міцної волі. Треба тепер тільки дати їй розгорнутися; треба, щоб Нова Англія стала свідомою себе і тоді там утвориться національна традиція. Піоніри перетворюються в робітників, таких самих, як ми всі в нашій старій Європі.

Фростови надзвичайно удаються типи старих дідів, яких очі й серце вже відвертаються від сучасного життя. В них ще жевріють огники волі, і до них Фрост ставиться з особливою прихильністю. В своїй „зимовій ночі“ (Mountain interval) поет

знаходить слова такої наївної ніжності, що вони не піддаються аналізі.

Читач уже мабуть сам пригадав собі Мезерва, що так розсердив фермерку Коль, і завважив, що сьому пасторови не бракує сильної волі. Фермер казав, що душа його залишила після себе пахощі в хаті. І се дійсно так. Правда, хвилинами в нього являється мало приємний тон проповідника, що нам не подобається. Він проповідує з приводу пса, лампи, книжки. Правда також і те, що він показав себе занадто вже суворим відносно до фермерки, якій він перешкодив спати. Але одночасно він зве своїх коний "любими". До своєї жінки він каже: „Я не для того телефоную вам, щоб ви умовляли мене вертати до дому“. Але ся суворість і є власне доказом його совісности. Він ризикує своїм життям у дорозі підчас снігової бурі. Бо хуртовина лютує, а перегони великі. Коли б його спіткала там смерть, що сталося би з його жінкою та десятьма дітьми? Він не зважається відповісти на се питання, але його ставить собі в душі практичний розум фермерки Коль. Він не сентиментальна натура. Се не личило б тому, хто кожної хвилини мусить бути готовим допомогти хворому, проповідувати слово боже, одним словом, чинити. І будьте певні, що більшість тих вояків, що билися на європейській землі, робили се з того почуття, що і Мезерв, коли він виправляється далі в дорогу:

чоловік се зрозуміє...

Їх сентиментальність, може і дає собі волю в інших, не таких важких річах, і виливається в сі пів-реальности і пів-мрії, що звуться коханням, релігією та музикою. Але в щоденнім життю з його обовязками для почуття нема місця — воно лише туманить очи.

Мезерв таким чином являється репрезентативним типом тої енергії, що пращури заклали в расі. Енергія ся, як ми вже бачили, начеб то згасла, але вона ще живе в темних душах старих людей.

В поемі „North of Boston“ ми маємо одного такого старого, волоцюга Саплеса, який прочуваючи свій близький кінець, повертається до старих друзів, як до рідного хліва. Саплес хоче дати докази того, що він ще має в собі трохи енергії. Се зрозуміла Пері. І вона тихо звертається до Уорена, який хоче викинути Саплеса за двері, як першого ліпшого босяка:

„Не треба над ним сміятися, він має свій якийсь плян“.

Ми й не сміємося над ним. Сей волоцюга Саплес вертається для того, щоби скласти стирту сіна. Кому б до голови прийшло сміятися над сею останньою амбіцією? Сам Уорен був сим зворушений. А Уорен не любить ледачих. Але чи ж був Саплес дійсно лише ледащом зі пляху? Се в кождім разі не романтичний жебрак, улюбленець фантазії Рішпена, який сам тепер працює над своєю останньою стиртою. Стирта Саплеса мала стояти серед рідного поля, коло джерела його юности, між перво-

цвітами його молодих років. „Кожний має робити своє діло“ — є така ходяча фраза в Сполучених Державах. І коли там говорили на теми світової війни, то підкреслювали, що „розпочате діло мусить бути закінчене чисто“. Саплес, самотній старик, помирав у вечері того дня, що повернувся. І йому буде багато вибачено за останнє зусилля його волі.

Всі три книжки Фроста справляють часами таке вражіння, ніби в західній частині Сполучених Держав сновигають лише якісь примари.

В ідилічних рамках страждають і умирають якісь істоти з легенди. Легенди не привітної і не ласкавої. Легенди близького до нас реалізму. І все ж таки легенди, навіть коли нам прийдеться трохи змінити сенс цього слова для того, щоби прикласти його до нової річі. І се доведеться нам досить часто пробляти, коли справа торкатиметься після-Уітманської доби північно-американської поезії.

Захід має ще одного поета, що заслуговує спеціальної уваги. Се — міс Емі Лявель, зі старої родини Лявелів, артистка більш рафінована, ніж Фрост, але не така шира. Самітні краєвиди і душі Нової Англії дали їй матеріял для кількох гарних поем і слово „примара“, що характеризує героїв творчости Фроста, входить у заголовок одної з її книжок: „Men, Women and Ghosts“ (Мужчини, жінчини і примари). Велика частина сеї книжки присвячена хитанням волі, що губить напярм серед самотности, що її оточує, жінкам, які кохають без надії та старим людям з різними настирливими ідеями...

Є лише одні ліки на сю хворобу. Се рух, авантура; лише на цьому полі воля може розгорнутися широко й вільно. Треба продовжувати велитенське діло піонерів. Спочинок мусить прийти помалу і лише пізніше. Багацько було тих фермерів, що ступін за ступін м досягали до Чикага і потім невтомно і безупинно видиралися на східні гори. Скільки їх мусіло загинути по дорозі, за ділом, як достойні сини найперших піонерів! Багато їх було, коли покладатися на повні гіркої суму поезії Едгарда Лі Мастерса. Але те діло, що вони зробили, має не меншу вартість, ніж творчість старої Європи, коли вірити словам Карла Сендборга.

Послухаймо, як він сам говорить про величність Америки.

Карло Сендборг є внуком Шведа. Він жив в Чикагу, а властиво в Мейвуді, околиці цього великого міста, куди він що ранку їздить потягом, що забирає його з маленького котеджу під яблунями, щоб утопити в морі високих мійських будинків. Недавно тому Сендборг вибрався в побожну подорож до країни своїх батьків. Звідти привіз чудову поему, присвячену морю, по якому він плив у перше. Повернувся він звідти без жалю. Більш ніж суворі скелі шведських берегів подобаються йому ясні піски озера Мічіган. Добре себе почувати може він лише в Чикагу. Він не може обійтися без рідних йому зелених туманів озера, вітру, що крутить димом, та убогих хатин, де збираються до

купи Негри виспівувати свої сумовиті мелодії і танцювати свої сумно-жагучі танки.

Я бачив Сендборґа. Вас в'яже до нього його привітна прихильність. Голос у нього музикальний, а слова його здаються глибокими, наче фйорди. Його ідеалізм не затримується над щоденною поганою життя. Він вважає, що бульвар, який тягнеться поміж озером і довгою лінією хмародрапів, рівняється красою... Єлисейським Полям, які він бачив лише тільки в своїй уяві. Він нудиться лише серед недобрих людей. Він вважає себе великим братом Негрів, прибитих незрозумілою ненавистю Американців. Він є членом дуже аристократичного клубу в Чикаґу. Але не ходить туди ніколи.

Найважнішою книгою Сендборґа — є „Поєми Чикаґа“ (1916). Самий заголовок звучить трохи суворо. Поєзія їх має той самий характер.

Книжка поділяється на властиві „Поєми Чикаґа“; „Обережки“, одинацять чудово написаних мініатюр; „Поєми Війни“ (1914—1915), які являються протестом душі, що не розуміє жорстокої різанини, і одночасно подивом перед тими молодими і гарними людьми, що сліпо йдуть на се; „Дорога і мета“, де ми бачимо поета „покірливо схиленим“ серед примар голоду і „втікачів перед муками“ і з гордо піднесеною головою перед долею, „простертою і німою, наче кіт“; „Тумани й огні“, де „розбитий вітром“, „схилившись над трояндами“, поет шукає трішки кохання, що він заміняє на голод; „Тіні“ та „Другі дні“, де він подає патетичні картини Нью-Йорка та Чикаґа, сих великих глитаків людських душ.

Вже з цього нарисув видно об'єм творчості Сендборґа. Нічого з того, що людське, не може пройти непомітним для його почувань. Він не плується в лахміттях традиційної поєзії. Він іде наперекір відомій британській „респектабельності“. В середині його поєм виникають дисонанси. Слова зупиняють уяву, наче селянин у лаптях серед елегантного зібрання. „Тим гірше, коли се не подобається“, каже Сендборґ, який знає, що американський читач не буде вимагати від нього зміни його звичаїв, поєтичної візії та її вислову. Щоб клясти або вихвалити Чикаґо, цілком непотрібно писати, як Мільтон. Щоб говорити про війну, що палить міста і вбиває людей на наших очах, нема чого зовсім витягати героїчний лексикон Терульда. Терпка ширість відчувається в його „Поємах“. Довгий крик любові і надії підноситься з сих сторінок. Там є вся жорстокість модерної цивілізації, але також і гордість людини, яка живе серед інших людей, що страждають, борються і умирають. Сей подих гуманності, що так рідко зустрічається серед томів сучасної поєзії, у Сендборґа є неодмінно присутній, насичений туманом Чикаґа, та обвіяний „свіжим дотиком“ вітрів, що походить із вільних обр'їв. Бо Чикаґо не тільки вкрите серпанком туманів, але також обвіяне вітрами, що дмуть від Озера. Сендборґ не має інших поєтичних образів крім тих, що він черпає з сеї землі, де чоловік

поставив свої оселі, і з сього моря, де маячать пароплави та чайки. Се його „внутрішній краєвид“, який має свій ритм. Ритм, часом важкий і масивний, як фабрика, а часом короткий та ніжний, наче куц троянд у парку. В ньому вся епопея Америки: владний заклик міста, весняний спочинок серед степів.

Чикаго, себто вся Америка, забрало людей, і з їх „маленьких смертей“ збудувало своє життя. Проти сього не можна змагатись. Поет ставиться до сього так; як і інші, так само, як сі „втікачі від горя“, що він щоденно здибав на сім шляху, курява з якого „торкнулась його рук і обличчя“.

Він є братом „сього італійського хлопця, що в вечері шле до місяця свої пісні“, або „сусіда, сього доброго старого, що мріє про саяво, бо місяць дощем спадає на вишню“, або сього робітника, з яким він їсть біфштек з цибулею в німецькім шинку. Я згадую про нього лише як про вічно закоханого в життя, закоханого в дітях, у сміху, вільного і всюди безжурного, — закоханого в червонім серці світа. Він є братом „цвітів, що ростуть на могилах“, і вітру, бо „вони так гарно вміють забувати“. Він є братом усього і всіх, що пригноблене.

Але неправдою є, що Сендборґ провадить своїми віршами соціальну пропаґанду. Він для того занадто артист. Він не обвинуває нікого. „Я не жалію і не осужую“...

Його книжка дає грандіозну силуету Чикаґа, спокійного наче Сфінкс, байдужного наче Бог перед піґмеями, що сміються і плачуть коло його ніг. Місто винно всьому. Але хто зважується проклинати Бога? А Сендборґ віруючий. Його віра в ту силу, в ту могутність світа, що репрезентується містом, є незломна.

„Широкоплече місто... Кажуть мені, що ти недобре, і я вірю тому, бо сам я бачив під ліхтарями твоїх розмалюваних жінок, що спокушають парубків з села... Кажуть мені, що ти жорстоке, і я відповідаю: на обличчях жінок і дітей я бачив ознаки голоду... І відповівши так, я повертаюсь до тих, що зневажають мое місто і відкидаю їм їх зневагу і промовляю до них: Ану, покажіть мені інше місто, що співало б, закинувши голову, горде тим, що воно живе, що воно суворе, сильне і хитре... Люте наче дикун, що виправляється в похід проти пустині, оскалене сміхом, наче пес із висолопленим язиком, готовий до бійки, веселе наче борець, не знаючий невдачі, чванливе й радісне, бо свідоме того, що на його руді і в його грудях бється пульс і серце цілого народа“.

Ся прелюдія, в якій перемішані різні теми його книжки, являється як його „сredo“. Сендборґ, сей Скандинавець, вкинтий в осередок натовпу, що стремить вперед повітровими потягами, або на бульвар Мічіґану, що одвідують чайки, — Сендборґ заховав у собі весь містичний оптимізм своєї раси. Він додав до нього ще сю прекрасну молодість, що бє в обличчя і серце Європейця, який прибуває до Нового Світа.

Коли ми не згодимося пройти слідом за Сендборґом по пісках Мічіґану, пересякнутим „сілю, туманом, піною і сонцем“,

коли ми відмовимось піти разом з ним „в куряву від черевиків та колес“, межі „зігнуті покірливо плечі“, „груди зранені пазурами надії“, „уста, що несуть свої жадавня написаними на них літерами кохання“, — то ми не зрозуміємо ні Америки, ні Карла Сендборґа.

Тут ми хочемо лише визначити його місце в американській епопеї, що має подвійний вигляд, — той, що нам відкриває пуританський світогляд Фроста, і образ сили, що Сендборґ встановляє на порозі своїх „Поем Чікаґа“. Але мистецтво Сендборґа заслуговує спеціальної уваги: його ясно означені і широкі образи, його ритми, що трощать усі традиції, його дивовижні слова, що абсолютно не надаються до перекладу, його музикальність і будова його поем, подібна до будови музичних форм — фуг, сонат та сімфоній. В його мистецтві сплавлені тисячі впливів: скандинавська музика, Ібсен, Поль Фор, негритьська меліопея, Біблія і весь тиск сеї таємничої енергії, що гуде „під підлогою моря“ і копається в хмародрапах.

„Cornhuskers“ (1918). — Це суто американське слово. Воно означає робітника, що здирає шкірки з кукурузи. Воно обіймає собою всі образи, зв'язані з сею працею — широкі простори, де хвилюються високі стеблини і яскравляться пасасті хустки, якими чоловіки й жінки запинають тут голови, як в Іспанії. Після міста з найбільшою кількістю мешканців у світі, ми тепер на вільнім повітрі, серед яскравого світла. Було б хибно думати, що Сендборґ знає лише пригнічення величезних міст та бліді обличчя вуличних жінок. Тут у нього вилискують свіжі кавуни, сміється кукуруза, співають пташки і ласкаво усміхається осінь.

Теми з „Поем Чікаґа“ повертаються й тут, і в них звучить може ще глибша нота. Чи поет побачив ще більше ріжнього нещастя? Чи довелось йому боротись самому? Мабуть так. Один образ уперто повторюється у нього: міські сутінки зеднані з образом „пороху“ і „мрії“. Три англійські слова „dusk, dust, dreams“ зливаються в одно ціле в мінорному тоні, який утворюють ці алітерації. Вони зустрічалися ще в „Поемах Чікаґа“ і вони ж обволікають своїм порохом сади й поля „Cornhuskers'ів“. Але одного гучного акорда досить, щоб його розвіяти.

Се, на самім початку книжки, епічний спів про „Прерію“. Прерія, се безміря, по якому колись мандрували індіанські племена, а тепер вкриті полями та містами. В американській уяві „Прерія“ являється певним силообразом, так само як і Чікаґа. Не треба забувати, що цивілізація Нового Світа скорше хліборобська, ніж промислова. Образ „cornhuskers'ів“ значно більш американський, ніж образ промислового міста. Він являється його продовженням так, як ті поля, що далеко в безконечність розкинулись від мурів Чікаґа. Сей образ живе в мозку артиста, а мешанина спонукує до весняних прогульок за містом. „Прерія“ являється величним фоном для нової сцени. Вона бачила, як народжувалися, зростали і здобували собі славу міста. Вона ба-

чить, як щоденно все збільшуються її села. Вона чує, як сунуть каравани нових піонерів.

А поет, що родився в Прерії і вигодований нею, „прислухався у вечері до її співу, а в ночі спочивав в її обіймах, на її серці.“ Чудова сімфонія, якою починаються „Cornhuskers“, викриває всю красу її ферм і краєвидів. Але не тільки сим в Прерії. Се також і космічна візія. Початок усіх народів ховається в легенді й епопеї. Початки нації криють у собі найкрасшу і найвисшу поезію. У Єгиптян є їх піраміди та мумії. У Геленів їх циклопські мури та золоті вази. У Америки є її „Прерія“. Оспівана Сендборгом, вона стає тою первісною силою, що створила американську націю. Щоб зрозуміти її молоду енергію і ширий ідеалізм, треба побачити Прерію. Сендборгови вона наспівала свої пісні. Вона оповіла йому про свій початок, життя і майбутнє. Тут води котилися в провалля, ледівці волочили скелями, шумовали долини і яри, і прийшов чорнозем та добра жовта земля. Тут, межі мурами Скелястих Гір і Апалашів, ранішня зоря встає тепер огневим написом над лісами та пасовищами, над кукурузяними полями та плянтаціями бавовни, над ранчами повними худоби. Тут пролітають сиві гуси з крилами, підбитими вітром.

Але від того часу, що ледівці відступили місце сивим гусям, скільки зусиль мусів витратити чоловік! Скільки „пороху“ хоронити у собі земля Прерії! Перейшли люде. Перейшли війни. Нові різанини розпочинались. Одна Прерія залишилась такою, як була.

Повстають дві грандіозні теми: з початку, — гордість великим сучасним. А потім, — настирливість „примар“ минулого — „примари, що влітаються в розмови і дивні казки, які можна почути коло воріт ферми довгими літніми ночами“...

Книжка „Cornhuskers“ подає нам більш означену, ніж у „Поємах Чікаґа“ інтерпретацію дійсності в нових виразах і ритмах. Сендборґ прийшов до переконання, що світ, де він обертається, є продуктом творчости. Він зовсім не претендує творити ex nihilo мову і форму для своїх творів. Він хоче лише переплавити англійську мову і європейську поетичну форму для передачі нової дійсности. Він має своїх національних героїв, — Лінкольна, Буфало Білля. Чайльд Роляндови Бравнінга він протиставляє Чайльд Ролянда Манітоби. Ріжним традиційним образом він протиставляє свої.

Що дуже утруднює переклад його річий, се тубольний лєксикон Сендборґа, себо слова, або комбінації слів, звязані з безпосередніми асоціаціями. Він любить брутальні терміни. Він шукає слова, що кусає або пече. Його мова здається сталю або часом оловом. Його вірші, се іскра, або часом смолоскип.

Як уже зазначено, книжка „Cornhuskers“ вся перейнята пахощами степового вітру. В ній розкидані окремі картини вільного повітря.

На нього мав вплив Кльод Моне, і дійсно „імпресіоністичну“

картину, в малярському сенсі цього слова, уявляють його „Води Прерії“, де фігурують „руді коси, що памятають про часті дощі“ та „верби, що дримають на плечах біжучих вод“.

„Червоне серце“ баклажанів, свіжість кавунів, „веселий сміх“ кукурузи і м'ягка трава, — кравиди Карла Сендборга всі усміхаються, часами привітно, а частіше гірко; але весело брешуть радісний заклик поета освіжити в них як долоні рук, так і душу!

Сендборг з дитячою слухняністю відповів на заклик щоденних горизонтів. Він насторожився перед відчуттю несправедливості. Він стиснув кулаки в своїй самоті і надів свій „фартух мовчання“. Він скоштував хмелю фантазії і пошепки співав романси зорям, що кривають синю ніч. Він пережив голод і ненависть. Але жадна прикрість не вплинула на доброту його серця і на красу його душі. Сендборг, се дитина, якої не зіпсувала ні вузька спадковість, ні обмежене виховання, дитина, яка не злякалася раптом повсталих в її мозку образів, але яка навпаки знайшла в них приємність і забаву.

Він не вчився поезії з книжок; се не те, щоб він не знав поетів: він знає їх — англійських, французьких, південних, північних; але в них шукав він душі краси, а не засобів її передачі для себе. Його творчість перейнята молодю енергією Америки. Він збирає відблиски традиційних промінів. Але надає їм свої відтінки. Після Уота Уйтмана і паралельно з народженням нових міст та поширенням американської політики, Сендборг у поетичній формі дає образи нового світа, який поступово витворює свою традицію.

Карло Сендборг і Роберт Фрост оспівують американську епопею. Се прелюдія властива кожній країні, бо кожна країна мала свого аеда, що тепер уже належить до легенди. Ледви того свідомі, безпосереднє і щиро, сі два поети промовляють нам про красу нових річій і душ. Сендборг із молодим запалом співає про світ молодший. Фрост тихо переказує про старші міста і розуміння. Сендборг і Фрост говорять про тих самих людей; але поет Чикага вихваляє величність піонерів, що покинули буколічні захисти пуританського Сходу. Вони говорять про ту саму землю; але Сендборг славить Прерію, де повстають нові міста. Фрост, се поет піонерів, що пішли на спочинок; Сендборг — піонерів, що продовжують своє діло. Перший, се минуле, яке ще животіє, огорнене в свою мелянхолію та зів'ялий шарм; другий, се сучасне, що твердо стоїть і цупко тримається своїх надій.

Фроста треба доповнювати Сендборгом і навпаки.

Стримаємося поки що від поспішних висновків що до американської поезії і душі. Але трошки прихильности з нашого боку може нам зрозуміти в сім великім народі його великий ідеалізм, що шукає свого шляху до світла.

Переклад О. Л. Т. — К.

О. Лотоцький.

Церковна справа на Україні. *)

Церковні справи звичайно не викликають до себе заінтересування серед певних кол інтелігенції, — не тільки нашої, але й взагалі. Добрий, інтелігентний тон звичайно наказує вважати, що се річ, одірвана од живих інтересів справжнього життя; відносини життєві — то відносини політично-державні, соціальні, громадські взагалі, а до сих інтересів релігія, церква не належать і тому не можуть увійти в орбіту нашої уваги.

Треба признати, що в значінню ідеальному, абстрактному такі думки мають у собі багато певного. Ідеальні, напр., відносини між церквою і державою такі, щоби в державі кесарево оддавалося кесареви окремо, а в церкві божеве богови, і сфера того й другого булиб рішуче й остаточно одділені. Тоді право державне стало би правом внутрішніх відносин у самій церкві; на вні сих відносин трактувалася б у державному праві одна точка — про відносини церкви й держави, — але трактувалася б у сенсі негативному. Так, се той ідеал, який мають перед собою і наукова теорія і практика життя.

Але треба сказати, що ми того ідеалу ще не досягнули. Життя церкви і держави, лише з деякими виїмками, дуже звязане. Навіть там, де ті відносини вже спробувано рішуче розрубати (напр. у Франції) і там життя вимагає якогось корективу, якогось кроку назад. Очевидно се відбувається не так просто і не так безкарно для самого життя.

Тим більш повинні бути уважні та обережні ми, Українці, з огляду на ту роль, яку мала у нас церква в процесі боротьби за наше національно-державне визволення. Те значіння має вона навіть тепер там, на Україні, де саме твориться наше життя. А з другого боку ми повинні пригадати, що церква, коли вона стала зброєю в руках чужої держави і чужої політики, то се була найслушніша зброя, що наносила може найтяжші удари в нашій національній справі. Треба уважати, що органи церкви фактично поставлені найближше до народа — ближше ніж усі чинники державні і громадянські. Церква через свої органи впливає на саму совість народа, на ту сферу, до якої так трудно доступити навіть тим, хто щиро вважає себе справжнім другом народа. В тім і полягає секрет великої позитивної ролі церкви в нашій національній справі. В нашій національній минувшині церква, в особах керманичів її та й усього загалу церковної громади, була перейнята народним духом, була тісно звязана з національним життям нашого народу і момент віри для народніх має більш ясний і зрозумілий, покриває собою момент

*) Витяг із вступного викладу в Українському Вільному Університеті в Празі.

національний та державний. Гасла віри, „нашої руської віри“ провадили народні маси до оборони ідеалів національних і державних, що в тих гаслах конкретно втілювалися. Тому московський уряд так запопадливо заходився ввельювати наш церковний устрій, підвести його під загальний російський ранжир. І тому, коли ці способи привели до певного успіху, то підчас революції мали ми такий сильний опір нашому національному визволенню з боку вишого церковного представництва московсько-об'єднительного та з боку певної частини другорядного духовенства, яке не дурнож більш як двісті літ вишколювалося в московському напрямі. Та церковна боротьба на ґрунті національному провадиться і тепер на Україні та не припиниться скоро вона там і тоді, коли ми повернемося до дому.

Отже факти минулого й сучасного життя, життя реального, доводять нам, що ще якийсь час доведеться нам одступитися од теоретично-ідеального вирішення церковної проблеми. Увагу нашу мусить серйозно зайняти справа церковно-правних відносин, щоб урегулювати та усталити відносини церковні до всіх сфер нашого національного життя. Вона набирає певного практичного значіння і вимагає уважного студювання. Наслідком сього студювання мусить вирішитися і розвіятися неодолюне непорозуміння. А як часто ті непорозуміння трапляються та до яких вони конфліктів доводять, по се я й дозволю собі тепер сказати, спинившись на деяких конкретних фактах, з якими в життю довелось мені стикатися особисто.

З усіх моментів церковної справи найбільше для нас значіння, з погляду національно-державного, має момент церковної суверенности, — незалежности управи даної церкви од інших незалежних церков.

Сей момент, що звичайно формулюється як церковна автокефалія, має взагалі і для нас зокрема велике практичне значіння, значіння для національного і державного життя нашого. Взагалі я наводитиму факти, що дотикаються категорій національних, державних, соціальних, бо такі факти звичайно більше промовляють.

Ріжні вчені ріжних напрямів ріжно дивляться на те, чи була наша церква формально незалежна в перші часи свого існування. Але майже всі одногласно пристають до тої думки, що вона була незалежна фактично. Вона була цілком повновластна в своїому життю і згадувала про царгородського патріарха лише в ті хвили, коли доводилося висвячувати нового митрополита, або коли виникала конкуренція двох кандидатів, в якій та чи інша сторона шукала прихилити на свій бік якого-будь авторитетного чинника. Залежність руської церкви від веленського патріарха се була більше традиція форм, своєрідного церковного етикету, ніж якась залежність по суті. Се мало велике значіння для українського народу в ті часи. Перший голова об'єднував руську церкву і ся церква дала об'єднатися окремим руським племенам, що склали одну національну українську

єдність. Князів було багато і вони доводили свої взаємні свари до повного забуття своєї національної єдності та єдності українських земель; а митрополит київський був один і називався митрополитом руським. Се була єдина тоді міцна зверхна злука української єдності політично-розпорошених українських земель. Оскільки ся злука була наочною та авторитетною, видно з того, яку провадили на цьому ґрунті церковно-державну спекуляцію московські князі. Переїхавши до Москви митрополити і там продовжують називати себе одні „митрополитами всея Росії“, інші митрополитами київськими і всея Росії. Слідом за ними і московські князі почали засвоювати собі титул „князів всея Руси“. Дуже характеристично, що в перші часи такої титулової практики вел. кн. московський Василь Василевич саме в зноснах із царгородським патріархом іменував себе „великим князем московським і всея Руси“. Тут уже бачимо генезу всеруської ідеї на ґрунті московському: до московського терему штучно притягається ся ідея, що перше втілювалася лише в особі митр. всея Руси — митр. київського. І справді, до поділу церкви на дві митрополії, митрополит київський дійсно був духовним головою всея Руси — і тих питомих руських земель, що в склад московської держави ніколи не входили і тих, що вже після засвоїли собі руське ім'я і були під московським князем. А тимчасом московські князі не мали ніякої влади ні на Дніпрі, ні на Дністрі і фактично не були володарями цілої Руси. Титул ріжнвився од території. Се був титул не територіяльний, а лише ідейний — він виявляв лише стремління московських князів поширити свою владу на всю територію руського племені.

Ся московська тенденція викликала проти себе відповідну реакцію знов таки на тому ж церковному ґрунті. Ясно окреслена ідея національно-державної окремішности Руси-України од Москви привела послідовно до того, що литовські князі з їх політичним українським оточенням та українська єрархія заохочуючи утворити окрему од московської митрополічу катедру, чи власне — старуж київську катедру обсадити окремо і незалежно від московської, що фальшиво іменувала себе київською. Сі литовсько-українські проби починаються ще з перших років XIV століття, зразу не досягають певного успіху і хоч у деякі моменти московським митрополитам удається допровадити до формальної деструкції, але за сто літ справа стає так твердо, що вже далі унеможлиблює і всякі деструктивні проби. Так українська церква знову стала формально, як і досі була фактично, автокефальною, чи власне формальна її автокефальність не переривалася, бо на ново утворилася тепер — не стара київська, але нова московська митрополіча катедра. Ся ясність незалежної позиції, цілковита сепарація од Москви та від її дезорганізуючого вмішування в церковні справи київської митрополії зразуж дають себе знати позитивними результатами в нашій національній історії. Відновлена церква стає гаслом великої національної боротьби і національного визволення. Під егідою

церкви народня енергія зростає до високого ступіня національної свідомости, виявляє надзвичайну національну творчість і продукцію.

Тому нема чого дивуватися, що коли в другій половині XVII століття Москва знову зазіхає на самостійність нашої церкви, то се зустрічає горячий протест і опір з боку тогочасних українських патріотів. Се справді було великим національним лихом для України. Головним чином через церкву та її органи Москва ужила наші великі культурні сили і надбання не тільки на користь собі, але й на шкоду українській національній церкві. Культурна творчість, що провадилася головню церковним елементом, припинилася. Старе українське культурне надбання нехтувалося і свідомо нищилося. Втрачено громадянський характер церкви, сю головну її національну цінність і ознаки її соборности. Ті національні рани, що зазнала Україна з факту церковного об'єднання її з Москвою, не надаються до обрахунку та не загоїлися й досі.

Аж ось знову настає час нашого визволення національно-державного і церковного. Знов справу нашої церкви самий хід життя ставив у першу лаву наших національних справ; але ми, на жаль, не доцінили тепер величезної вартости тої справи для нашого національного життя. Відновлення церкви та націоналізацію церковного життя взяла в свої руки невелика група людей — кілька десятків чоловік, головню священників. Тій групі українських патріотів довелося боротися на, здавалося, безнадійно запущеному полі, боротися з дуже організованою ворожою силою. Аджеж уся влада нашої церкви в той час була в руках московських сил — прихильників всеросійської влади та московської національности. Інакше й не могло бути, до сього послідовно провадила вся по назві російська, а по суті московська політика уряду — державного й церковного однаково. На Україні, в сих, з погляду московського, так би сказати, „*partibus infidelium*“, всі князі церкви були Москалі родом, а з Українців лише такі, що здали певний іспит на московську ідеологію. Відповідальніші духовні посади в містах і головню в самому Києві обсаджено так само відповідними елементами. Одним словом — церковне життя на Україні прийняло на зверх характер національний московський. От на такому полі, всіяному мертвими костями, довелося працювати невеликій групі українських патріотів. Хоч як сили були нерівні, але та група, що утворила українську церковну раду, розвинула надзвичайну енергію. Ідея церк.-націон. визволення все більше знаходила співчуття в широких колах духовенства та мірян. Подіями життя примушені були увійти в склад ради і формально приймати в ній участь і деякі єпископи, що після, розуміється, орієнтувавшись, поспішилися отрясти пил од ніг своїх. Церковна рада поставила на чергу дня і фактично провела надзвичайно важну справу, а саме, скликання всеукраїнського церковного собору.

Але серед нашого громадянства, особливо в революційний час, дуже мало оцінювалася роль церковного елемента в нац.-держ. життю. Церковний фактор дуже просто одкидався з обсягу нашої уваги, як такої уваги не вартий. Інтерес до церковних справ кваліфікувався як певна ідейна вузкість, нахил до клерикалізму, а се дуже псувало репутацію правовірного революціонера, а тим більше — не дай Боже — соціаліста.

Я завше держався іншої думки, обраховуючи уся вагу й силу церковного моменту в нашому національному життю. Я также думав, що церковний елемент не можна так собі просто негувати і що до нього треба ставитися з серйозною увагою; що тим більше не можна його оддавати в чужі ворожі руки; а навпаки — треба найширше використати той елемент, що знаходить найблизший шлях до інтимніших глибин народньої душі. Тому ще на початку революції мені доводилося, як голові Укр. Нац. Ради в Петербурзі, вести переговори про церковні справи на Україні з тодішнім обер.-пр. Синоду В. М. Львовом. І піонер сменовеховства та нинішний прихильник „живої церкви“, Львов, як людина живої думки та ініціативи, поставився уважно і прихильно до справи, але тоді нічого з того не вишло. Сталося се тому, що в церковній справі і по революції, як і перед революцією, однаково мали силу добре організовані елементи старого режиму.

Так у нас тоді все й осталося, як було, по старому. Церковна рада опинилася в ролі купки кураторів, що зустрічали рішучий опір з боку і центральної і місцевої церковної влади. Ся ворожа для України, церк. влада, користуючись українським державним апаратом для своїх цілей, зводила на вінащо усі громадянські проби націоналізації церковного життя. Се було глибоко ненормальне, се була з боку державних чинників тактика національного самогубства, але та тактика фактично держалася, ґрунтуючись формально на тих ідеологічних основах, що справи церковні — то справи приватного життя українських громадян. І се говорилося тоді, коли державні засоби — адміністративні та фінансові — залишалися по старому в руках церковної влади, що була перенята ворожим до України, суто московським духом і виявляла отверто відповідну акцію.

Я в той час входив у склад Генер. Секретаріату і придивляючись до тодішнього церковного руху, приходив до висновку, що поки не ліквідовано старих відносин між церквою і державою, на державній владі лежить обов'язок утворити об'єктивні умови для церк.-нац. життя, умови натурального відношення складових сил. Тому на перший раз я вніс в Г. С. законопроект про утворення окремого секретаріату культів, щоб не була церковна сфера зовсім безрозсудна, щоби в першу чергу бодай припинити ті надужиття, які дозволяла собі місцева влада. До сього законопроекту Г. С. поставився дуже обережно, що викликалося саме революційними інтенціями, які в той час мали непобориму силу. Деякі члени Г. С. визнавали слухність моєї

пропозиції, але остаточно вирішення справи одклали на друге засідання, щоб засягнути більше інформації. А тимчасом справа ся цілком несподівано виникла в Центр. Раді, і я подав тоді Ц. Раді відомости, як стоїть вона в Ген. Секр. Справа викликала річеві дебати, в наслідок яких прийнято резолюцію в тім сенсі, що державним нашим ідеалом є такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тої сфери булоб віддаленням від того ідеалу. Маючи таку принципіальну резолюцію, Г. С. вже не піднімав у себе тої справи. Та життя проте давало досить фактів, що примушували нашу адміністрацію приймати участь у церковних справах. Се таки привело до необхідности утворити окремий департамент у Міністерстві В. Справ. Але фактично тактика правительства була та сама і департамент, до тогож дуже невдатно зорганізований, не вніс порядку в церковну діяльність нашого національного життя.

На перший вигляд здавалося, що інакше поставилося до сеї справи правительство гетьмана, бо воно зразу утворило нове міністерство ісповідань. Кермування Міністерством запропоновано було мені. Але з огляду на ті політично-соціяльні обставини, в яких стався гетьмансько-державний переворот, я odmовився. Міністром ісповідань став проф. В. В. Зінківський, людина власної особистої гідности, але без ясної національної думки та без твердої вдачі.

Сі останні риси нового керманича державної політики в церковній справі мали дуже прикрі наслідки для нашої церкви. Церковна влада на Україні встигла за сей час вбитися в таку силу, якої не мала ще ніколи. Почалися нагінки на церковно-національний рух і в першу чергу на Центр. Раду. Ті позитивні здобутки, яких досягла Центр. Рада, використав московський елемент у своїх інтересах. Напр. Всеукр. церковний собор відбувся, але вибори до нього проведено під таким тиском, якого не знала і стара столипінська Дума. Напр. на деяких виборчих зборах послы на собор вибиралися по списку, який просто відчитував голова зборів, місцевий архієрей. Першим ділом Всеукр. Собору був вибір на голову укр. церкви відомого за старих російських часів українофоба та реакціонера архієпи. Антонія (Храповицького). Другим ділом — було запровадження слідства над Церковною Радою. Державна влада в особі Міністра Ісповідань була слухняним органом Собору і Митрополита, або бодай не знаходила сили їм перечити. Головнішим наслідком того всього було взято дуже прикрий напрям для вирішення кардинальної нашої церовно-національної справи — справи церковної автокефалії. Замість автокефалії запропоновано церковну автономію (в самостійній державі!), але який по суті характер мала ся автономія, видно хоча вже з того, що без згоди московського патріярха голова укр. церкви не міг навіть єпископа в себе поставити. В такому напрямі в наслідок соборних постанов, розпочалися і пертрактації гетьманського уряду з московським урядом.

Так прикро закладалися основи нашої церковної самостійності, що мав безперечно не мале значіння і для нашої державної самостійності. З сього, гадаю, досить видно, що доки не ліквідовано відносин між державою і церквою до ідеального їх негативного ступня, доки додержується фактичний зв'язок між життям державним та життям церковним, до того часу мусимо старатися, щоб відносини між ними були установлені на правильному правному ґрунті, який один тільки може забезпечити не тільки інтереси церковні, але й державно-національні.

Як уже відомо, гетьман на протязі своєї влади зробив пробу порозуміння з українськими демократичними елементами. В числі тих кандидатів, яких призначив Нац. Союз, вступив у кабінет і я. Із запропонованих мені портфельів, я вибрав портфель міністра Ісповідань. Хоч як спокусливо було взяти в свої руки напр. справи освітні, але я спинився свідомо на церковних справах, бо се була найбільше запущена ділянка нашого національного життя. Крім усього, за кілька день мав розпочатися другий Всеукраїнський Собор, що збирався під гаслом задавлення поступово-демократичних та національно-українських течій в нашій церкві. Взявши гору над моїм попередником, церковна влада почувала себе в повній силі і мала лише формально перевести на Соборі ті свої завдання, що поставила собі.

Перші кроки мойого ознайомлення зі справами в міністерстві відкрили мені неімовірні речі. Досить сказати, що єпископи призначалися на свої посади без усякого порозуміння з державною владою і роля сеї влади обмежувалась тим, що вона давала всю адміністративну та матеріальну допомогу єпископам, а те, що й як вони робили в державній ділянці, се не мало обходити правительство. Се та інші подібні явища, треба сказати, залежали здебільшого од певної незнайомости відповідних державних чинників, бо коли я далі вимагав чого на ґрунті ясного закону, то звичайно те все виконувалось навіть, коли було не зовсім бажане для представників церковної влади. Так напр. митр. Антоній урочисто заявив мені на Соборі, що на далі вже не буде такого „непорозуміння“, як самовільне займання єпископами єпархіяльних катедр; так само зняв він з програми соборних засідань справу позбавлення чину членів церковної Ради, коли я пояснив йому політичний характер такого поступовання та впливаючу з того необхідність відповідної акції з мого боку в тій справі.

Нарешті на чергу дня Всеукр. Церковного Собору поставлено справу автономії укр. церкви. Як я вже згадував, позиція правительства в сій справі була вже значно попсована невідповідними зносинами уряду з моск. патріярхом. Кроки ті були фальшиві, але не остаточні. Врешті уряд лише був посередником у передачі московському патріярхови думки Всеукр. Собора, але свої власної позиції в сьому не висловлював ще остаточню. Тому я мав обов'язок засягнути думку уряду в справі суверенітета укр. церкви. Справу сю поставлено на Раді Міністрів

і не вважаючи на опір з боку деяких елементів справа автокефалії пройшла подавляючою більшістю. Це дало мені можливість другого дня справу автокефалії оголосити на Соборі в імені цілого правительства.

Але справу на сей раз не доведено до краю. Гетьман проголосив федерацію з Росією, почалось повстання, кабінет демісіонував, церковний собор оголосив відозву до населення з закликом боротися з бунтівниками, з Директорією, колиж гетьманська влада захиталася, то почали єпископи на Соборі виступати й проти гетьмана. Все те остаточно відкривало політичний характер церковної влади на Україні. Вона не хотіла знати певних законних меж для себе і доконувала лише тих цілей, які ставила собі з огляду нац.-московського та державно-російського.

Не було иншої ради, як урядови самому взятися до вирішення справи автокефалії української церкви. В січні 1919 р., коли я кермував справами Міністерства Ісповідань, нарада членів Церк. Ради та Міністерства Ісповідань, була вирішила потребу видати закон про автокефалію укр. церкви в імені уряду. Проект закона, складений сенатором С. Шелухином, внесено в Директорію і затверджено. Справа таким чином вирішена власне так, як взагалі вирішались аналогічні справи в инших церквах, що доходили до самостійности. В історії власне не було випадку, колиб пануюча церковна влада цілком добровільно згодилася на самостійність тієї частини своєї пастви, що до сього часу була їй підвладна. Автокефалія навіть грецької церкви, в грецькій метрополії, повстала з немалими перешкодами з боку константинопольської патріархії, і рішачю роль тут так сама взяла на себе державна влада. А, напр., фактична автокефалія болгарської церкви, що вже пів сотні літ існує, ще й досі не визнана константинопольською патріархією, од якої болгарська церква раніше залежала (т. з. „болг. схизма“), хоч се, розуміється, не позбавляє болгарську церковну владу чинности в її внутрішніх та фактично і зовнішніх відносинах; і навпаки, легко собі уявити всі ті непорядки, колиб церква самостійної держави залежала од церковної зверхности в другій державі. Тому ми зрозуміємо позиції ще старого литовського князя Витовта, який категорично заявив соборови єпископів, що каратиме смертю усякого, хто з його держави стане вивозити гроші московському патріархови; як видно, ще й тоді добре розуміли значіння церковної самостійности — не тільки для самої церкви. Отже українська церква стала самостійною тим самим, так сказати би — фактичним шляхом, на який вступали взагалі ті церковні організми, що доходили самостійности.

Розуміється, слідом за революцією звичайно йде правне унормування революційних здобутків. Нашим дуже серйозним завданням тепер є твердо уґрунтувати ті безперечні основи автокефальности, які українська церква має в своїй історії та в її льогічних висновках. Ми всеж таки мусимо досягти правного

визнання нашої церковної автокефальности з боку інших церков і в першу чергу — з боку східних патріархів.

Мені доля судила велике щастя зробити перші кроки в сім напрямі перед константинопольською патріархією. Я не буду розповідати історії моїх зносин з візантійською дипломатією. Скажу лише загально, що увесь характер устрою української церкви в її минувшині, практика її відносин до інших самостійних церков, насильне порушення попереднього укладу життя нашої церкви шляхом адміністративної репресії з боку іншівірної турецької влади, навіть через сімонію (підкуп великого везира Оттоманської Порти) — вже самі такі факти, мимо всього іншого, творять відповідне вражіння на високу канонічну правосвідомість чинників вселенської патріархії. Можуть стояти тут на перешкоді власне не стільки формальні причини, скільки неможливість фактичних зносин та фактичного порозуміння з укр. церквою за нинішних умов.

Формальне визнання нашої церковної автокефальности ми будемо мати — коли не од усіх самостійних церковних організмів сучасного православного світа, то в усякому разі од більшости їх. Але сама формальність не може нас вязати на шкоду живих інтересів церковних. В аналогічних випадках історичного життя християнської церкви живий принцип церковного права, активно перетворившись в самий факт церковної незалежности, вистав собі для dokonання виспих ідеалів Христової церкви. На такий ґрунт перетворення свого правого і реконання в дійсний факт життя, стала у свій час кожда з нинішних самостійних церков, і се звичайно було для них великим поступом в осягненню церковного ідеалу. На сей ґрунт стала церква українська, що вже нераз історично доводила невмирущість основ свого життя і в нинішних обставинах довела се найбільш яскраво. Обставини сі накладають на неї велику відповідальність перед своїми вічними завданнями, що головнo полягають у духовній користі її членів. Коли візантійські основи московської церкви гіпертрофувалися в „господствующую церковь“ московського самодержавного режиму, а се натурально привело до дальшої внутрішньої кризи московської церкви в різних розкладових формах нинішної т. з. „живої церкви“, то повстає певна небезпека од якоїбудь спілки з таким отроєним організмом. Не одійти од того шляху, яким так небезпечно досі йшла московська церква, навіть у час свого визволення од самодержавного режиму; прийняти в лоно своє нинішній дух та нинішні форми життя тої церкви, як фермент безперечного розкладу, булoб очевидним збоченням української церкви з сього вже нераз випробуваного правдивого шляху та непростимим гріхом кожного живого члена української церкви. А єдиний спосіб ухилитися од розкладового впливу, найбільш доцільний шлях осягнути конечну мету церкви в умовах її сьогочасного існування, се — те становище незалежности, яке твердо заняла наша церква.

В. Тренке.

Нафта і її значіння в сучасній світовій господарії і політиці.

Нафтове питання займає в сучасну епоху не тільки економістів, але і то в далеко навіть ширшій мірі — політиків. Крім цілого ряду монографій та окремих статей в періодичних і неперіодичних органах друку, в часописах і журналах усього світа, воно обговорюється і дискутується не менш гостро, ніж із парламентських трибун, підчас різних світових конференцій, з'їздів т. и. Його вживають як гасло підчас парламентських і навіть президентських виборів, як се особливо гостро виявилось в часи останніх виборів у Сполучених Державах Півн. Америки. І се стає зрозуміле, коли візьмемо під увагу, що одною з причин переваги держав «Антанти» у що йно минулій війні було опанування засобів доставки нафти їх промислови, а також армії і фльоти, що дало підставу англійському міністрови лордови Керзонови висловитися в своїй промові 21-го листопада 1918 року, що «нафта та її деривати — бензина, смаровила і т. д. набрали велитенської ваги в справі оборони країни... Не буде прибільшеним сказати, що «нафтові филі» вивнесли союзників на шлях перемоги», а Людendorф у своїх споминах висловився, що перевага союзників у справі доставки нафти була найголовнішою причиною їх військової перемоги.

Перед війною найважнішими доставцями нафти були Спол. Держ. Півн. Америки та Росія. За час війни добування нафти в інших країнах світа значно зросло, а Росія після совітського панування зовсім вибула з числа нафтових продуцентів.

Розвиток світової продукції нафти за останні роки показує отся таблиця: 1917 рік 506,7 мільон. барил, 1918 рік 516,8 мільон. барил, 1919 рік 544,9 мільон. барил, 1920 рік 694,8 мільон. барил, 1921 рік 775,0 мільон. барил.

В звязку з сими даними та широким приспособленням і розвитком двигунів внутрішнього горіння та вживанням плинного (рідкого) палива для фльоти, поширення вживання нафти і її дериватів у світі представляється так: в 1860 році 71 тисяча тон, в 1880 р. 4.000 тис. тон, в 1900 р. 25.000 тис. тон, в 1920 р. 102.000 тис. тон, при чому надзвичайно цікавим є той факт, що на потреби фльоти вживано перед війною 1.300 тис. тон, в 1919 р. 5.000 тис. тон, в 1921 р. 12.800 тис. тон так, що коли загальне вживання нафти поширилося за час від 1900 р. по 1920 р. в відношенню 1 : 4, то потреби лише самої світової

флоту за час лише 1914 — 1921 років, вросло в відношенню 1 : 10, що само по собі вже показує все велитенське значіння нафти для держав, в відношенню економічному і військовому, а значить і для її світової могутності.

З огляду на значіння нафтової справи в сучасному життю держав і народів, а також на ту боротьбу, яка ведеться й тепер після закінчення світової війни майже всіма державами світа, а причиною якої в найбільшій мірі є змагання до опанування нафтових територій та нафтової промисловости, або бодай впливу на нафтову справу, цікаво знати, які організації мають у своїх руках сю важну галузь світової економіки, та в якому відношенню стоять вони до урядів держав, що дірігують світовою політикою.

Завдяки надзвичайній простоті добування нафти та особливо завдяки легкості транспортування її, що з другого боку вимагає (через необхідність мати в своєму розпорядженні нафтопроводи, цистерни та особливо нафтоналивну флоту) вкладу великих капіталів у сі підприємства, нафтова промисловість майже всього світа опинилася в руках невеликої кількості велитенських трестів, які змагають до опанування всієї нафтової промисловости включно до транспорту нафтових продуктів та торгівлі ними. Сі трести на стільки могутні, що в деякі моменти вони впливають із надзвичайною силою на політику країни, на уряди і навіть парламенти, маючи до своєї розпорядимости не тільки величезні капітали, але завдяки їм і пресу і широкі маси суспільства так, що уряди і парламенти примушені вести з ними боротьбу, як то було в свій час в Америці, або спиратись на них та брати навіть участь в їх організації і фінансуванню, або використовувати їх для боротьби проти держав-конкурентів, як се має місце в Англії і Німеччині.

Головнішими такими організаціями в наші часи є три великі групи нафтових трестів: американська під проводом Standart Oil Comp., англійсько-голяндська Schell Royal Dutch, а також німецька Europäische Petroleum Union.¹⁾

Найстаршою з них і поки що наймогутнішою є американська група S. O. В свій час досить незначне товариство Standart Oil of Ohio з держави Огайо, організувало трест в 1870 році, об'єднавши кілька нафтових підприємств. Початковий капітал сього товариства склався з одного мільона доларів і перегінка нафти в день ледви доходила до 600 барид. Займалося воно головно переливом нафти до нафтопроводів та перевозом її як у самій Америці, так і за кордоном. Се підприємство

¹⁾ Для скорочення сих назв у тексті будемо зазначати: S. O. = Standart Oil Comp., S. R. D. = Schell Royal Dutch, E. P. U. = Europäische Petroleum Union.

ширяться й росте з надзвичайною хуткістю. За пятьдесят років свого існування капітал його виріс до одного мільярда доларів, а щоденне вживання нафти досягло 200 мільонів барил. Тепер у руках цього треста об'єднано до 18% усіх нафтових підприємств у Спол. Держ. Півн. Америки, а завдяки окремим контрактам з окремими нафтовими заводами до розпорядження цього треста припадає до 95% всієї продукції нафти у Спол. Держ. Півн. Америки. Головна діяльність тресту й тепер полягає в транспортуванні та переливанні нафти по своїх власних нафтопроводах, які густою сіткою покривають усю територію Спол. Держ. Його торговельна організація розвинута майже по цілому світу. Змонопольизувавши таким способом транспорт та торгівлю нафти трест вступає в найтісніші зв'язки з залізничними товариствами, вимовляючи собі низші тарифи на перевіз, заключає окремі договори з заводами, що виробляють рури для нафтопроводів, баки та резервуари для нафти, вагони-цистерни та нафтоналивні пароплави. Сім способом він підбиває під свій вплив майже цілковито всю нафтову справу, завдяки чому має змогу диктувати ціну на нафту, а тим самим впливати на ціни всіх виробів, яких продукція стоїть в якомубудь зв'язку з нафтою майже в цілому світі.¹⁾

Преса, Конгрес і Сенат підпадають у значній мірі під вплив цієї організації, яка розпоряджає капіталом, що перевищує передвоєнний бюджет пересічної великої держави, проти чого примушена виступити з гострою і впертою боротьбою американська демократія і нарешті по приговору суду сей трест був (1892 року) розв'язаний, але лише фіктивно, бо розбившись на ніби то 20 самостійних товариств, зєднав фактично в руках найголовнішого з них Standart Oil Comp. of New Jersey²⁾ більшу частину акцій і всі контрольні пакети акцій розв'язаного тресту. Дирекція старого тресту ввійшла в склад нового товариства, зберегла в своїх руках контрольні акції, і фактично справа залишилася майже без змін. Рокфеллер і Ко. і надалі залишилися монополізаторами нафтової справи. Коли ж в 1911 році мало відбутись остаточне зліквідування цієї організації, то діло також прийшло нарешті лише до зміни вивіски. Замість старих заклалося по одному новому товариству в кожній державі, які окремими договорами були зв'язані зі S. O. N. J., якого капітал досягав 600,000,000 доларів, що давало йому навіть і без відібраних йому контрольних пакетів монопольне положення і повну можливість попередніх впливів на нафтову справу всього світа.³⁾

¹⁾ F. Delaisi. Le pétrole, p. 34. Paris, 1921. ²⁾ Скорочене S. O. N. J.

³⁾ Le Page. L' imperialisme du pétrole. Paris.

Так стояла справа до кінця минулого століття. Винаходи пороблені в сій області, вимагали для свого розповсюдження великого зужиття нафтових продуктів, а тому Англія, для якої був конечний перехід до опалу нафтою флоту, а Німеччина зі своїми дизель-моторами, силою долі були примушені стати на шлях змагань за впливи на нафтову справу та на її хоча частинне опанування, і тому як торговельні та промислові круги, так і уряди сих країн починають вперту боротьбу за нафту.

Відомо, що Англія завдяки своєму вуглю та світовій організації своїх вуглевих пунктів стала наймогутнішою морською державою. Через нафту на перешкоді станула їй Америка, що станула таким же міцним конкурентом і для Голяндії, яка вже від 1890 року мала своє нафтове товариство Royal Dutch (R. D.), що досягнуло в скорому часі кольосальні впливи на нафтове діло завдяки широкій експльоатації нафтових богацтв з початку в Нідерляндській Індії, а потім змонополізувавши нафтове діло Зондських островів.

Засноване в 1897 році англійське товариство Schell transport (S. tr.), в короткий період часу поширило свої акції і перебало в 1900 році великі нафтові концесії на острові Борнео. Проти сих двох конкурентів виступила S. O. і повела справу з початку так, що задумувала закупити контрольні акції R. D., а коли се їй не вдалося, вона повела торговельну війну шляхом надзвичайного зниження цін на нафтові продукти. R. D. витримало сю боротьбу, але знизило свої дивіденди з 52% в 1897 році на 6% в 1898 і 1899 р.

Зрозумівши свої спільні інтереси R. D. і S. tr. стали на шлях спільної боротьби проти свого конкурента S. O., а в 1907 році об'єдналися в тісно між собою звязану організацію, склавши з себе концерн двох фінансових трестів, об'єднаних між собою спільним володінням акцій цілого ряду нафтових підприємств, а саме товариства Vatoofsche Petroleum з капіталом 200,000.000 англ. фунтів, яке володіє безпосередно добуванням нафти в Нідерляндській Індії, Росії, Мексиці і и., а також групи Англо-Саксон., яка скупчила в своїх руках транспорт і торгівлю нафтою англо-голяндської групи. Дальша політика сього концерну полягає в поступовому захопленню акцій інших нафтових товариств, при чому їх акції розділюються між R. D. і S. tr. по згоді в пропорції 60 : 40. Так між иншим сьому трестови належать акції Consolidateere Holl Petroleum, що уявляє з себе тип так званого голь-

1) Holding trust, investinend trust се модерна форма зконцентровання контролю підприємств, якими сам сей фінансовий трест не володіє, але який лише володіє акціями контрольованих ним підприємств і інших трестів.

дінг-треста та зцентралізувало в себе акції багатьох румунських і деяких російських підприємств групи R. D. S.

За якихнебудь 25 — 30 років ся англо-голяндська група виросла в кольосальний світовий трест, опанувавши нафтову справу не лише в Індії, але в значній мірі і в інших країнах: в Румунії через Австро-Ромина, в Росії, яко переємник Ротпільдів, а також у Грозненськiм районі на Кавказі в товаристві Шібаєв Петролеум і в Уральо-Каспійському товаристві в Емґенському районі. Воно стало міцною ногою в Мексиці (Товариство Corona), в Єгипті (Anglo-Egyptian Oilfields) в Тринітаті і проникло навіть на самий терен Спол. Держ. Півн. Амер., де скупило нафтові площі в Техасі та Оклогамі. Таким шляхом йому вдалося в короткий порівнюючо час об'єднати конкурентів S. O. та ослабити його світовий вплив.

При мовчазній, але значній фінансовій підтримці англійського уряду англійські нафтові організації поширюються особливо від часу підписання англійсько-російського договору в справі сфер впливу в Персії. Народжується і швидко росте т-во Англо-Персіан (Anglo-Persian) і Britische Controled Oilfields, а також Burman Oil. Англійський уряд зрозумівши політичне значіння S. O., та щоб не допустити до такого ж впливу на англійську політику англійських нафтових товариств і в інтересах адміральтейства закупує частину акцій Бірмен Ойль, та виговорює собі право наставлення своїх директорів і загального впливу на діла сього товариства.

Т-во Бірмен Ойль буде і оборудує окремий порт на Перському заливі Адабан, в який прибуває зі всіх нафтових центрів нафта сього товариства по нафтопроводах довжиною в 140 кілометрів. Тут же ведеться ректіфікація і перегінка нафти, якої продукти розвозяться звідси по всьому світу. З метою впливу на Панамський канал англійське товариство закупує нафтові землі в Гватемалі, Коста-Ріці, Перу, Гвіяні та Гондурасі.

Таким шляхом і засобами англійський капітал і англійський уряд осягли кольосальні впливи на нафтову справу в світовому розмірі.

З початком промислової революції в кінці 19 століття, та з винаходом дизельмотора в Німеччині, великий ріст німецької промисловости та широко розвинений програм будування фльоти, поставили Німеччину теж на шлях боротьби за нафту і при підтримці німецького уряду та Німецького Банку, Німеччина організувала Deutsche Petroleumverkaufsgesellschaft і Deutsche Erdölaktiengesellschaft, які ведуть політику опанування нафтових земель і нафтової справи в центральній Європі та прилеглих до неї країнах. »Стеяау Ромина«, а потім »Вега«, »Конкордія«, »Кредіт Петроліфер« і інші нафтові підприємства в Румунії

переходять під контролю та вплив німецької групи, переорганізуються під її впливом та швидко розвиваються. Тих же впливів набирає Німеччина в деяких російських нафтових підприємствах, як напр. »Казбек« в Грозному (на Кавказі), а потім і над т-вом »Східниця« в Галичині. Ізза нафтових земель у Мезопотамії назріває конфлікт між Німеччиною і Англією, який удається поладити шляхом організації окремого товариства *Türkisch Petroleum*, складеного по часті з німецького, по часті з англійського капіталу.

Таким чином до початку світової війни вже цілковито визначилися три великі конкуруючі між собою нафтові групи: S. O. американська, R. D. S. англійсько-голяндська, і на кінець німецька під проводом міцної фінансово *Deutsche Bank*.

Коли ж підчас війни виявилось все значіння нафти для воєнних операцій, та коли союзне командування заявило, що брак нафти буде мати катастрофальні наслідки, союзники зорганізували окремий орган *Interallied Petroleum Conference*, який мав провадити загальний і спільний план добування, доставки і розділу нафти як для союзницької промисловости, так і для армій. Виконавчим органом для сього завдання утворено другу організацію *Petroleum Executiv*.

Сим органам вдалося перебрати під свій вплив англо-голяндську групу і навіть всесильний S. O., що й дало їм кольосальну перевагу в справі постачання нафтою підчас війни, що й було, як ми вже зазначили, одною з головніших причин переваги Антанти над Центральними Державами.

Сенатор Беранже, поставлений в свій час на чолі справи постачання нафтою у Франції, висловився між иншим, що ...»секрет успішного вирішення справи постачання нафтою союзників полягав у тому, що їм удалося запрягти в колесницю побіди два головні нафтові трести: S. O. і R. D. S.¹⁾

З закінченням світової війни вага і значіння нафтової справи не зменшилось і через те боротьба за панування над нафтоносними землями і за впливи на нафтову справу ведеться не менш гостро, ніж то було в часі війни. З одного боку світ ще й доси не прийшов до якоїсь більш-менш певної рівноваги і спокою після війни так, що не двялючись на всі красні слова і ніби то щирі бажання роззброєння, майже всі держави тримають на поготові досить значні військові кадри і Мареву нової війни, а може навіть і цілого ряду війн, весь час мріє перед світом, а значить потреба нафти для військових цілей не могла зменшитись і до сього часу. З другого боку розповсюдження двигунів

¹⁾ H. Berange, *Le pétrole et la France*, стр. 35. Paris, 1921.

внутрішнього горіння набирає все більшого й більшого розвитку. Не кажучи вже про надзвичайний розвиток авіації, яка йде вперед величезними кроками і починає ставати засобом транспорту, розвиток автомобілізму набрав якраз підчас і після війни нечуваного до того розвитку, а в сільському господарстві мотокультура займає все ширше та ширше поле; фльоти ростуть і вимагають усе більшої й більшої кількості нафти для свого опалу. Разом із тим світ знаходиться під дуже міцною кризою палива взагалі, яка ще більше загострюється через кризу транспорту, що утруднює доставку палива з місцевостей, де воно ще є в значній кількості, до районів його найбільшої потреби.

Ліси надзвичайно потерпіли за час війни по всій Європі так, що в багатьох державах уведені закони, що регулюють вируб дерева і навіть забороняють його експорт. Часи революції і хижачького панування совітів знищили до крайности ліси України, де їх і без того було не багато. Розруха транспорту не дає змоги перевозу дерева на далекі віддалі так, що ліси півночі не можуть дати тепер навіть і тої кількості палива, що давали до війни. Ся криза особливо гостро відбивається на Україні.

Світова продукція камяного вугля впала вже за часів війни, а за останні роки знизилася надзвичайно.

В 1918 році ся здобич вугля була 81.252 мільонів пудів, в 1919 вже лише 71.370, а в 1920 світова продукція вугля по даним Гувера складає лише 75% від продукції 1918 р.¹⁾ Ся криза вугільної продукції є наслідком ріжнманітних і глибоких соціяльних та економічних причин і буде мати затяжний характер так, що на її розршення в близькі роки нема жадної надії. Катастрофічний стан вугільної промисловости, як і взагалі всієї промисловости «совітської республіки» всім відомий, а зруйновання Донбасу є на стільки велике, що десятки років буде потрібно, щоби привести її бодай до передвоєнного стану. Міжнародні політичні події значно знизили продукцію районів Горішн. Шлезька, Рурської округи, Домбровської кітловини і и. Найгострійша ж вугільна криза охопила Англію, яка перед війною займала друге місце в світі в продукції камяного вугля. Крім того англійське вугля було надзвичайно високої якості; а завдяки вдатній вугільній політиці Англії, яка майже по цілому світі розкидала свої вугільні стації, англійське вугля відогравало дуже велику ролю в постачанню фльот майже цілого світа, з другого боку завдяки йому англійська фльота і промисловість заняли перше місце в світі. І тому для Англії її вугільна криза набрала особ-

¹⁾ Проф. І. Феценко-Чопівський. Проблеми палива і транспорту на Україні. Тарнів, 1921. (Признач. для Економічного Збірника.)

ливої гостроти, відбившись також на промисловості і особливо на водяному транспорті цілого світа.¹⁾

В Спол. Державах Півн. Америки, країні теж із надзвичайно високо розвиненою промисловістю, також помічається зниження продукції вугля, яка давши в 1913 році 31.266 міль. пудів, у 1918 році рівнялась 37.515 міль. пудів, а в 1919 році впала до 30.134 міль. пудів, себ-то менше ніж навіть у 1913 році на 3,7 відсотків.²⁾

Крім міжнародньо-політичних причин, зменшення вугільної продукції, як ми зазначали, полягає в значній мірі в причинах соціальних і тих внутрішньо-економічних, які склалися наслідком війни і реакції після того напруження сил націй, що приймали участь у світовій війні, яке виявилось підчас війни. В результаті велике зниження здібности праці робітничих мас, затяжний страйк в Англії в 1921 році, менш загострена боротьба між робітниками і капіталом і як наслідок того, цілий ряд страйків в інших країнах.

Лише довгі роки спокою зможуть внести знову якусь рівновагу в сю ситуацію.

Таким чином всі ці причини, а також нові винаходи техніки, привели до більшої потреби плинного палива, а значить і впертійшої боротьби за нього.

Се все мало своїм наслідком те, що світове вживання нафти, яке в 1913 році рівнялось 565 мільон. барил, було в 1921 році — 775 міль. барил і не перестає рости.

Отжеж у звязку з таким положенням міжнародна боротьба за нафту ведеться в найгострійший спосіб, лише при іншим перегрупуванню сил. В часі війни англо-американсько-французька спілка в купі з іншими спілниками і союзниками виступала спільним фронтом проти центральних держав. Тепер відносини значно перемінилися.

В часах війни Спол. Держ. Півн. Америки тяжко відчули відносну слабкість своєї фльоти, яка перед війною складала лише 4,6% світового тонуажу і займала четверте місце в його статистиці, де на першому місці стояла Англія, якої фльота рівнялася 44% світового тонуажу. Роз-

¹⁾ В 1913 році Англія експортувала вугля 87 мільон. тон при загальній продукції 287 мільон. тон, в 1920 році експортувала лише 24 мільон. тон при загальній продукції 224 міль. тон. А. Міхельсон, Мірвая борьба за нефть, ст. 123.

²⁾ Власне за останні роки вугільна промисловість Спол. Держ. Півн. Амер. знову значно підвищилася і американське вугля стає навіть значним продуктом експорту, але тому, що одночасно росте і американська промисловість, росте і потреба вугля в обох Америках і тому експорт в Европу навряд чи набере на стільки великого розміру, щоби покрити ефект зниження продукції вугля в Велик. Британії.

виток англійської флоту, як ми вже зазначали, завдячує велитенським вугільним багатствам Англії і улаштованим нею майже по всіх портах світа вугільних стацій. Зниження продукції вугля цієї країни примушує її переводити все більшу й більшу частину своєї флоту на плинне паливо, аби не згубити свого значіння і своєї могутности на морі.

В той же час Америка (Спол. Держ.) розвинула кольосально свій програм будівлі флоту і як колись Англія досягла своєї морської могутности завдяки свому вуглю, так тепер Спол. Держ. Півн. Амер. велитенськими кроками повели будівлю своєї флоту, користуючись зі своїх найбільших у світі нафтових багатств так, що флота цієї держави на кінець війни вже заняла друге після Англії місце в світовому тонажі і складає вже тепер 25% від нього. Нафтопаливна флота Англії в 1921 р. досягла 1,338.000 тон; — Америки (Сп. Д.) 1,328.000 тон.

Витрати плинного палива лише на потреби флоту Спол. Держ. Півн. Амер. вирости з 18 мільонів барил у 1918 році на 40 мільонів барил у 1920 р., і замість ослабленого війною могутнього суперника Англії на морі — Німеччини, повстала нова грізна для Англії морська сила — Спол. Держ. Півн. Америки, що й привело до упертої економічної боротьби головно за нафту між сими великими двигунами сучасної світової політики.

З другого боку Франція, яка не має своїх власних нафтових земель, мусить, завдяки значінню нафти для національної оборони і економіки, стати також на шлях широкої і також упертої боротьби за свої інтереси в справі нафти.

Перша фаза цієї боротьби відбулася при спільних акціях Англії і Франції проти Америки.

Шляхом вдатних біржевих і торговельних операцій, а також завдяки політичним акціям, Англо-Голландській групі вдалося поширити свої впливи що до нафти не лише на обидві Індії, Єгипет та Персію, а навіть і на Мексик, де вона опанувала товариство Mexican Eagle і групи Pierson в центральній Америці. Далі зі знищенням відповідно до Версальського трактату прав Німеччини в Румунії і Галичині, Англія підбиває собі головніші підприємства сих країн, рівно як і нафтові землі в Мезопотамії та Палестині.¹⁾ Франція іде в сей період разом із Ан-

¹⁾ Політика Англії в нафтовій справі характеризується огсами точками:

- 1) Забороняється всім чужинцям володіти та експлуатувати нафтоносні землі як у самій Англії, так і в колоніях і в тих країнах, які знаходяться під її протекторатом.
- 2) Проклямується безпосередня участь англійського уряду в нафтовій промисловості державним капіталом і через уповноважених в управі справами сих підприємств.
- 3) Забороняється англійським нафтовим товариствам продавати належні їм нафтові інтереси в чужодержавні руки.
- 4) Забороняється

Глією і осягає те, що по згоді в Сан-Ремо, підписаній 24/IV 1920 року вона добивається розграничення між нею і Великобританією »нафтових інтересів« на територіях Румунії, Малої Азії та бувшої Рос. Держави, а також французьких та англійських колоній, з правом поширити сю угоду і на інші території, де може бути знайдена нафта, при чому по загальному принципу на пайку Франції має припадати 25% нафти добутої в сих країнах.

Всі зусилля Америки одержати щось і для себе на сих територіях потерпіли невдачу.

Всеж таки американський S. O. продукує й тепер три рази більше нафти, ніж усі інші країни світа в купі, але за те Спол. Держ. Півн. Амер. і витрачають нафти у двох рази більше проти решти держав разом узятих. Потреба нафти для внутрішнього вживання в Спол. Держ. Півн. Америки росте на стільки, що власної продукції вже не вистає для її покриття.

Річна витрата нафти в Спол. Держ. за 1921 рік перевищувала її здобичу на 55,768.000 барил¹⁾, і лише привіз нафти з Мексика дав змогу покрити сю недостачу.

В той же час, по підрахункам американських геологів, нафтові запаси Спол. Держ. Півн. Амер. дуже обмежені і приймаючи на увагу сучасні витрати нафти в сій державі (коло 450,000.000 барил річно), вони будуть вичерпані на протязі найблизших 18 років. Запасів нафти решти країн світа має вистати на 250 років.²⁾

Такий стан річий привів до того, що Спол. Держ. Півн. Америки стали на шлях улаштування окремих нафтових резерв, які б забезпечили потреби флоту. З другого боку се повело до зміцнення національної політики Америки, до звернення її знову на шлях доктрини Монрое (Америка для Американців) і *desinteressement* в ділах Європи, а наслідком того між иншим і до заведення законів, що забороняють чужинцям набувати нафтові землі або нафтові підприємства в Спол. Держ. Півн. Америки.

Тимчасом Англія і Франція після того, як вони своїм спільним виступом і угодою в Сан-Ремо зміцнили свої позиції відносно нафтової справи проти головного конкурента — Спол. Держ. Півн. Америки, ввійшли в нову фазу суперництва між собою із-за нафти, бо Франція не може задовольнитися відведеними їй правами на нафту, коли хоче

перехід акцій Англ. Нафт. Компанії в руки чужинців. — Проф. І. Феценко-Чолівський, Проблема палива і транспорту, стор. 22.

¹⁾ Yves-Guyot. Le pétrole in Journal des économistes, Paris, 15/IV 1922.

²⁾ L. Delaisi, op. cit., стор. 69.

стояти твердо на незалежності своєї політики від тих, або інших міжнародно-політичних угруповань.

Спільність інтересів Франції та Англії в боротьбі проти центральних держав — Німеччини та Австро-Угорщини з їх спільниками, не тільки втратила свою гостроту з закінченням війни і поразкою цих останніх, а навпаки в багато деяких відношеннях сучасні інтереси цих держав зовсім протилежні між собою. Так напр. в питанню німецьких репарацій, у »справах сходу«, в питанню розв'язання і відношення до »російської проблеми« і и. Особливої якравости набрала суперечність інтересів цих двох держав в останні часи при розв'язанні греко-турецького питання, яке й тепер ще не виключає можливості збройного конфлікту, в якому Англія і Франція заняли б зовсім протилежні позиції.

І якраз боротьба за володіння нафтовими землями надає витвореній ситуації особливої гостроти і небезпеки. В залежності від того або іншого висліді боротьби, яка провадиться з одного боку Туреччиною і її спільниками, з другого Грецією (а за її спиною властиво Англією), мусить вирішитися, чиї впливи одержуть перемогу що до опанування нафтовими землями Малої Азії, Мезопотамії і Палестини, а також Кавказу, Єгипту і т. д. Не менш гостра боротьба ведеться і за європейську нафту, де Англія так часто порушувала »галицьке питання« в зв'язку з галицькою нафтою, яка поки що залишається в сфері опанування французьким капіталом, та де також іде боротьба за нафту в Румунії, де, як ми то вже зазначали, значна кількість нафтових підприємств перейшла після війни з німецьких до англійських рук. Французька і англійська преса ведуть словесну боротьбу, підготовляючи суспільну думку та підбадьорюючи уряди і капіталістів відповідних держав до упертої боротьби за нафту. В той час у тайнах петроліферних товариств ведеться боротьба за акції, в якій до сього часу Франція залишалася значно по заду. Так напр. зручним біржевим маневром (попередня згода між англ. капіталістами і несподівано короткий час призначений на підписку на новий випуск акцій групи Мексікан Аєгл.) Франція була виключена з цієї підписки. Подібне явище мало місце і підчас останньої підписки на акції Шель Транспорт. На проби ж Англії осягти ще нові полекші і впливи відносно румунської нафти, які виявилися підчас недавніх переговорів між Англією і Румунією через англ. делегата — відомого Василя Захарова — Франція відповіла припиненням нотування румунської леї на паризькій біржі, щоб утримати тим способом Румунію від заключення якої-будь нової згоди у справі румунської нафти.¹⁾

¹⁾ Офіційно приїзд Захарова мав ніби иншу мету: концесії на відбудову залізниць і де-які фінансові угоди. За кулісами ж велися переговори і в справі нафти, але мабуть не привели до остаточної угоди.

Заключена на передодні Генуезької конференції між Сов. Росією і Німеччиною Рапальська угода означала між иншим також нову ситуацію в нафтовій справі і надавала Німеччині, яка одержала через сю угоду нові надії на російські нафтові концесії, нової сили і значіння. В звязку з сим німецька Deutsche Bank вирішила підвишити свій капітал з 400 на 800 мільонів марок нім., маючи на меті головним чином дальшу підтримку і розвинення діяльності Deutsche Petroleum A. G., яке перед війною вже мало значну участь у російських нафтових підприємствах. А група Гугона Стіннеса теж намагається придбати значну пайку в румунських петроліферних підприємствах.¹⁾

Сама Румунія правда змагає до захисту незалежності своїх нафтових підприємств і земель і робить великі зусилля, щоби не втратити впливу уряду і власного румунського капіталу на свою нафту, та йде навіть на те, щоби перевести націоналізацію земних надрів своєї держави, що малоб велике значіння в нафтовій справі, але трудно ще передбачити, на скільки се їй вдасться, коли взяти на увагу її велику залежність від закордонного капіталу, як відносно її довгів, так і в ділі підлеглости її нафтової промисловости англо-французькому капіталови. Лише ближше майбутнє покаже нам наслідки цієї боротьби за румунську нафту. Таким чином у сучасну хвилю витворюється така ситуація в боротьбі за нафтові багатства:

1) Головним переможцем є ще й доси Америка; 2) за нею слідує Англія, яка осягла надзвичайні успіхи в ділі впливів на нафтову справу і 3) Франція, що хоче стати на власний незалежний шлях володіння нафтовими багатствами для забезпечення своїх інтересів. Нарешті — Німеччина, яка змагає до того, щоби шляхом заволодіння частиною світових нафтових багатств відшкодувати себе за втрати, понесені наслідком програної війни.

І ся боротьба ще далеко не набрала остаточної форми і розвитку, і від її дальшого розвитку й закінчення в дуже великій мірі залежить політичне угруповання держав у найблизньому майбутньому.

Поруч із сією боротьбою ведеться також напружена наукова праця з метою осягнення нових можливостей в цілях заміни нафти иншим паливом і обмеження таким чином її вжитку.

¹⁾ Близька фінансова і економічна катастрофа в Німеччині приведе можливо до тимчасового виведення цієї країни з поля міжнародної боротьби і акції.

О. В.

Розклад нашого партійництва.

Перед кількома тижнями відбулися два партійні зїзди, третій відбудеться незабаром. Напомацьки силкуються партії пристосувати свої програми і тактику до радикально змінених обставин. Як побачимо — майже без успіху.

Де причина сеї кризи? Що за зміни зайшли в нашім суспільно-політичнім оточенню, в свідомості мас, — які вимагають наглого перегляду цілої партійної ідеології? — Понизша стаття має бути пробою відповіді на се питання.

Зачнемо від одного досить довгого цитата, який введе нас за те в саму суть справи. Недавно в «Газеті Варшавській» умістив А. Свентоховський статю під заголовком »Правиця-Лівця«, в якій читаємо:

»Од часу, як суспільна піраміда поставлена вершком на діл, а підставою до гори, змінили своє значіння всі вирази, що мали звязок з тим переворотом. Кождий з нас, уживаючи їх в давнім розумінню, що хвилі спостерігає, що говорить що инше, як хоче сказати... До найбільш ріжнозначних належать у нас тепер уживані назви: лівця і правиця... Коли хтось складає присягу державну: »в імя Бога в Тройці єдиного« — правда, се буде правдивий католик, отже належить до правиці? Без сумніву. Коли хтось говорить, що любить війну, що »найліпше чується в обозі« — то сей хіба не може бути соціалістом, який бажає певно знести всі армії і війни, — лише є мілітарист і скрайний правий? — Очевидно. Коли якась партія при обрадах в Соймі над конституцією, бореться проти обмеження прав президента республіки і домагається розширення їх аж до самоволі, то ж така партія є не тільки права, але змагає навіть до монархізму — чи не так? Майстер Монтеке підтвердив би се безумовно. Коли якась група поручає давлення правих думок карами, коли займається денунціаторством і те й лиш знає, що кличе поліцію, то мені здається, що вона ані не соціалістична, ані радикальна?

Як на дотеперішнє розуміння справи — так. Коли якась соймова група не допускає, щоби видатки міністерств, а особливо військового, були стисло пильновані, то се хіба права група, і то найбільш самовладного гатунку — правда?

Все те у нас було й є, і — все прозвано на відворот! Мілітаризм, автократизм, нетерпимість, надужиття поліційної влади, привілей, вискування публичних становищ в особистих, чи партійних цілях.

ослона таємницею ділань, що повинні би бути явні — всі отсі способи й засоби, властиві найгіршим деспотизмам і досі зачислювані до найреакційніших політичних напрямків, проголошується в нас яко зброя з арсеналу революції, радикалізму, лівиці. Виглядає се так, як колиб хтось, обернувшись, заявив, що його ліва рука — права, а права — ліва». В даний момент »лівиця — се громада людей, що йдуть завше на право».

До прикладів, наведених Свентоховським, можнаб було навести ще інші. Можна було би згадати про соціал-демократів, які голосують за посередними податками (отже такими, що пануть передовсім на незаможні верстви), або ухвалюють поліційні закони для »охорони республіки». Можна було би згадати про реакціонерів, які згоджуються на вивласнення великої посілости тому, щоби лиш зберегти національний стан посідання. Можна було би вказати на крайних лівих, большевиків, що розігнали конституанту, встановили диктатуру над селянством, завели систему виборів до Совітів, що нічим не ріжнилася від Столипінської, і довели до ідеалу царську систему »охрани»; — згадати демократії, польську і російську, що боролися за привернення »історичних границь« коштам третього; людовців, що виступали проти українського селянства і т. д.

Очевидно в ідеях, якими жили досі партії, зайшла повна революція, цілковита переоцінка вартостий. Сю революцію, яку Свентоховський помічує в польських партіях (а яку ми добачуємо і в російських), особливо помітно серед партій лівих. »Людовці« і П. Н. С. (»есери«, »ес-деки« і большевики за Збручем) — поволі позбуваються прекрасних кличів про свободу всіх клас і націй, стаючи герольдами класового і національного егоїзму, системи сильної руки.

Правда, еволюція в сім напрямку помічалася вже давно, але так драстично ще ніколи не виявлялося правдиве обличчя лівиці. Було се певною несподіванкою навіть для нашої щоденної преси, яка ніколи не мала особливих злуд що до польської демократії. Очевидно в комплексі політичних понять, які панували в теперішній суспільности, зайшов якийсь здвиг.

Се власне й є та зміна в політичнім оточенню, яка допровадила до кризи нашого партійництва, що не вміло пристосувати свою ідеологію до нових обставин. Звідси моральний розклад партій, їх нездібність до яскравої акції, до продуктивної праці.

Де причини сеї »переоцінки вартостий«, сеї ідейної революції демократії? — Як би се не звучало парадоксально, але гадаю, що причини того, чому лівиця зраджує демократичні ідеали, треба шукати

в нічім иншій, як у зрості значіння і впливів демократії в суспільнім життю, в класовім і національнім усвідомленню ширших верств людности. Як довго напр. людовці і »пепессовці« боролися в старій Австрії проти куріяльної системи, проти »князів-магнатів«, мусіли шукати собі союзника в українськїм селянстві; мусіли нераз навіть підтримувати його національні домагання, боронити засад »свободи й рівности«. Те саме робили большевики в Росії, поки йшло про позисканне союзника для боротьби з царатом. Тепер положення змінилось. Під впливом ріжних, звязаних із війною, змін в суспільно-господарськїй структурі людности, велика земельна власність зачинає в Галичині чим раз більше тратити значіння, а тим більше набирати його »пан хлоп« і робітник. Вони стають з безнадійних і вічних опозиціоністів — кандидатами на владу, а їх вчорашні союзники Українці — конкурентами ворогами. Те саме на вел. Україні, де між колишніми союзниками, селянством і пролетаріатом, що разом звалили фєвдалний режим, іде уперта боротьба за політичний провід в краю. Свобода преси, зборів і т. д. тепер збільшувала силу конкурента людовців (згл. большевиків) — отже вони проти її необмежености! Поки польськїй (згл. російськїй) лівіці і не снілася влада, показне число Українців у соймі, віденськїм райхсраті (згл. Думі) помагало їй боротися за »демократичний« парлямент. Тепер, коли ся лівіця, в соймі (чи в Совітах) сама диктує права, — українськї голоси їй не тільки не потрібні, але й шкідливі. Отже в супереч голошеним кличам, лівіця стає ворогом політичнїй рівноправности Українців. — Також і національнїй. Бо поки гасла національнїй визволення були тим гачком, на який лапалося евент. союзника, ними послугувалася охоче лівіця. З хвилею, коли зміцнення народнього руху дозволило на реалізацію сих гасел, показалося, що національнїй-визвольнїй домагання обох демократій — суперечать собі. Яко меншість в чужім краю, яка хотіла правити ним, і польськї, і російськї »ліві« (в Галичині і на Україні) мусіли для ратовання своєї справи опертися: одні на Варшаву, другі на Москву. Так слідом за їх соціально-визвольнїй фразеологією пішла в кут і їх фразеологія національнїй-визвольнїй. Людовці заявилися не тільки за осадницькїй політикою, на »всходніх кресах«, але й за наглими сүдами, за методою поліційних засобів і »твердої руки«, за рішенням 15 марта і за мілітарізацією держави. Так самієнько, як і большевики, які допровадили не тільки до експлоатації села містом, до карних пролетарськїх відділів проти села, не тільки до обмеження селяньского представництва в Харківськїм і провінційальних Совітах, але й до повної анексії України, забезпечуючи на ній політичну диктатуру Москви. Вчорашного союзника, а сьогодні-

нішого конкурента о владу, треба було ослабити і узалежнити економічно, а національно-політично ослабити і зробити з більшості меншостою. До так змінених завдань «демократії» очевидно не пасували вже старі кличі про рівність, свободу й братерство, ані старі методи Ліва опозиція, що стала правлячою групою, мусіла хопитися проти вчорашнього союзника засобів, яких хапається кожда кляса, що приходить до влади.

Так зрієт соціальної ваги і політичних впливів демократичних верств, а також свідомости власних клясових і національних інтересів — доправидали до зради демократією — колись так серед неї популярних демократичних кличів. Се отже ніякий парадокс, се пояснення того, що стверджує в своїй статі А. Свентоховський; пояснення тої переоцінки вартостей, про яку я згадав вище. Позичений у Франції 1789 р. політичний катехізм лівиці і концепція держави (суверенність нації, конституція) — «перестарілися». Цілий комплекс ідей, якими жив 19 вік і які витискали на нім свою печать, — романтизм національний («воля всіх народів!»), соціальний («солідарність працюючих всіх країн!») і політичний (лібералізм, свободний устрій держави!) — цілий сей комплекс ідей, як політичний чинник умер. На їх місце, на місце романтизму, прийшов клясовий егоїзм четвертого, зглядно пятого стану, брутальний «демократичний» націоналізм і культ держави, яко міцного кулака, яко знаряддя клясового пановання тих, над якими вчора панували.

Здавалосяб, зміна обставин повинна була привести в нас і до зміни партійної тактики. Давнійше, коли вірилося в чудо демократизації, в міжнародню «солідарність працюючих» — можна ще було управляти стару тактику. Боротьба за загальне виборче право, за право коаліцій, зміну пресового закона, той чи инший поділ виборчих округів, то що — тоді були вказані такі методи, що переносили центр ваги роботи з нації на законодатні збори. Подібно радив колись Драгоманів домагатися провінціальної автономії в загально-російським розмірі, щоб потім наповнити її — тинком-нишком — національним змістом. Тим часом на сюж дорогу безсилою опортунізму спроваджують нас і деякі сучасні «хитрі малороси», для яких у Києві є вже українська державність, «е отже там формальна основа для обстоювання тої державности й наповнювання її бажаним змістом¹⁾». Се саме радить другий «хитрий малорос»: «приняти факт істновання формули радянської демократії...» і стреміти «до заповнення даної формули відповідним змістом», відки-

¹⁾ А. Жук. Проблема Галицько-Волинської Держави (Визволення, I, Відень-Прага, 23).

даючи »стихийні, неорганізовані вибухи (повстання)«¹⁾. На ту саму дорогу пішов був спершу і наш волинський клуб. Тим часом нічого не може бути шкідливішого від сього »парламентського кретинізму«! А власне через те, що пануючі нації і класи далеко не такі туподумні, як деякі українські політики. Пеляк став мудрий навіть уже перед шкодою, а й Москаля не так легко перехитрити пирятинським Макіявелям. Сі останні гадають, що кожду демократичну формулу можна використати для себе. Тим часом, пануюча нація, згд. класа, моментально кидає сю формулу до коша, як тільки заходить небезпека, що в своїх логічних консеквенціях вона допроваджує до зменшення національного або класового стану посідання пануючої верстви. Ніяким своїм змістом чужих »формул« нам не дадуть залляти! Демократія, як певна форма державного устрою, через якої еволюцію поневолена нація або класа може дійти до влади — збанкрутувала. Так самісінько, як і демократія, як союз поневолених клас ріжних націй. Не змагання до демократизації, до еволюції status quo, а до його знесення! Не союз »трудящого народу« ріжних клас і націй, але класово селянський егоїзм і ксенофобія! — ось що повинні були взяти за свою програму наші політичні партії, а за тактику не заходи перед »легалними« міжнародними трибуналами, не парламентарну діяльність, що збуджує марні надії на можливість реформи status quo, приспляючи змагання до його знесення, відалюючи самий момент його знесення, а — організацію широких верств, збирання сил і виховання їх в ідеях непримиримости їх інтересів з тим, що існує; в ідеях селянства, яко самостійного політичного чинника.

Так повинно було бути... Але є інакше. Про парламентський опортунізм галицьких партій не доводиться говорити, бо до сойму вони не вибирали. За те його слідно було в перших кроках україн. клубу в соймі. Не від річи буде також згадати, що неясна і опортуністична праця клубу в перші часи черпала своє натхнення з нарад з »випробованими парламентаристами« у Львові... Не від річи буде пригадати й те, що страх розв'язувати справи не тільки jure, а й facto не дало нашій нац.-демократії змоги рішити земельне питання тоді, як вона була при владі. Дальші компромітації, ставлення останної карти на Антанту і на Совіти — в усім сім відбилися: і віра в спасенність легальних заходів, і в »інтернаціональну солідарність працюючих« і страх перед апелем до мас, — всі старі хвори нашого партійництва, які

¹⁾ В. Винниченко. Єдиний револ.-демокр. національний фронт (Нова Україна, 1—2, 23, Прага-Берлін).

по досвіді війни і революції стали позваками старечої немочі та які не дозволяють дуже оптимістично задивлятися на спроби трудової партії вийти з сліпої вулиці...

Також небезпечні симптоми виявляє і радикальна партія. Її стара програма, майже в цілості на ново прийнята на квітневому з'їзді — се взірець, якою не повинна бути програма української селянської партії. З програми довідуємося, що партія стоїть »на основі соціалізму«, з резолюцій — що стоїть за »єдиний соціаліст. фронт«, так ніби психіка селянських мас мала щось спільного з якою будь з десятків сект, на які розбився тепер »соціалізм«! Визволення своєї класи укр. селянська партія уявляє собі лише »з рівночасним суспільно-економічним визволенням працюючих мас усіх культурних народів«, отже, кажучи конкретно, — рука в руку з польським селянством і пролетаріатом! І се ухвалюється тоді, коли »П'яст« підтримує мазурське осадництво, а соціаль-демократія силкується ослабити наше село через розщеплення його на »незможних« і »куркулів« і встановити над селом »диктатуру пролетаріату«, коли скрізь починається між робітництвом і селом боротьба за владу. Так затемнюється національну і класову свідомість нашого селянства, представляючи йому ворогів за приятелів; позбавляючи його значіння самостійного політичного чинника.

Далі довідуємося, що радикали »змагають до повного усунення мілітаризму і до мирного злучення всіх народів«: ідеологія, яка підчас теперішньої *bellum omnium contra omnes* народів паралізує відпорність мас, знищуючи їх здатність до боротьби. Далекою старовиною віє й від домагання »щоб земля, передовсім більшої посілості, перейшла на власність сільських... громад«, бо тепер чейже ходить не тільки про більшу, а взагалі про чужу посілість... Наївним і шкідливим романтизмом віє і від »проекту програми з р. 1922« з правом »повного самоозначення усіх народів на їх етнографічних землях«, романтизмом, що коштував нас уже колись утрати Крима, без якого немислима незалежність України. Про повну нездібність оперти свою політику на виключно селянській масі і на її психології свідчить і точка про »постепенне обмеження приватної власности«, — точка, яка коштувала наддніпрянські соціалістичні партії цілої популярности в масах, а галицький радикалізм жене в обійми засадничого ворога політичної самодіяльності селянства — соціальної демократії. І не треба думати, що се лиш мертві слова програми, на яку ніхто не зважає. Сими перестарілими й шкідливими гадками переняті й діячі партії, та їх преса. Се не припадок, що ся преса, що ніколи не додумувалася до самостійної класової селянської політики все згадуючи про »пролетаріят«, аж до останніх часів не знала, що то є самостійна національна

політика: по Антанті зачала була молитися до Сопітів. Не припадок і та тісна спілка, в яку входить радикальна партія з збанкрутованою і скомпромітованою на Вел. Україні »партією« соц.-революціонерів, вносячи в свої ряди емігрантську гангрену групи людей без жадних переконань і ідеалів, з повною імпотенцією думки.

Ще дальший і останний крок в сій еволюції зробила третя українська партія, соціална демократія. Вона пішла цілком під диктат своїх учителів: москаля Леніна, жида Троцького і поляка Круліковського. Соціална її програма на селі — се передицьована програма царського міністра П. Століпіна, розщеплення села на ворожі собі сили і ослаблення його в боротьбі за владу з міським пролетаріатом. Ся робота представиться в ще шкантийшим світлі, коли згадати, що єдине, не розеднане село большевики і Поляки уважають за єдинокую підставу українства, яко самостійної політичної сили. В своїй соціалній програмі дійшла укр. соціал-демократія до підпорядкування інтересів укр. селянства інтересам чужонаціонального пролетаріату, в національній — до отримання вказівок від російської і польської комуністичної партії.

Як бачимо криза, яку переходить наше партійне життя досить непокоюча. Вона не стає менш непокоюча від того, що волинські послы збираються, здається, греміально розсістися по існуючих уже галицьких партіях. Таке чисто механічне вступлення до старих (під кожним оглядом!) партій, без засягнення думки виборців, без органічної фузії волинських і галицьких політичних течій, що внесла ферментацію в багно нашої політичної думки — є рішучо шкідливе й непотрібне..

Наше партійне життя се затрутий організм. Невиразність в програмі, перестарілий романтизм, соціалний і національний опортунізм, запобігання клясово і національно ворожих україн. селянству груп, невміння висунути принцип клясового і національного еґоїзму (радикали); якийсь засушений легалізм і страх апелювати до мас (трудовики), зрештою повне підпорядкування чужо-національним інтересам (У. С. Д. П.), або дезорієнтованість (Волиняки) — ось вигляд нашого партійного життя під теперішню хвилю. І се в той час, коли цілковита зміна соціалної структури суспільности, коли зріст політичного впливу селянства і робітництва і їх значіння в державі поставив нашу демократію лицем до лица з ворожою їй чужою демократією; коли практикована колись дорога »малих діл« і »реальних здобутків«, для якої маси служили не самостійним чинником, а декорацією — остаточно завела.

Ідеологія нашого партійництва, що боїться стати на ґрунт клясово-селянської ексклюзивности і національної виключности; що боїться перенести центр ваги партійної роботи з партійних верхів і з ле-

гальних можливостей (ріжні Антанти!) в »низини« — ся ідеологія приносить нам необчислимі шкоди. Вона засушує маси в наївній злуді: осягнути щось з чужою помічю («пролетаріату», Парижа, Москви або Варшави), затемнює національну і класову свідомість нашого селянства і його дух активності, а тим самим віддаляє момент остаточного розрахунку, забиваючи змагання іти до нього.

Наше партійне життя не доросло до вимог нових часів. Події останніх місяців, партійні зїзди не показали, щоб в лоні самих партій повстали вже нові течії, які змоглиб оздоровити і відмолодити гангренуючі партійні організми.

Здається, що життя буде приневолене шукати сих нових течій поза існуючими партійними угрупованнями.

Меріям.

На чорних раменах...

На чорних раменах хреста
роснну мій біль...
Кругом стерня глуха пуста
і окервавлені уста —
...любови цвіль...

Вберу у пелюстки вінків
зелених рут,
що розвиваються, цвітуть,
а в пізну осінь тихо мруть,
тишу гробів..

У діядеми згаслих снів
вберу мій біль...
У шовку багрі хрест горів
болючим зором в низ глядів
...в тишу гробів...

Іде у тінях піль, ланів
моя душа...
Іде самотка і сумна —
на роздоріжжю двох шляхів
під тихим зором згаслих снів
схилилася вона
На чорні рамена хреста...

БІБЛІОГРАФІЯ.

В. Королів—Старий. Чмелик. (Навколо світа). Роман для юнацтва. З ілюстраціями. (В-во »День«, Прага. Стр. IV + 420, вел. 8°).

Воно, правду кажучи, трохи пізно, писати рецензію літературного твору майже в три роки після його появи, та в нас і те можна оправдати. Недостача відповідного літературно-критичного журналу не дала змоги обговорити все, що появляється на книжному ринку, як слід, як кожда річ на се заслугує. А »Чмелик« безперечно заслугує на те, щоби йому присвятити дещо більше місця, як у звичайній бібліографічній нотатці. Через те й ся чудова книжка в нас так мало знана й розширена. І так справа виходить трохи фатально: з одного боку нарікають на недостачу відповідної лектури для молоді, а з другого боку, коли така література появляється, то дають їй припадати пилом.

»Чмелик«, надається, як не можна красше, на лектуру для доростаючої молоді, — особливо в теперішній важкий для нашого життя час. Бо »Чмелик« — се молодий юнак із Полтавщини, який силою обставин викинений із нормальної колії життя, кидає рідну хату і мусить блукати по світі, а вертає до дому аж тоді, коли під Золотоверхим заграли рідні гармати, і все, що красше, поспішило обороняти свою батьківщину. І в сьому наш »Чмелик« подібний до того маленького чмелика з ходської народньої байки, що її автор бере за мотто свого твору, що його дім — нехай се буде нілінка в моху, для нього красна за всі золоті палати. І наш герой без вагання кидає Австралію, де встиг уже влаштувати собі яке-таке життя, і їде на Україну, куди кличе обов'язок.

Герой оповідання — полтавський семинарист, вихований у глибоко-патріотичній та свідомій українській родині земського діяча; акція зачинається весною 1913 р. Батько нашого юнака їде за »мазепинство« на заслання, куди за ним виїздить його дружина; обидвоє знаходять там смерть. Син-одинак залишається дома. Знайомиться ближше з учителем Шульцом, який і здобуває собі великий вплив на нього. Осіню

юнак переїздить у київську семінарію, звідси його викидають за українофільське «сочиненіє». Він переходить у гімназію; за розліплювання українських плакатів попадає у конфлікт із поліцією, наслідком чого спершу ховається, а потім, користаючи з виїзду Шульца до Німеччини, їде разом із ним за кордон, де звиджує Австралію, Францію, Японію. І ціла новість — се щоденник життя нашого юнака, починаючи від дня арешту батька та виїзду матері.

Тимчасом ~~вибухає~~ всесвітня війна і наш герой вертає до Європи. Із епілогоу врешті довідуємося, що він вступив до Усуусів і на вістку про революцію перейшов у російський полон, щоби там далі працювати. В кінці боронить Києва перед большевиками.

Отсе коротка фабула — інтересна ~~уже~~ сама по собі, а й переведенне її надзвичайно цікаве. Дуже щасливо ~~вибрана~~ форма: записник достостаючого хлопця, в якому він потує всі свої пережиття. Отсе й дало авторови змогу змалювати дуже точно психологію героя, який із «маминого сінка», пестія, мусить стати самостійною людиною. Вся книжка перейнята глибоким патріотизмом; наш герой ні на момент не зраджує своєї ідеї. Пропагує її по цілому світу.

Глибока любов до рідного краю — се її головна тенденція; автор на прикладах виказує, що кождий народ повинен любити своє над усе инше і дорожити ним (Чехи, Німці). Сього роду лекція патріотизму повинна вплинути дуже убагороднюючо на молоді душі нашого юнацтва, яке виростає в атмосфері надмірного «критицизму» до всього, що рідне. Так само не без доброго впливу лишаться сі місця, де автор говорить про Українців, порозкидуваних по цілому світу. Ось так ми довідуємося, що коло Риму є в селі Грота Феррара стародавній уніятський, василіянський монастир, де правлять по українськи; Українець був дзвонарем собору в Ахені; а що виглядає найбільш сензаційно: теперішня сіямська королева — Українка зпід Києва! Образ Пимоненка висить у липській галерії, а картки Ждахи продаються у Швейцарії; японський архітект збирається оглядати полтавський земський дім, як зразкову українську будівлю.

Побіч того автор встиг тут зібрати і по мистецьки повплітати в своє оповіданне безліч епізодичного матеріалу, дуже різноманітного й займаючого. Багато дізнається читач з обсягу історії, зоології, ботаніки, мінералогії, а головню техніки й технології і ще багато інших річий, які пересуваються немов у калейдоскопі поперед наші очи. Сам жеж опис подорожі теж дуже інтересний, повний життя й гумору; у всіх краях підглянеш тільки те, що найцікавіше, так що не мучить нас тут Бедкерівська докладність і обширність.

За те трохи дивним мусить видатися захвалюванне галицьких порядків після переїзду кордону в Бродях (якийсь пан каже: »Се не Росія, тут ніхто чужого не займе!«). Надмірне захопленне Краковом і Поляками поводи пригасає, коли український юнак знайомиться в Європі з іншими містами та іншими народами.

Читати книжку може кождий, хто тільки трохи знайомий із географією. Мова — дуже гарна, коли не вважатимемо на декілька москалізмів. За те транскрипція чужих слів — місцями просто кричить о помсту до неба! Германія, Сахара, Гелер (Heller), Гетто (Ghetto), Гільда (Hilda), Тангейзер, Герб, Гендель, Іокогама, Хохшртасе, Фаренгейт, Гонолулу, Гримаїшешграссе — се тільки мала колекція квіточок, які доказують, як сильно російська школа зопсувала тонкість чуття мови наших письменників! Зверну увагу ще тільки на кілька очевидних »ляпсусів« пера: галицьких москвофілів названо »хрунями«; на стр. 386 згадано, що »77% всієї європейської території в стані війни... сеж простір землі, в кілька разів більший за всю Австралію«, коли тимчасом 77% Європи = поверх $7\frac{1}{2}$ мільона км², т. е. якраз стільки, що австралійський континент; господиня, що віднаймає кімнати, зветься »Zimmerfrau«, а не »Frau-Zimmer« (стр. 152); а на стр. 324 замість »з великою погордою« мабуть має бути »з гордістю«. Але те все дрібнички. Зверхня форма бездоганна і багато (160) ілюстрацій.

М. Чайковський.

А-а, коточок! Збірка пісень, казок і приповідок для маленьких дітей. З малюнками М. Бутовича. (Видавництво Ратай). Ляйпціг, 1922. Ст. 56, 8^о.

Отся книжечка, призначена для дітей, що тільки навчилися читати і потребують цікавої лектури для вправи в читанню, складається з цілого ряду віршиків, байочок і двох казочок. Увесь матеріал зачерпнений з народньої словесности. Книжечкою покористаються й менші діти, слухаючи читання більшеньких, та не один уступ вивчуть на память. Книжечку прикрашує 11 образків (крім окладинки) М. Бутовича, в яким витаємо нового гарного ілюстратора. Особливо вдатні три перші образки: як пан, хлоп і Жид їдуть на кони (ст. 9), як сорока варить кашу дітям (ст. 11), та як дід і баба їдуть на гриби (ст. 12). Черенки в книжечці гарні, друк чистий. Шкода тільки, що в правописі й мові подібуються такі форми й вирази, як зрештою у всіх придніпрянських виданнях, яких у книжках для дітей належалоб рішучо оминати. На що допускати змішуванне самозвуків *о* з *а* та *и* з *і*, як: калачі (1, 13), багатий (50), забагатіти (39), поламав (16), часником (23), халявкою (13); упіраються (30), зіму (38)? Непотрібні такі льокалізми, як: ходе,

баче, ізваре, роде; маненьке (адже пишемо малий, не маній!); квасоля. Пишеться неконсеквентно: звіра і звіря, періжок і пиріжок, вдвох і в трьох. »Зліз із дерева« — добре, але »зліз на дерево« — ні; повинно бути »виліз«. До русизмів треба зачислити заступлюванне 5 відмінка першим: ой ти коток сірий; куй, куй ковальок, — та отгі слова: завертіти (завинути), увертілась (овинулась), кошєня (котєня), сімєєчка (рідня), тушити (гасити), серєг (ковтків), уточка (качєчка) та розпочинанне від: от (рос. воть). Поза сим мова народня гарна, а тексти зрозумілі дітям, тому вони радо будуть їх читати. В. Г.

»Молоде Життя«, часопис українського пласту. Виходить раз в місяць. (Видає Укр. Краєве Товариство охорони дітей і опіки над молодіжю у Львові).

Ідея Пласту запозичена з Англії має у нас десятилітну традицію. З нечисленних гуртків пластунів, що в 1912 р. завязали при I акад. гімназії у Львові I-ший полк ім. гетьмана П. Конашевича Сагайдачного, поширилася вона в останніх роках на весь простір Схід. Галичини і вже сьогодні Український Пласт, що обєднує кільканадцять полків хлопців та дівчат, проповідує кличі: »Сильно, красно, обережно, бистро« на сторінках власного часопису.

Пласт не є організацією військовою, ні політичною, хоч у деяких державах, як до недавна у Франції, Бельгії, Австрії, Німеччині вживалось його, а під єю пору у Польщі, уживається для мілітарних цілий. В укр. Пласті плекається любов до Батьківщини, до духової та тілесної чистоти; тут цвите культ братерства. Укр. Пласт виховує нового, активного громадянина.

Зміст місячників »Молодого Життя« є ріжноманітний, як і самі прояви сьогож життя. Поруч фахових статей, оповідань і поезій Дрота (Др. Ол. Тисовського), М. Галуциньського, Е. Сельського, К. Малицької, К. Гринєвичєвої, Ю. Шкрумєляка стрічаємо тут проби пера самих пластунів (-ок), хроніку пл. життя, описи прогульок, вісти з Верх. Пласт. Ради і т. и. Замітна недостача статей із технічної области.

Вірно в те, що укр. Пласт виявить десятки, сотки сильних індивідуальностей серед молоді і дасть упрагнений тиш людини, за яким тужить серце народу. Я. Г.

Трибуна України, неперіод. орган укр. еміграції. ч. I, Березень, 1923 р. Ст. 52.

»Трибуна України« очевидно продовженне варшавської »Української Трибуни«. Ті самі співробітники, той самий дух. З першоїж програмової статі неприємно вдарє нічим не оправдана претенсіональність:

редакція свято переконана, що тільки »центр«, який вона представляє, воскресить Україну, і ніхто більше. »Ми мусимо весь час пам'ятати: — читаємо там — що без нас ніякий інший чинник український чесно виконати того обов'язку не може«. Се говорить орган »центру«, з якого вийшли Лорц, Дідушок, Мазуренко, Шраг, Супрун. Претендував на провідну роль орган, який сам признається, що в поглядах »на першорядні моменти нашого державного життя« у нього »ще панує неясність, заплутаність та суперечність«. Думаємо, що таки помиляється »Трибуна України«, що на неї і тих, що з нею »покладає надії те суспільство наше, яке отсі роки перебувало під владою руйнуючої московської стихії«. Редакція має лихі інформації; се суспільство на еміграцію перестало вже »покладати надії«.

Статя О. Саліковського (»На історичнім роздоріжжю«) є взірцем баламутної публіцистики по відомій шедринській рецепті: »С одної сторони нельзя не сознаться, хотя нельзя и не признаться, а в то же время не слѣдует упускать из виду«. Автор є ніби і самостійник, але разом з приємністю підкреслює, що »серед нас нема принципівих ворогів федеративного начала«, одним словом, як ще казав Лютер: Hier stehe ich, ich kann auch anders!..

Решта статей чистого реєстраційно-інформативного характеру про стан еміграції в різних краях, то що.

Ледви чи органи удасться згуртувати коло себе наддніпрянську еміграцію, яка всеж таки вимагає чогось іншого, а передовсім — чогось ясного.

О. В.

Das literarische Echo. Heft 11/12, 1 März, 1923.

В сім зшитку »L. E.« знаходимо »Український лист« М. Галичинського. Лист дає короткий перегляд літературного життя України за останні кілька років; огляд українських видавництв, наукової літератури, белетристики, перечислення нових авторів та нових публікацій.

З признанням згадує автор і про наш журнал і його роль в нашій літературній життю.

Р. О.

Воля Росії. Февраль, 1923, Прага.

В сім зшитку органу російських соціалістів-революціонерів знаходимо прихильну рецензію на книгу В. Панейка: »Зєдинені держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти Польщі і Росії«. Відень, 1922. »Волю Росії« брошура Панейка передовсім інтєресує як цікава ознака отвєрезіння в рядах найбільш поважних і вдумливих українофілів. По добі дикого й смішного москвофобства очевидно зачинає прокидатися здорове політичне чуття, яке виявляє зрозуміння правди-

вого положення українського питання між Росією і рештою Європи. Добро України п. Панейко розуміє в тіснішій союзі з Московщиною. Українські «самостійники» москвофобського типу, каже п. Панейко, грають небезпечну гру для України... П. Панейко повстає проти москвофобської концепції самостійности і називає її ненормальною, абсурдною, деморалізуючою і неможливою. Не лишає мовчанкою п. Панейко і питання про російську мову: «Галицьке українство не повинно бути вороже російській мові, рос. літературі, рос. культурі, а навідворот, і не ігнорувати одну з найбільших літератур».

Ми вже умістили свого часу рецензію на книжку п. Панейка і зазначили наше відношення до ідей, які там бороняться. Тут реферуємо голос одного з соціалістичних російських імперіялістів як ілюстрацію, серед кого головню ідеї «Зєдинених держав Східної Європи» знаходять собі прихильників.

P. O.

Current History, February, 1923, Nev-York.

В статі реві. Фільмена Тарнавського під заголовком «Українська справа і Поляки», займається автор полемікою з уміщеною перед тим у тім самім журналі статье польського інформаційного бюро про «Польське правління в Східній Галичині». Статя подає статистичні дані про національні взаємини в нашім краю і докладно спиняється на подіях 1918 року, далі на економічних і культурно-просвітних відношеннях, які настали по скінченню війни 1918 р. Статя написана інструктивно і повна великого фактичного матеріялу.

I. L.

Нові книжки.

(Просимо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в сій рубриці).

Павло Полуботок. Наказний гетьман України. Трагедія в 5 діях. Написав Осип Барвінський. Вінніпег, 1922. Ст. 104, 16°.

Мик. Васрисевич. Слава Кобзареві. Сценічна картина, присвячена пам'яті Тараса Шевченка. Львів, 1923. Ст. 68, 16°.

Музика Масур. Байки. Образки А. Манастирського. (Діточа Бібліотека. Ч. 30). Львів, 1923. Ст. 52, 16°.

Тарас Шевченко. Малий Кобзар. Вибір для дітей з образками. (Діточа Бібліотека. Ч. 38). Львів, 1923. Ст. 64, 16°.

Вуйко Владко. Пригоди Юрчика Кучерявого. Ілюстрації Осипа Курпласа. (Діточа Бібліотека. Ч. 31). Львів, 1923. Ст. 80, 16°.

Науковий Збірник товариства „Просвіта“ в Ужгороді за рік 1922. Річник I. Видає літературно-науковий оддѣл під редакцією А. Волошина, дра В. Гаджеги, дра И. Панькевича и дра В. Бирчака. Ужгород, 1922. Ст. 236, 8°. В збірнику міститься передмова від редакції і шість статей різних авторів.

А. Богданов. Початковий курс політичної економії. Запитання та відповіді. (Соціалістично-наукове видавництво „Знання то сила“). Берлін, 1923. Ст. 128, 8°.

С. Комарецький. Конспект по аналітичній хемії. Якісний ана-

ліз. Частина II. Подебради, 1923. Ст. 286, 8°. (Літографія).

О. Коваленко. Курс дифференціального рахунку. Частина друга. (Приложення дифференціального рахунку). Подебради, 1923. Ст. 240, 8°. (Літогр.)

Іваненко Е. Короткий курс тригонометрії з задачами. (Видання Видавн. Товариства). Подебради, 1923. Ст. 420, 8°. (Літогр.)

Др. М. Левчицький. Конспект теорії письменства. Подебради, 1923. Ст. 60, 8°. (Літогр.)

Ф. Щербина. Статистика. Історія статистики й історія статистичних установ. Випуск 1-ий. Подебради. Ст. 16+12+106, 4°. (Літогр.)

Гульєльмо Ферреро. Гибель античної цивілізації. (Издательство Ратай). Лейпциг, 1923. Ст. 124, 8°.

Дмитро Николішин. Недостачі української письменницької мови з граматичним додатком. Коломия, 1923. Ст. 146, мал. 8°.

Проф. Іван Огієнко. Наглядна таблиця українського правопису. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923.

Мод. Левчицький. Українська граматика для самонавчання. Видання третє, виправлене й доповнене. (Українське видавництво в Катеринославі). Липськ, 1923. Ст. 198, мал. 8°.

Надіслані журнали :

Рогатинець. Вістник Кружка У. П. Т. Ч. 1—5. Рогатин, 1923.

Голос Робітниці. Місячний журнал для жінок робітниць. Ч. 1—2. Вінніпег, 1923.

Богословія. Науковий тримі-

сячник. Видає редакційний комітет. Т. I. Кн. 1. Львів, 1923.

Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя. Ч. 3. Прага, 1923.

НБ ПНУС

282399

„МОЛОДА УКРАЇНА“

ілюстрований журнал
для української молодіжи

з додатком для дітей п. з.

„СВІТ ДИТИНИ“

виходить у Львові 1-го і 15-го кожного місяця.

Задаток на передплату приймається найменше у квоті 15.000 Мк. яка мусить бути зложена з гори при замовлюванню.

Для Америки й Канади 1 долар на рік. — На Чехо-Словаччину 50 корон ч. річно. — Для Румунії — 200 левів річно.

Замовлення слати на адресу:

Видавництво „Світ Дитини“

Львів, ул. Зіморовича, ч. 3.

До передплатників і кольпортерів Л. Н. Вістника.

З причини сильного зросту цін паперу й друку приневолені ми підвищити ціну одної книжки Л. Н. Вістника на 6.000 Мп., з рекомендованою пересилкою 6.900 Мп. Ся підвишка в дійсности позірна, бо в Америці лишається ціна книжки незмінена, а в Чехо-Словаччині навіть обнижується. Передплату просимо пересилати чеками Р. К. О. Зем. Банку Гіпотечного у Львові на рахунок Л. Н. Вістника. Тих, що висилають гроші переказами, просимо долучувати 250 Мп. на оплату доручення переказу.

Наших кольпортерів просимо вирівнувати рахунки негайно по розпродажі кожного числа, бо через ненастанний спадок вартости польської марки при довших залежностях поносимо великі втрати. Кольпортерам, що не вирівнали рахунку за попередню книжку, висилку дальшої здержимо.

Адміністрація.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя,

виходить у 1923 р. книжками в об'ємі 6 аркушів друку і містить оригінальну й перекладну белетристику — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, національної економії, мистецтва, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

Видає: Українська Видавнича Спілка.

Редакція й адміністрація у Львові міститься

при ул. Чарнецького, ч. 24.

Всякі письма, рукописи, книжки й передплату висилати тудиж на адресу Вол. Гнатюка. На відповідь належить залучувати поштові марки. Рукописи мають бути читкі, писані на однім боці та мати широкі рядки. В справі дрібних віршів редакція не переписується. Автори, не повідомлені до двох місяців про прийатте рукописів до друку, можуть відобрати їх, надіславши марки на оплату порта. Такі рукописи переховуються найдовше пів року.

Ціна книжки 6.000 Мп., з рекомендованою пересилкою Мп. 6.900. Хто пересилає гроші переказом, повинен залучувати 250 Мп. на оплату доручення.

В Чехо-Словаччині одна книжка Кор. 8 (замовляти на адресу: Василь Паліїв, Ужгород, Берчені, 24).

На Буковині одна книжка 30 левів (замовляти: „Укр. Вид. Спілка“, Чернівці, Фабрична 2 а).

У всіх інших державах обчислюється передплата швейцарськими франками і виносить річно 12 фр., окрема книжка 1·10 фр.

В Німеччині (замовляти: Лев Шепарович, Берлін, Charlottenburg, Berlinerstr. 80 a. Grth. IV).

В Австрії (замовляти: Олександр Стрижак, Відень, XIII/3, Breiten-seerstr. 29/7).

В Америці одна книжка 35 центів. Річна передплата 3 долари.

Генеральний заступник на Злучені Держави Америки: Stephan Nawrotskyj 181 Grand str. Jersey City, N. Y.

Кonto в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові.

Всякі грошові претенсії журналу до передплатників платні й заскаржувані у Львові. Хто не повідомить адміністрації окремим листом, що перестає передплачувати журнал, відповідає за всі вислані йому книжки.

Начальний редактор: Др. Д. Донцов.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

282399